

Drottningholms slottskyrka

SVERIGES KYRKOR
UPPLAND

INGRID ROSELL
BERIT WALLENBERG

Drottningholms slottskyrka

Drottningholms slottskyrka

SLOTTSKYRKOR UPPLAND BAND XIII: 2

Av INGRID ROSELL
och BERIT WALLENBERG

VOLYM 174 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

UTGIVET AV RIKSANTIKVARIEÄMBETET OCH KUNGL. VITTERHETS HISTORIE

OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

Almqvist & Wiksell International Stockholm 1977

REDAKTIONSKOMMITTÉ: ARON ANDERSSON, STEN KARLING,
ERIK B LUNDBERG, R AXEL UNNERBÄCK

FOTO ROLF HINTZE

GRAFISK FORMGIVNING VIDAR FORSBERG

Beskrivningen av Drottningholms slottskyrka avslutades i juni 1977. Översättning till engelska av bildtexter och sammanfattning har utförts av Albert Read. Bildmaterial, anteckningar och excerpter förvaras i ATA.

Omslagsbilden återger ett förslag av Nikodemus Tessin d ä till slottskyrkan omkring 1667 (projekt III a). Akvarellerad pennteckning. THC 4325. Nationalmuseum.

På omstående sida: Hedvig Eleonoras sigill 1687. Avgjutning efter stamp i Livrustkammaren. Inv nr 33/87. RA.

ALMQVIST & WIKSELL, UPPSALA 1977

ISBN 91-7402-050-1

DROTTNINGHOLMS SLOTTSKYRKA

<i>Förord</i>	7
<i>Inledning av Ingrid Rosell</i>	9

JOHAN III:S SLOTTSKYRKA

<i>av Ingrid Rosell</i>	
<i>Källmaterial</i>	11
<i>Byggnadsbeskrivning</i>	13
<i>Johan III:s slottskyrkoarkitektur</i>	14
<i>Magnus Gabriel De la Gardies restaurering</i>	15

DROTTNINGHOLMS NUVARANDE

SLOTTSKYRKA

<i>Församlingshistoria av Berit Wallenberg</i>	18
<i>Källmaterial av Ingrid Rosell</i>	20
<i>Byggnadsbeskrivning av Ingrid Rosell</i>	22
<i>Tessin d ä:s förslag till slottskyrkan</i>	
<i>av Ingrid Rosell</i>	29
<i>Byggnadshistoria av Ingrid Rosell</i>	41
<i>Inredning och inventarier</i>	
<i>av Berit Wallenberg</i>	49
<i>Orgel av R Axel Unnerbäck</i>	50–53

BILAGA	63

Inventarieförteckning från 1600-talets förra hälft och 1661 samt kontrakt med orgelbyggaren Frantz Bohl 1654. Utdrag.

NOTER	65
KÄLLOR OCH LITTERATUR	69
SUMMARY	71
FÖRKORTNINGAR	74

Förord

Konung Gustaf VI Adolfs Fond För Svensk Kultur har tilldelat Sveriges Kyrkor ett anslag som tryckningsbidrag till föreliggande volym, som behandlar Drottningholms slottskyrka. Ledningen för Sveriges Kyrkor, som tidigare erhållit betydande anslag ur samma fond för utgivandet av delar av den omfattande beskrivningen av Strängnäs domkyrka samt för den volym, som behandlar Ulriksdals slottskapell, framför sitt varma tack för det värdefulla stöd som verket härigenom fått mottaga.

Berit Wallenbergs stiftelse har genom anslag gjort det möjligt att beskrivningen av Drottningholms slottskyrka nu kunnat genomföras. Samtidigt som verkets redaktion betygar sin stora tacksamhet för det generösa bidrag som av Stiftelsen anvisats för ändamålet vill den uttrycka sin tillfredsställelse över att fil lic Berit Wallenberg ställt sig till förfogande som författare till viktiga avsnitt av beskrivningen. I tidigare skrifter har hon givit prov på sin förtrogenhet med Drottningholms och Lovöns historia och kyrkliga förhållanden. Redaktionen tackar henne för hennes medverkan i olika avseenden vid denna volyms förverkligande.

Antikvarien fil dr Ingrid Rosell har i ett flertal, på omfattande arkivforskningar baserade arbeten lämnat grundläggande bidrag till kännedomen om 1600-talets kyrkliga byggnadskonst. Härtill fogar sig nu den framställning hon lämnar av Drottningholms slottskyrkas tillkomsthistoria. Den utgör ett värdefullt tillskott till vår kännedom om ett viktigt kapitel i den svenska stormaktstidens konsthistoria. Redaktionen lyckönskar henne till ännu en framgångsrikt genomförd uppgift. Undertecknad R Axel Unnerbäck har beskrivit slottskyrkans orgel. Förste antikvarien vid riksantikvarieämbetets textilavdelning fil lic Inger Estham har granskat avsnittet om kyrkans textilier. Under arbetets gång har värdefull hjälp lämnats av tjänstemän i Riksarkivet, Slottsarkivet och Nationalmuseum liksom av Kungliga Husgerådskammaren och Slottsarkitektkontoret.

Till samtliga framför vi ett varmt tack.

Stockholm i november 1977

Aron Andersson
Sten Karling

Erik B Lundberg
R Axel Unnerbäck

DROTTNINGHOLMS SLOTTSKYRKA

Uppland, Stockholms län, Lovö församling,
Birka kontrakt, Stockholms stift

Inledning

av INGRID ROSELL

Drottningholms slott på Lovön i Mälaren är till sina huvuddelar uppfört 1662–1680. Slottets norra rundel, där kyrkan är inrymd, var emellertid inte påbörjad, när arkitekten Nikodemus Tessin d ä avled 1681. På Gripenhielms Mälarkarta 1688 ser man slottet från sjösidan med de låga längorna, som förbinder flyglar och paviljonger (fig 31).¹ Rundeln, som avslutar slottsanläggningen mot söder, är återgiven. Norra rundeln saknas däremot. Först 1696 började slottskyrkan att uppföras under Nikodemus Tessin d y:s ledning.

Det nuvarande slottet har haft en föregångare från 1500-talets slut. På platsen fanns redan under Gustaf Vasas tid en kungsgård, benämnd Torvesund, bildad av Glia och Vikbys marker. Konung Johan III påbörjade här 1579 ett slott under ledning av den nederländske arkitekten Willem Boy, känd bl a för sin ombyggnad av Stockholms slott. Slottet fick namnet Drottningholm med hänsyftning på Johan III:s gemål, Katarina Jagellonica, men var ännu inte färdigt, när hon avled 1583.² Ett flertal ägare avlöstes varandra fram till 1651, då egendomen övergick till Magnus Gabriel De la Gardie.³ Enligt ett inventarium från denna tid bestod slottsanläggningen av ett tvåvåningt stenhus, i vilket var inredd en slottskyrka, några ekonomibyggnader samt en trädgård.⁴ De la Gardies nya status, bl a som riksskattmästare, krävde ändringar av anläggningen. En byggnadsaktivitet vid Drottningholm är dokumenterad sedan 1650-talets början. I byggnadsplanerna ingick även en upprustning och nyinredning av slottskyrkan.

Då Hedvig Eleonora 1661 inköpte Drottningholm, var stenhusets dagar räknade. Drygt ett halvår därefter ödelades byggnaden av brand nyåret 1661–62. Redan våren 1662 började emellertid änkedrottningen att uppföra det nuvarande slottet under ledning av arkitekten Nikodemus Tessin d ä. Resultatet blev en slottsanläggning, som kunde tåla kontinentala jämförelser. Den byggnadsintresserade drottningens önskningar om att anläggningen gång efter annan skulle utvidgas ledde till förnyade slottskyrkoprojekt. Kyrkan flyttades successivt, allt eftersom anläggningen växte för att slutligen få sin definitiva plats i slottets norra rundel. Rundeln stod färdig 1700, vad exteriören beträffar. Inredningsarbetet avstannade emellertid på grund av Det stora nordiska kriget här som vid flera andra byggnadsplatser, bl a Stockholms slott. Kriget, olyckorna 1709–10, missväxt, pestens härjningar var ej en gynnsam atmosfär för byggnadsverksamheten. Det skulle dröja ända till 1728, innan arbetet återupptogs. Det var drottning Ulrika Eleonora d y, som denna gång stod bakom byggnadsföretaget.

I Drottningholms slottskyrkas historia möter oss sålunda fyra personer, som har haft den största betydelse för slottskyrkans utformning under olika skeden: konung Johan III, sedermera rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie, riksänkedrottningen Hedvig Eleonora och drottning Ulrika Eleonora d y.

Johan III hade ett varmt intresse för byggnadskonsten, som omfattade såväl den profana som den kyrkli-

Fig 1. Drottningholms slottskyrka. Huvudfasaden mot norra borggården. Foto 1976.

Drottningholm Palace Chapel. Main front facing the north court.

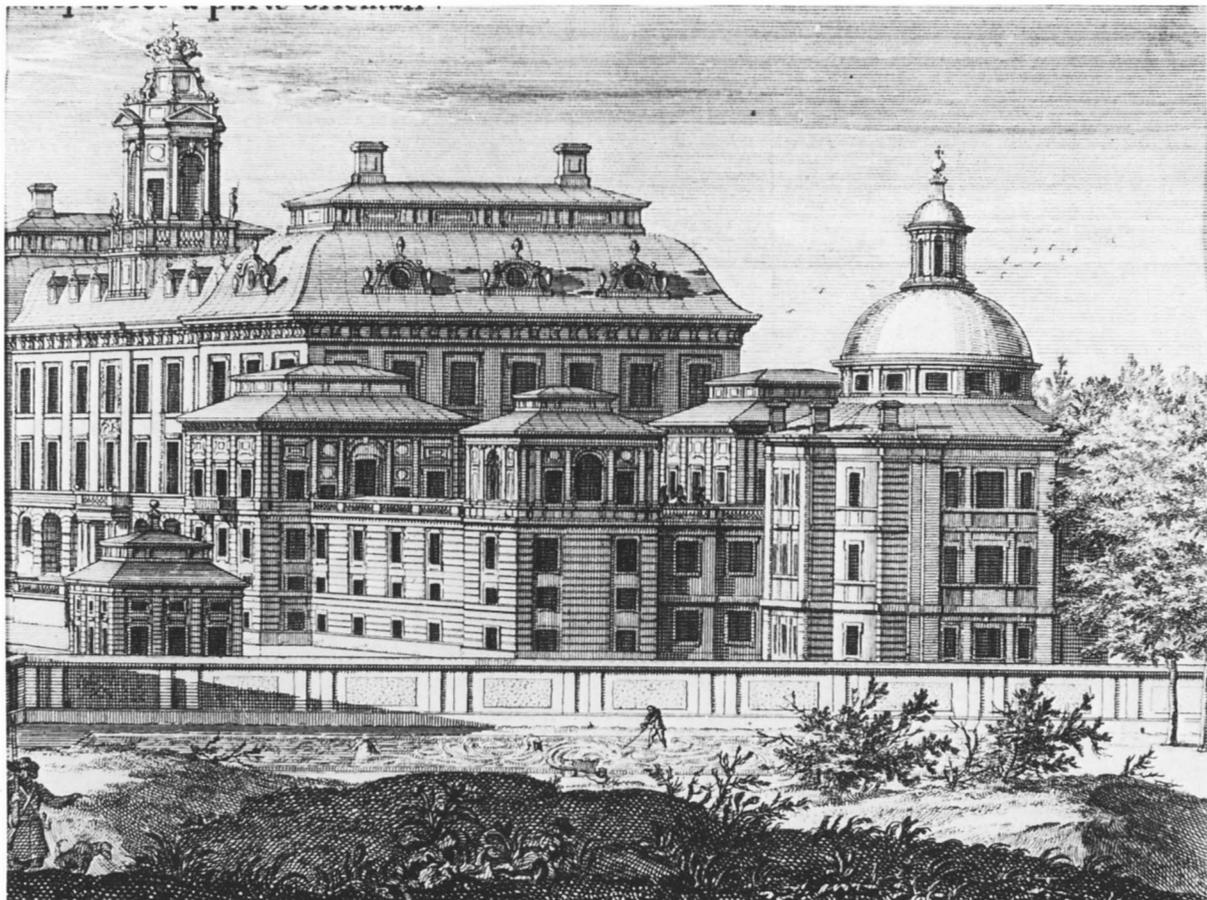

Fig 2. Drottningholms slott från nordost enligt *Svecia antiqua*. Kopparstick av Willem Swidde 1694. Detalj av slottets norra del med slottskyrkan.

Drottningholm Palace from northeast. Detail of the north part of the palace with the palace chapel. Svecia antiqua.

ga arkitekturen. Han var därtill engagerad i religiösa frågor i likhet med sin katolska gemål, Katarina Jagellonica, samt anhängare av ett rikare gudstjänstliv. Johan III drömde om en försoning mellan den katolska kultens skönhetsvärden och den lutherska läran.⁵ Åtskilliga kyrkor uppfördes och ombyggdes på Johan III:s tid. På sina större slott inredde han kapell.

Intresse för byggnadskonsten möter vi även hos Magnus Gabriel De la Gardie, som liksom Johan III hade stora insikter i denna konst. Genom byggnadsverksamheten vid sina egendomar blev han landets störste byggherre under stormaktstiden. I hans byggnadsprogram ingick slotts- och gårdskapell vid alla större egendomar samt ombyggnad eller upprustning av den näraliggande sockenkyrkan.⁶ Den lutherska läran hade nu blivit en omistlig del av den svenska kul-

turen. Det starka religiösa intresset parat med strävan att förse den nya stormakten med representativa byggnader ger oss bakgrunden till De la Gardies kyrkliga byggnadsverksamhet.

År 1661 sålde som nämnts Magnus Gabriel De la Gardie Drottningholm till Hedvig Eleonora och slottet blev därmed ånyo kunglig bostad. Hedvig Eleonora, som var änka efter den 1660 avlidne Karl X Gustaf och blott 25 år, insattes i förmyndarstyrelsen för sin femåriga son, sedermera Karl XI. Hedvig Eleonora var mycket mån om sin ekonomiska position och hade som livgeding tilldelats Gripsholms, Strömsholms och Eskilstuna län. År 1656 erhöll hon i donation Vadstena län. Svartsjö län tillades hennes livgeding 1665. År 1669 köpte hon även Jakobsdal (Ulriksdal) av Magnus Gabriel De la Gardie. De medel, som stod till hennes förfo-

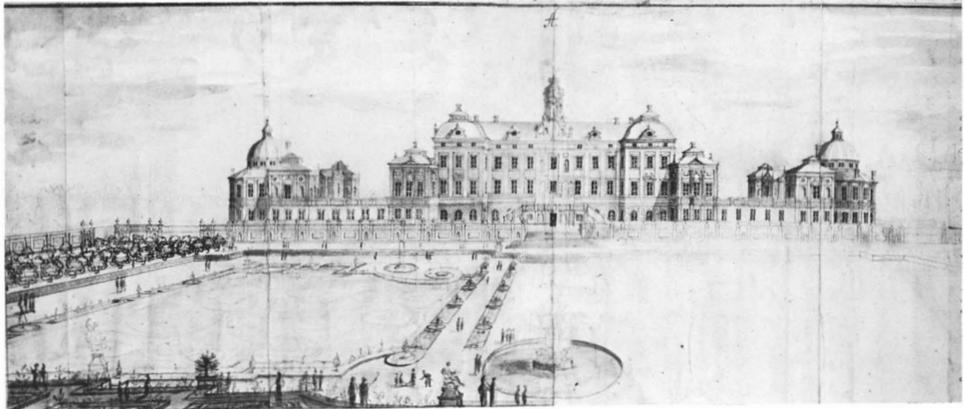

Fig 3. Drottningholms slott. Teckning till *Svecia antiqua*. KB. Foto Nordiska museét.

Drottningholm Palace. Drawing for Svecia antiqua.

gande, gjorde det möjligt för henne att bedriva en omfattande bygnadsverksamhet. Hon anställde arkitekter och konstnärer och understödde konstnärlig verksamhet. När änkedrottningen 1661 köpte Drottningholm, hade det svenska riket nått stor omfattning genom Karl X Gustafs erövringar. Bakgrunden var sålunda god för den livliga bygnadsverksamhet, som änkedrottningen igångsatte vid sina slott. Hon förde De la Gardies insatser för slottskapell och mecenatsskap rörande kyrkor vidare. Till hennes bygnadsverksamhet hörde inrättande av kapell vid såväl Drottningholm, som Strömsholm och Ulriksdal. Efter förmyndarstyrelsen övertog Karl XI regeringen 1672. Med det karolinska enväldet hade stormaktstidens kyrka trätt in i ett nytt skede.⁷ Liksom modern var konungen varmt intresserad av kyrkobygnadsverksamhet och inredde bla kyrkan i Stockholms slott, som stod färdig 1696,

just då Drottningholms slottskyrka hade börjat uppföras.

Efter Hedvig Eleonoras död 1715 tillföll Drottningholms slott Ulrika Eleonora d y, som 1719 efterträdde sin bror Karl XII. Efter det att hennes gemål, Fredrik av Hessen, 1720 valts till konung, fick hon möjlighet att mer ägna sig åt bygnadsverksamhet vid de kungliga slotten. I början av 1720-talet genomförde hon ombyggnader på Ulriksdals slott. Vid Drottningholms slott fullföljde hon flera av de arbeten Hedvig Eleonora hade påbörjat. Ulrika Eleonora var varmt religiös och såg det som en angelägen uppgift att fullborda inredningen av den slottskyrka, som farmodern här hade uppfört. Hon gav 1728 uppdraget åt arkitekten Carl Hårleman, just hemkommen från en lång utländsk resa.

JOHAN III:S SLOTTSKYRKA

av INGRID ROSELL

Källmaterial

Johan III:s slott med dess kyrka blev som nämnts förstört av brand den 30 december 1661. Källmaterialet rörande det brunna slottet är knapphändigt och vi får blott en ofullständig bild av dess utformning och fragmentariska inblickar i dess historia. Materialet, på vilket den följande framställningen bygger, skall här först presenteras och granskas ur källkritisk synpunkt.

Det inventarium, som upprättades dagen efter försäljningen av slottet till riksänkedrottningen Hedvig Eleonora den 13 februari 1661, är ett tillförlitligt dokument för vår kännedom om slottet och dess kyrka.⁸ Under Magnus Gabriel De la Gardies bygnadsverksamhet på 1650-talet hade dock slottet undergått en omfattande upprustning och utbyggnad. Inventariet ger

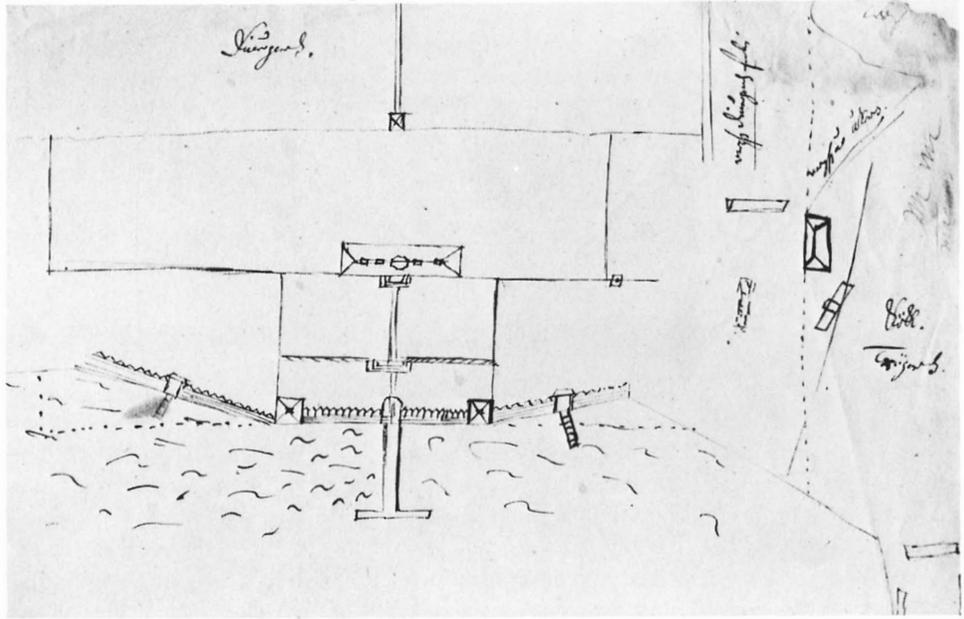

Fig. 5. M G De la Gardie, Skiss över anläggningarna vid Drottningholm. 1650-talet. E 1317-18, De la Gardieska saml. RA.

M G De la Gardie. Sketch of the buildings at Drottningholm in the 1650's.

Byggnadsbeskrivning

Johan III:s slott vid Drottningholm påbörjades som ovan nämnts 1579 under ledning av arkitekten Willem Boy.¹¹ I slottsanläggningen ingick en slottskyrka.

På grundval av det ovan presenterade materialet skall några huvudfrågor rörande slottskyrkan belysas: kyrkans läge och förbindelse med slottet, dess arkitektoniska utformning och storlek.

I januari 1662 bortbröts »muren» från det brunna Drottningholm, varvid man tillvaratog 40 000 tegel.¹² Beträffande den nya byggnadens läge anger Nikodemus Tessin dä i maj samma år, att »das Haus kompt auf der vorigen stelle zu stehen».¹³ Genom dessa båda uppgifter får vi kunskap om slottets material och läge.

Två skisser av De la Gardie, av Sten Karling hänfödda till Drottningholm, visar anläggningen i samband med 1650-talets byggnadsplaner (fig 4-5).¹⁴ Med utgångspunkt från Johan III:s stenhus, på båda skisserna angivet som en långsträckt rektangulär byggnad, skulle området ned mot sjön anordnas med terasser samt kök och badstuga uppföras å ömse sidor om en brygga.

Det ovan nämnda odaterade inventariet ger oss några ytterligare upplysningar om Drottningholm före ombyggnaderna på 1650-talet. Här upptages ett sten-

hus med en stor sal, reparationer av fönster, dörrlås mm i ett stort antal kammare. Som en orienteringspunkt anges i detta sammanhang kyrkan: »På Norrsidan om kyrkian.» Vidare nämns klocka i tornet. På den ena av De la Gardies skisser är ett mittorn markerat (fig 5). Av skissen fig 4 framgår att stenhuset hade en längd av 80 alnar. I övrigt hörde fogdebyggnad, kök, stall, ladugård, bodar osv till anläggningen.

1661 års inventarium anger, att den då utökade anläggningen omfattade 14 rum i nedre våningen samt i övre våningen omkring 7 rum och en stor sal med 36 st fönster. Genom slottets båda våningar sträckte sig en kyrka. I det övre planet synes denna haft läktare eller emporer, som stod i förbindelse med slottets övre våning. Ingångar ledde sålunda från »förstugan op för Trappan» i övre våningen till »västra altanen öfwer kyrkian» (västra läktaren) samt från ett förmak i sydöst till »Altanen på Östra sijdan» (östra läktaren). »Kyrkiokammaren» hade även en dörr till östra läktaren. För förbindelsen med slottets nedre våning svarade en sammanbindande gång, den sk »Kyrkiogången». »Kyrkiowalfwet» nämns vidare i inventariet. Kyrkorummet upplystes av fönster i läktarplanet. Västra läk-

taren hade sålunda ett stort fönster, östra läktaren 12 st fönster(rutor). Uppgifter om bänkarnas antal ger oss en ungefärlig uppfattning om rummets storlek: åtta manfolks- och åtta kvinnfolksbänkar. Kyrkokammaren hade 13 fönster(rutor) och stod medelst en dörr i förbindelse med en kammare för orgelbågarna. Innanför kyrkokammaren fanns en kammare med utgång till trapphuset. Beträffande husets exteriör nämns att taket var spåntäckt och försett med ett torn med »ett förgylt beläte med een flagga i handen».¹⁵ (Utdrag ur inventariet i bilaga).

Uppgifterna i inventarierna ger oss ej exakta upplysningar om slottskyrkans placering. Vi kan emellertid av vissa angivelser sluta oss till att kyrkan låg i nära anslutning till trapphuset. Det tidigare inventariet anger sålunda, att trappuppgången låg på norra sidan om kyrkan. 1661 års inventarium uppger, att trapphusets förstuga i övre våningen stod i förbindelse med kyrkans västra läktare. Fönstrens placering, dels i öster (sjöfasaden) dels i väster (fasaden mot trädgården) anger, att kyrkan var orienterad i öst-västlig riktning. Kyrkan var sålunda lagd på tvären i byggnaden i närheten av den centralt placerade trappuppgången (fig 5).

Johan III:s slottskyrkoarkitektur

Via sina utländska arkitekter, främst Willem Boy från Nederländerna och bröderna Pahr från Italien, fick Johan III impulser från de nya stilströmningarna på kontinenten.^{17a} Dessa präglar hans slottsarkitektur, som följer renässansens mönster. I de flesta slottsbyggnadsföretagen ingår en kyrka, där emellertid de gotiska stildragen överväger.

Willem Boy tjänstgjorde vid slottsbygget i Stockholm 1577–92 och gav under denna tid slottet dess renässansprägel. I östra delen av borggårdens norra länga inredde Johan III en ny slottskyrka. Kyrkan, planlagd på 1570-talet, var en hallkyrka, täckt med spetsbågiga valv, burna av doriska kolonner och med spetsbågiga fönster och rundfönster, sålunda med övervägande gotisk prägel. Mycket talar för att det även var Willem Boy, som övertog det konstnärliga huvudansvaret för ombyggnaden av Uppsala slott efter Franciscus Pahr's död 1580. Uppsala slottskyrka, vilken var inrymd i södra flygelns mellersta del, visar drag, som överensstämmer med Willem Boys slottskyrkoarkitektur. Den kvadratiske kyrkan, uppmätt av Jean De la Vallée, var treskeppig med fyra kolonner och stod via ett läktarplan i förbindelse med slottets övre våning. Vid slottskyrkans västra vägg låg i detta plan ett litet kapell för

Som nedan kommer att framgå genomförde De la Gardie på 1650-talet en upprustning av slottet. Enligt memorial av greven skulle slottet bli förses med flyglar. En skiss av De la Gardie har av Sten Karling hänförs till dessa byggnadsplaner för slottet. Det terrasserade området ned mot sjön, där en brygga skjuter ut i vattnet, överensstämmer även med tidigare skisser (fig 6).¹⁶ Planer för utvidgningen av slottsanläggningen med Johan III:s stenhus som centrum kan vidare följas i memorial och korrespondens. Intressant är i detta sammanhang den kyrka, som upptar slottets mittparti och med ett tresidigt kor skjuter ut från byggnadens sjöfasad. Kyrkan är indelad i fyra travéer. En sammanbindande gång, som i 1661 års inv kan identifieras som »Kyrkiogången», förbinder slottets norra och södra delar med varandra.

Karakteristiskt för kyrkan är sålunda dess om senmedeltida tradition erinrande utformning med tresidigt kor, välvning och läktarsystem, vidare dess belägenhet i byggnadens centrum samt dess från byggnadens fasad framskjutande korparti. Ett särskilt utrymme, »kyrkiokammaren» var avskilt för slottsherrskapet.

den kungliga familjen. Ett motsvarande kapell igenkänner vi i 1661 års inventarium över Drottningholm, den sk kyrkokammaren.

En kyrkokammare ingick även i Stegeborgs slottskyrka, påbörjad 1584 av Johan III. Härifrån kunde slottsherrskapet genom fönster mot kyrkorummet följa gudstjänsten. Överensstämmelser med Drottningholms kyrka hade även kyrkan i Gävle slott, grundlagt 1583 förmodligen av Willem Boy. Kyrkan var centralt belägen i slottet, som liksom Drottningholm kröntes av ett mittorn. I likhet med Drottningholms kyrka hade den tresidigt korparti, som sköt ut från östfasaden. Samma centrala belägenhet hade slottskyrkorna i Svartsjö, Vadstena och Borgholms slott, det sistnämnda med bröderna Pahr som upphovsmän. Svartsjö slottskyrka var belägen i det runda centraltornets övre våning. Av Borgholms slottskyrka kvarstår murarna med ett kraftigt framskjutande parti mot havet i väster (fig 7b). Spår av spetsbågiga fönster, rundfönster och läktare berättar om dess gotiska utformning. Även i Vadstena slott markerar gotiska fönster kyrkans läge.

Willem Boys och bröderna Pahr's slottskyrkor har sålunda gemensamma drag, som tyder på att byggherren genomförde sin egen uppfattning rörande kyrko-

rummets utformning. Johan III vände sig från enkelheten, som reformationen hade infört i gudstjänsten, till de äldre ceremonierna med större skönhetsvärden. I Röda boken framlade han 1576 förslag till en rikare mässordning, som bättre lät sig inpassas i ett kyrkorum av senmedeltida utformning. På Gråmunkeholmen i Stockholm upprättade han ett kollegium, där han genomförde sina liturgiska strävanden. Den katoliserande gudstjänstordningen bör dessutom ha understötts av hans gemål, Katarina Jagellonica från Polen, sedan födelsen katolik. Hon kan därtill tänkas ha förmedlat

motiv från den polska byggnadskonsten, vilka har givit Johan III:s slottskyrkoarkitektur dess särart. Om hennes engagemang för Drottningholms kyrka vittnar förvärvandet av Botkyrka kyrkas altarskåp för slottskyrkans räkning (se nedan). En representant för den arkitektur, som Drottningholms äldre slott företräder, är general Koniecpolskis slott Podhorce i Polen. Slottet, som uppfördes 1635–40 efter ritningar av italienaren dell'Acqua, hade framskjutande kupoltäckt mittparti samt flankerades av två kvadratiska paviljonger.^{17b}

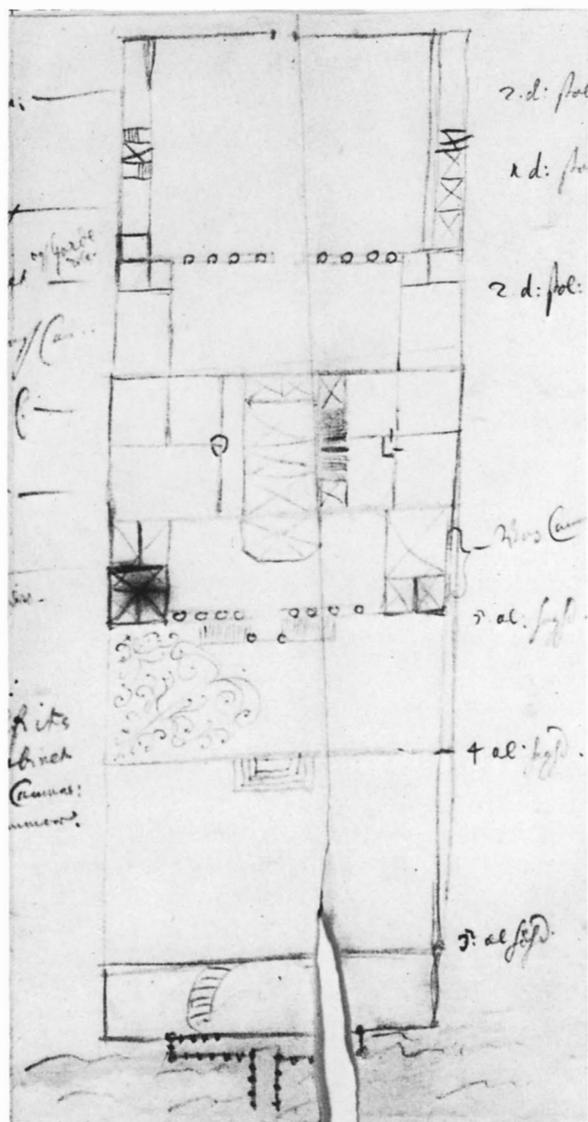
Magnus Gabriel De la Gardies restaurering

Till det genomgripande renoveringsarbetet av Johan III:s stenhus, som Magnus Gabriel De la Gardie inledde 1653, hörde även en upprustning av slottskyrkan. Ett memorial, som kan dateras till detta år, uppger, att huset skall repareras innantill, målas fullkomligt »item kyrckia medh gipswerk förferdigas». Ytterligare två flyglar och slutna borggård med murverk skulle uppföras efter dessein.¹⁸ Byggnadsplanerna åskådliggöres på den ovan nämnda skissen av De la Gardie med en borggård, flankerad av flyglar, samt en terrassanläggning mot sjön (fig 6). Enligt ett odaterat memorial skulle fasaderna även indelas av pilastrar.¹⁹

Vi har ovan noterat slottskyrkans gotiska drag, som är typiska för Johan III:s slottskyrkoarkitektur, och nämnt att de också brukade framträda i exteriören. Det är dock inte troligt, att dessa drag bibehölls vid slottets yttre renovering på 1650-talet. Intressant i detta sammanhang är ännu en skiss av De la Gardie över anläggningarna vid Drottningholm (fig 7 a).²⁰ Kyrkans framspringande tresidiga korparti har här givits raksluten form. Korets exteriör synes ha omformats till ett rakslutet framskjutande mittparti i anslutning till den klassicistiska dräkt, som 1500-talsslottet nu ikläddes. Även Jakobsdals (Ulriksdals) slott genomgick en motsvarande yttre renovering med pilastrar, vilket framgår av en teckning till Sveciaverket.²¹

Fig 6. M G De la Gardie, Skiss över ombyggnadsplaner av Drottningholms slott med Johan III:s stenhus som centrum. Slottskyrkan i huvudbyggnadens mitt. 1650-talet. Detalj. E 1317–18, De la Gardieska saml. RA.

M G De la Gardie. Sketch of the plans for rebuilding Drottningholm Palace with Johan III's palace as a centre. Detail. The chapel is shown in the middle of the main building. 1650's.

För anläggningarna vid Drottningholm anlidade De la Gardie, som Sten Karling påvisat, arkitekten Jean De la Vallée. Den 20 mars 1653 bad De la Vallée om en exakt plan över Drottningholm, efter vilken han skulle uppgöra en generalplan över anläggningen.²² I juli 1654 synes emellertid De la Gardie ha överlämnat uppdrag rörande Drottningholm till Nikodemus Tessin d ä (se nedan).

Under det tidigare skedet av stenhusets renovering, då upprustningen av slottskyrkan inleddes, möter vi emellertid De la Vallée bland byggnadsfolket vid Drottningholm. En lista över arbetsstaben inledes med hans namn.²³ Slottskyrkans förändring återkommer i De la Gardies byggnads memorial som en angelägen uppgift, som påbörjades redan 1653. En sammanställning av de knapphändiga uppgifterna i byggnadsräkenskaper, memorial och koncept visar, att De la Gardie gav slottskyrkan en ny barockinredning samt lät utsmycka den med målningar och stuckaturer. Renoveringen, som synes ha planerats av De la Vallée, visar överensstämmelser med dennes samtida ombyggnadsplaner för Veckholms kyrka, som nedan skall visas.

Stuckutsmyckning: D Anckerman

I ovannämnda memorial rörande slottskyrkan heter det att den skulle »medh gipswerk förfärdigas». I ett brev till stuckatören Daniel Anckerman i juli 1654 påminner De la Gardie honom om stuckarbetena i slottskyrkan, som denna sommar skulle förfärdigas.²⁴ Anckerman, som smyckade slottsgemaken med stuckaturer, förekommer i räkenskaperna från och med 1653. Av Anckermans hand känner vi hans arbeten för Gyllenhielmska gravkoret i Strängnäs domkyrka. Stuckarbeten i Herman Wrangels gravkor vid Skoklosters kyrka har vidare på stilistiska grunder kunnat attribueras till Anckerman. Ett antal nu förlorade arbeten har dessutom kunnat hänföras till denne nordtyske mästare, som kom till Sverige från Riga 1641 och åter lämnade landet 1656, såsom stuckarbetena i stora salen på Makalös samt i lusthuset, trädgården och grottan på Jakobsdal.²⁵

Stuckutsmyckning ingick även i 1653 års byggnadsprogram för Veckholm kyrka, där gravkapellet och koret skulle förses med stuckaturer.²⁶

Målningsutsmyckning: W Röhlefinck–M Carlinus

För slottskyrkans målningsutsmyckning svarade Werner Röhlefinck och Måns Carlinus. År 1653 erhöll Röhlefinck, som hade målat murarna och bänkinredningen i kyrkan, 200 dlr kmt för sitt arbete.²⁷ Denne mästare, som utförde målningar i slottsgemaken på Drottning-

holm, förekommer i räkenskaperna ännu 1660, då han ånyo utförde arbete för slottskyrkan (450 dlr kmt).²⁸ Av Röhlefincks hand känner vi två målningar, infattade i två epitafier i Tyska kyrkan i Stockholm: »von Eccehomo undt von Ölgarten».²⁹ Samma år som Röhlefinck – 1653 och 1660 – arbetade Måns Carlinus i slottskyrkan enligt byggnadsräkenskaperna. År 1653 inköpte han färger och guld »at bepryda Drottningholms kyrkia medh». År 1660 redovisas även materialinköp för hans räkning.³⁰ Denne dekorationsmålare, som lång tid verkade i De la Gardies tjänst, utförde senare arbete för såväl Jakobdals som Venngarns slottskapell.³¹ Venngarns slottskapell är rikt smyckat med målningar med tillhörande inskrifter på bänkdörrar, predikstol och läktare.³² Liksom Röhlefinck anlidades han såväl för målning av emblem och dekorationer som för hantverksmässig målning. Epitafierna i Tyska kyrkan tyder på att det dock var Röhlefinck, som svarade för den konstnärliga målningsutsmyckningen av kapellet.

Altare och predikstol: M Hebel–N Vallari

I juni 1653 bad De la Gardie bildhuggaren Markus Hebel att komma till Drottningholm för att förfärdiga portaler till Drottningholms slott och altare och predikstol till dess kyrka.³³ En materialräkning från 1654 redovisar bräder, ekplankor och spik till mästare Jost snickare för altaret och predikstolen.³⁴ För skulpturutsmyckningen av altaret och predikstolen synes De la Gardie ha anlitat Markus Hebel, under det att Jost snickare svarade för det hantverksmässiga arbetet. Markus Hebel förekommer i Drottningholms byggnadsräkenskaper 1653 och de närmast följande åren. Bröderna Hebels skulpturverkstad synes ha varit förlagd till Ekholmens slott i Uppland 1654 och följande år. Från bröderna Hans och Markus Hebels verkstad härrör predikstolen i Veckholms kyrka. Den yttre sandstensutsmyckningen av kyrkans gravkor utfördes av Markus Hebel.³⁵ I samband med byggnadsverksamheten vid Jakobsdal, som inleddes 1660, flyttades den Hebelska skulpturverkstaden till detta slott. I augusti 1660 anlidades Hebel för huvudportalen till Drottningholm: »en sirlig Portt och Broo till ingång af hela huset. NB af Ekträ 4 liggande bilder på stenportalerna.»³⁶

För altartavlan engagerade De la Gardie sin franske hovkonterfejare Nicolas Vallari, vilken 1659 erhöll 700 dlr kmt för detta arbete.³⁷ Vallari, som i stor utsträckning utnyttjades vid slottsgemakens förskönande, skulle 1654 smycka stora hallen på Drottningholm »heel och hollen med Schillerier».³⁸ Av Vallaris enligt arkivalierna rika produktion har föga med säkerhet kunnat identifieras. Till den målningsutsmyckning för Jakobs-

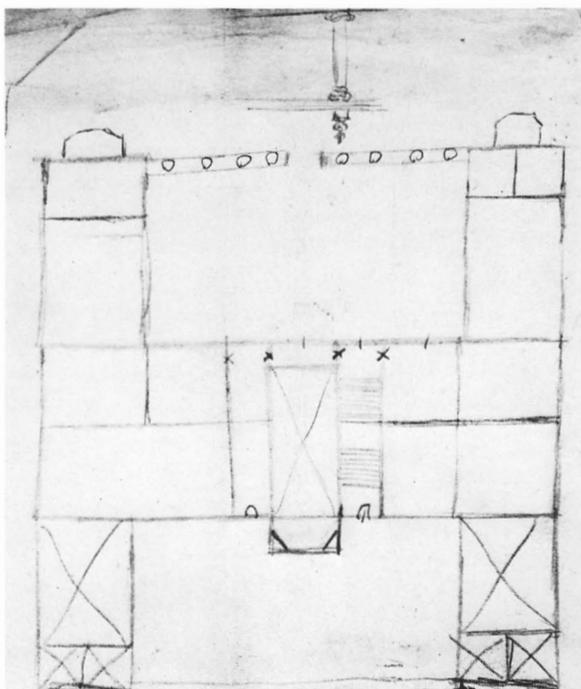
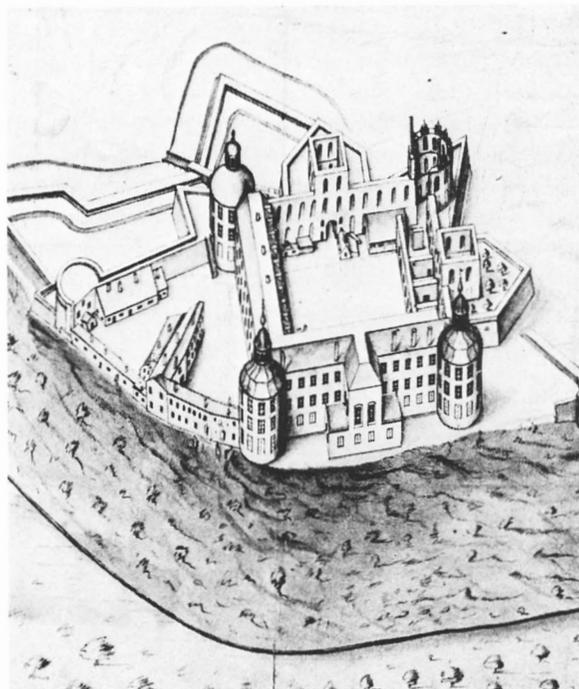

Fig 7 a. M G De la Gardie, Skiss över Johan III:s stenhus med slottskyrkan i byggnadens centrum. 1650-talet. E 1317-18. RA.

M G De la Gardie. Sketch of Johan III's palace with the chapel in the middle of the building.

7 b. Borgholms slott 1654. Det från västfasaden framskjutande mittpartiet inrymde koret till Johan III:s slottskyrka. Stads- och fästningsplaner. Borgholm 6. KrA.

Borgholm Palace 1654. The chancel of Johan III's chapel project from the front of the west building.

dals slottskapellet, som han under de första åren av 1660-talet utförde, kan emellertid fem bevarade målningar, som varit infattade i predikstolens fält, hänföras.³⁹

I det summariska inventarium över Drottningholms slottskyrka, som upprättades 1661, får vi ej några mera väsentliga upplysningar om dess inredning och inventarier. Här uppges emellertid, att under altaret fanns ett skåp med två dörrar. Altarskranket bestod av ett gallerverk med dörr.

Då kyrkan på 1570-talet planerades avsåg Katarina Jagellonica att uppställa det medeltida altarskåpet från Botkyrka kyrka i Drottningholms slottskyrka. I utbyte mot andra föremål förmådde hon Botkyrka församling att överlämna detsamma. Vid Katarina Jagellonicas död 1583 var altarskåpet emellertid placerat i Riddarholmskyrkan, dit det synes ha förts i väntan på slottskyrkans fullbordan. På församlingens begäran återställdes altarskåpet till Botkyrka kyrka efter drottningens död.⁴⁰

Orgel: F Bohl

Enligt 1661 års inventarium var orgeln uppställd på kyrkans läktare i väster. Intill kyrkokammaren fanns vidare ett rum för orgelbälgarna. Då De la Gardie övertog Drottningholm, synes man till att börja med ha nyttjat kyrkans äldre orgelverk, som 1653 reparerades av orgelbyggaren Frantz Bohl.⁴¹ Den 27 februari 1654 slöt De la Gardie kontrakt med denne orgelbyggare om nya orgelverk för Drottningholms slottskyrka och Veckholms kyrka. I kontraktet meddelas orgelverkens disposition (se bilaga).⁴² År 1657 erhöll Bohl 2400 dlr kmt i betalning för orgelverket till Drottningholms slottskyrka.⁴³ I början av 1660-talet utförde Bohl orgelverk även till slottskapellet vid Jakobsdal (Ulriksdal).⁴⁴

Bänkinredning

Bänkinredningen var sluten och omfattade åtta manfolks- och åtta kvinnfolksbänkar, en prästbänk samt två herrskapsbänkar, ävenledes försedda med dörrar. Som nämnts målade Werner Röhlefinck bänkarna 1653.

Inventarier

1661 års inventarium förtecknar ett fåtal inventarier. Av ljusredskap redovisas två ljuskronor av mässing med åtta armar vardera. Två ljusstakar av mässing var uppställda på altaret. Altaret var klätt med blommönstrad röd sammet med broderier: på mitten en kvinna, vid sidorna fyra apostlar. Upptill på antependiet var anbringade silver- och guldspetsar liksom i sömmarna samt nedtill. Dessutom förtecknas ett altarkläde av klosterlärfärd med broderi i rött silke, försett med vita och röda silkesfransar.

I Drottningholms byggnadsräkenskaper 1660 redovisas betalning till klockgjutaren för en klocka till Drottningholms slottskyrka.⁴⁵

Planer på restaurering av Lovö kyrka

Vid praktiskt taget varje större egendom omfattade De la Gardies kyrkobyggnadsiver icke blott egendomens

kyrka eller kapell utan även den näraliggande sockenkyrkan – vid Ekholmen Veckholms kyrka, vid Läckö Otterstads kyrka, vid Höjentorp Eggby kyrka osv. En intressant parallell erbjuder kombinationen Drottningholms slottskyrka–Lovö kyrka. En upprustning och nyinredning av slottets 1500-talskyrka och av den näraliggande Lovö kyrka ingick här i De la Gardies byggnadsplaner. Han hade sålunda för avsikt att välva kyrkan med tegelvalv samt förse den med nytt spåntäckt yttertak, ny tornavslutning, ny portal samt helt ny inredning. Under det knappa decennium, som De la Gardie innehade Drottningholm, hann emellertid blott planerna rörande slottskyrkan att realiserars.⁴⁶

DROTTNINGHOLMS NUVARANDE SLOTTSKYRKA

Församlingshistoria

av BERIT WALLENBERG

Drottningholms slottsförsamling, som upphörde 1859, synes ha tillkommit i samband med det nuvarande slottets uppförande.⁴⁷ Den mindre av kyrkans båda klockor anskaffades 1662, och användes sannolikt vid gudstjänster för arbetsfolket under byggnadsåren (Böttiger). Den nuvarande slottskyrkan stod som nedan skall visas färdig först omkring 1730. I väntan på inredningen använde man ett av slottsgemaken som »predikosahl». År 1699 stod en klockstapel med ännu en ny klocka färdig (se nedan). Samma år utnämndes den förste i raden av slottspredikanter, som samtidigt skulle vara »scholmästare» vid den lärda skolan på Malmen,

Drottningholms Schola eller Pedagogium. Slottspredikanten hade också sin bostad på Malmen. Slottspredikanterna utnämndes av ståthållaren och ärkebiskopen gemensamt och fick räkna dubbla tjänsteår. Ett kungligt brev 19.3 1880 meddelar, att pedagogien skulle förändras till vanlig folkskola och statsanslaget indragas. Ett understöd kvarstod dock till 1908 (Carlén). Efter 1880 skulle den av Konungen valde kyrkoherden i Lovö pastorat samtidigt utnämnas till slottspredikant och e o hovpredikant (Herdaminne). År 1922 upphörde Lovö formellt att vara regalt pastorat (i realiteten 1935). Efter detta år har Konungen utnämnt slottspre-

Fig 8–9. Drottningholms slott från nordväst (ovan) och nordost med slottskyrkan inrymd i norra rundeln. Foto 1976.

Drottningholm Palace from the northwest (above) and northeast with the palace chapel in the north round tower.

dikant (e o hovpredikant), om han önskat utmärka en präst i Lovö pastorat, från och med 1962 Ekerö pastorat. Kyrkan är underställd hovförsamlingen i Stockholm, men Lovö församling får hålla gudstjänster där, sedan 1935 även kyrkliga förrättningar.

Konkurrensen mellan de båda kyrkorna i Lovö församling har varit ett gammalt problem. År 1924 utverkades sålunda, att högmässor endast skulle hållas i Drottningholms slottskyrka under våren och hösten, då väglaget var svårast. Högmässorna under den återstående delen av året förlades till Lovö kyrka. År 1732 skulle allmogen »tillhållas» att gå i Lovö kyrka. Sockenstämman beslöt emellertid, att de som gick i slottskyrkan skulle medföra attest till kyrkoherden att de

bevistat högmässan därstädes. Slottsförsamlingen hade sex bänkar längst fram i Lovö kyrka, samt soldatbänkar längst bak.

Octavia Carlén berättar om några förrättningar i slottskyrkan. År 1791 vigdes samtidigt fyra bondpar i slottskyrkan. Efter vigseln ordnade konungen, Gustaf III, fest i den då nybyggda Déjeunersalongen. Den 13–14 september 1794 konfirmerades den då omyndige Gustaf IV Adolf i Drottningholms slottskyrka (s 13). Den 29.10 1950 bevistade konung Gustaf VI Adolf högmässan där samma dag han hade blivit konung. Vid närmast föregående högmässa var Gustaf V närvarande.

Källmaterial

av INGRID ROSELL

Om källorna rörande 1500-talets slottskyrka var knapphändiga, finns ett betydligt rikare material, som belyser den nuvarande slottskyrkans byggnadshistoria. Omständigheten att kyrkobygget hade en kunglig uppdragsgivare, riksänkedrottningen Hedvig Eleonora, bidrar till dess fullständighet. Följande avsnitt bygger framför allt på material ur två källgrupper: – 1. ritningar och samtida avbildningar. – 2. skriftliga arkivalier. De båda källgrupperna ger sammanhållna en nyanserad bild av slottskyrkans tillkomsthistoria.

1. Kyrkobyggets förhistoria åskådliggöres av ritningar i Nationalmuseum, av Stig Vänje hänfödda till tre olika projekteringskedor.^{48a} Några väsentliga problem rörande detta material kan belysas utan att bringas till definitiv lösning: dateringen av de olika kyrkoprojekten – deras samband med arkitekten Tessin d ä:s produktion och utveckling – arkitekterna Tessin d y:s och Hårlemans insatser vid kyrkans slutliga utformning. Slottskomplexet avbildas, då huvudparten av detta var uppfört, på teckningar och gravyrer till Sveciaverket samt en vy till Gripenhielms Mälarkarta 1688 (fig 2, 3, 27, 31). Kyrkan, som tillhör sista skedet i slottets uppförande, saknas som nämnts helt korrekt på sistnämnda karta. Den avbildas emellertid trots att den icke var uppförd på teckningarna och gravyrerna till Sveciaverket. Dessa har i flera fall visat sig ha mindre tillförlitlighet, då de återger byggnadsverkens planerade utformning, vilken inte alltid genomfördes i praktiken. En oljemålning i Länsresidenset i Nyköping fram-

ställer slottet vid tiden omkring kyrkans fullbordande (fig 33).

2. Det skriftliga arkivmaterialet ger oss fasta hållpunkter för dateringen av de olika skedena av slottets uppförande. I fortlöpande räkenskaper, förvarade i Slottsarkivet, redovisar hauptmannen vid Drottningholm, Knut Persson Törnhielm, fram till 1700 utgifterna för slottskyrkans uppförande. Efter det långa avbrott i byggnadsverksamheten, som följde på Nordiska krigets utbrott 1700, återupptogs arbetet med kyrkans fullbordande först 1728. Även den avslutande byggnadsperioden täckes av fullständiga räkenskaper.

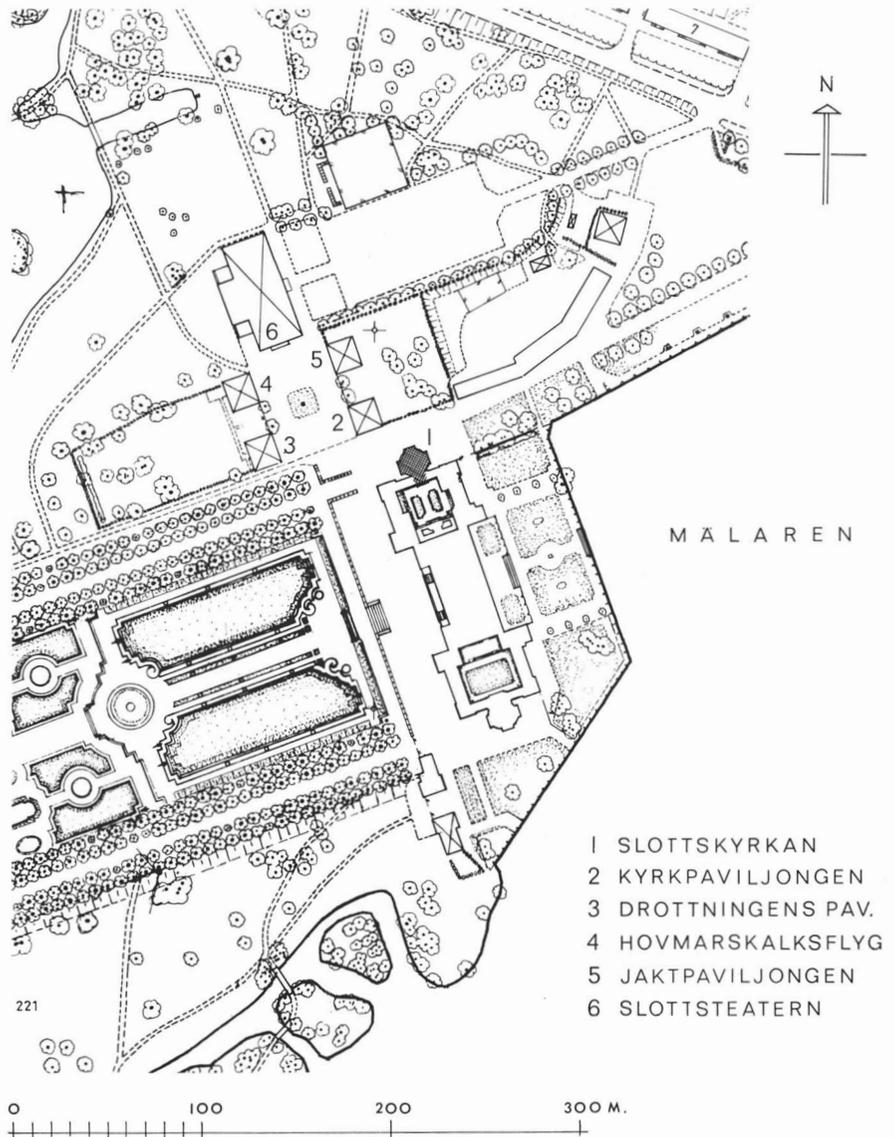
Räkenskaperna med dess rapporter och arbetslistor är som källa betraktade ett tillförlitligt material. De ger oss icke blott fasta hållpunkter utan även uppgifter om arkitekter, konstnärer och hantverkare. Bilden fullbordas med hjälp av material i Hedvig Eleonoras arkiv i Riksarkivet. Här återfinns skrivelser från hauptmannen Törnhielm till generalguvernören Carl Gyllenstierna rörande materialanskaffningar m m.

Om vi betraktar tidigare forskning finns avsnitt om slottskyrkan i J Böttigers arbete om Hedvig Eleonoras Drottningholm (1897), i A Hahr, De svenska kungliga lustslotten (1899) samt i O Sirén, Gamla Stockholms hus (1912). R Josephson har ett mindre avsnitt om kyrkan i sin monografi över Tessin d y (1931). Ritningsmaterial till Drottningholm, inklusive slottskyrkan, behandlas av S Vänje i en uppsats i Konsthistorisk tidskrift 1959.

Fig 10 a. Situationsplan,
1 : 2 000. BSt. Kompl av J Sö-
derberg 1976.
General plan

Fig 10 b. Drottningholms-
malmen 1745, där slottspre-
dikanten och konstnärer,
verksamma vid Drottning-
holm, hade sin bostad.
Arealmätn av G Boding 1745.
Detalj. Länsstyrelsen.
Stockholms län.

*The surroundings on the
north side of Drottningholm
Palace 1745.*

Byggnadsbeskrivning

av INGRID ROSELL

Drottningholms nuvarande slottskyrka upptar slottets norra rundel, belägen i den mot sjön sluttande terrängen (fig 10a). Kyrkan är orienterad mot en inbyggd gård, omsluten av slottets norra gavel, två flyglar och två paviljonger, förenade av tvåvåninga längor. Dessa ursprungligen låga altanlängor, som synes på Sveciagravyrerna, påbyggdes på 1740–50-talen med en våning (fig 2).^{48b} I söder finns en motsvarande inbyggd gård, avslutad av en rundel, vilken fram till Gustaf VI Adolfs tid inrymde köket.

Den inre gården är anordnad enligt ett förslag av trädgårdsarkitekt Walter Bauer 1968 på grundval av en ritning av Nikodemus Tessin d.ä.⁴⁹ Två parterrer med kanthäck av berberis upptar norra delen av gården. Två trappsteg för upp till en terrass på dess södra del, där två mindre parterrer är anlagda. En annan idé till anordning av gården åskådliggör en ritning i Nationalmuseum, Celsingska saml 32/75. Fyra parterrer omger här en rundel i mitten. Även området norr om kyrkan var enligt ritningar föremål för en omfattande planering med utgångspunkt från kyrkan.⁵⁰ Nordväst om kyrkan ligger slottsteatern. Den öppna platsen framför densamma flankeras av kyrkpaviljongen, drottningens paviljong, hovmarskalksflygeln och jaktpaviljongen (fig 2–5 å fig 10a). Byggnaderna är uppförda under 1700-talets förra hälft enligt ritningar av C F Adelcrantz. Nordost om kyrkan ligger Kungliga stallet, ritat av C Hårleman och uppfört 1737 och bakom raden av 1700-talshus Drottningholmsholmsmalmen (fig 10b).

Klockstapel

På Flaggberget på Drottningholmsholmsmalmen står en klockstapel av klockbockstyp (fig 11). Under en huv av sadeltakstyp hänger kyrkans två klockor. Stapeln inkläddes senast 1974 med tjärad spån från Eskilstuna. Två flöjlar av smidesjärn bär respektive årtalen 1858 och 1921. Klockstapeln ombyggdes 1921 enligt förslag av arkitekten A I Roland (fig 13).⁵¹ Denne uppmätte i samband med ombyggnaden den tidigare klockstapeln, som enligt flöjelns årtal synes ha uppförts 1858. Denna stapel, även av klockbockstyp, hade en något annorlunda konstruktion samt ett lägre, plåtbelagt tak (fig 13).

Enligt en karta 1745 var en klockstapel tidigare belägen på den öppna platsen söder om slottsteatern (fig 12). En klockstapel uppfördes 1698, i vilken den 1699 gjutna klockan uppsattes.⁵² Stapeln målades samma år

av bataljmålaren Daniel Storart.⁵³ Under ledning av slottsbyggmästaren i Stockholm Peter Gierdes (Gierdes) reparerades klockstapeln 1723–33, varvid nya bjälkar insattes och ett nytt dubbelt brädtak lades på stapeln.⁵⁴

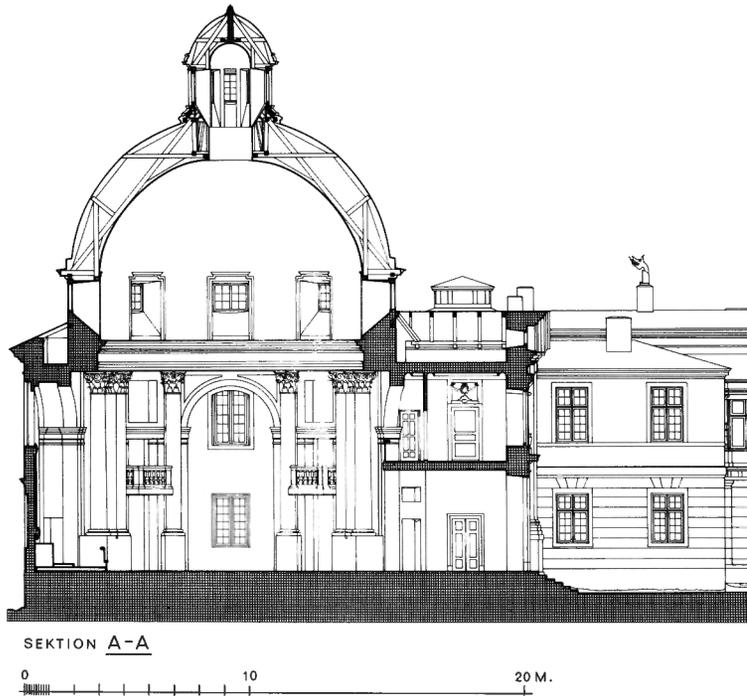
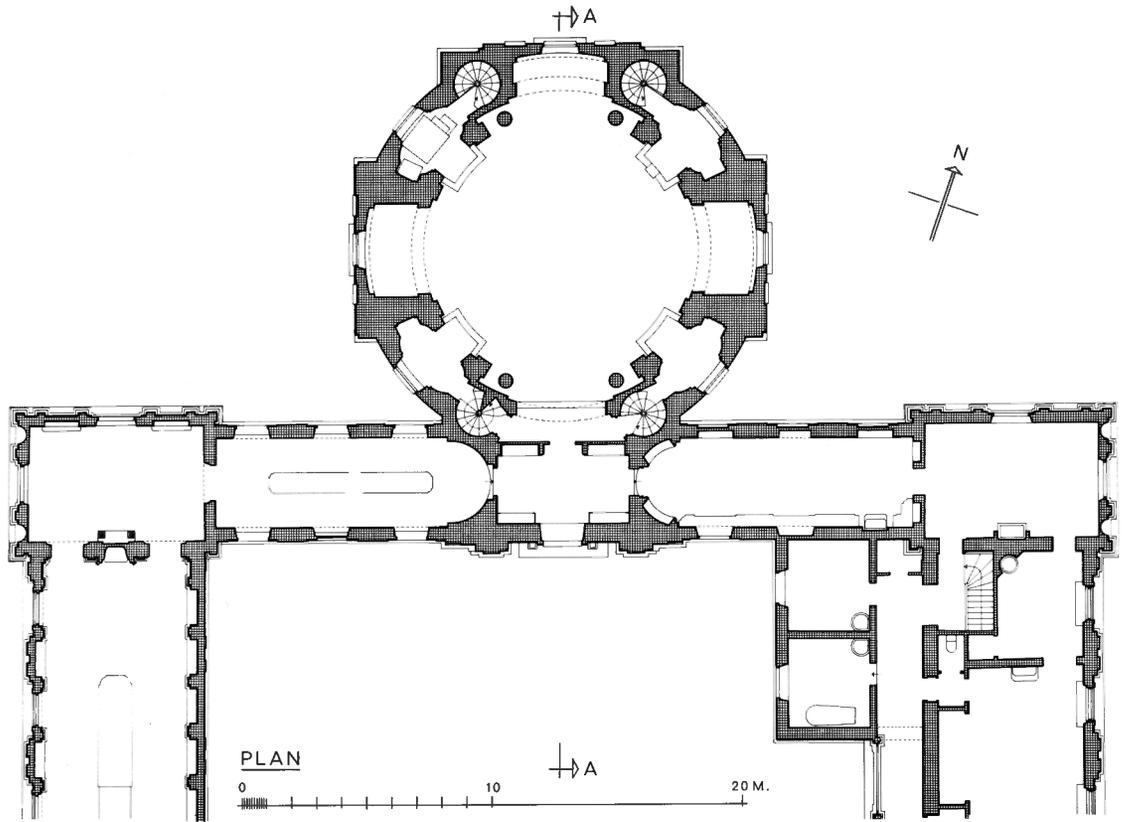
Klockstapeln torde ha fått sin nuvarande placering i samband med slottsteaterns tillkomst (1764–68) och anordnandet av den öppna platsen söder om denna under 1700-talets andra hälft. På ett projekt till ny tomtindelning på Malmen 1763 är emellertid klockstapeln ej markerad på Flaggberget.⁵⁵

Elektrisk klockringning installerades 1951.

Kyrkobyggnaden. Plan och material

Kyrkan utgöres av en kupoltäckt rotunda med tre svagt framspringande fasadpartier. Bottenplanen visar en tvåskalgig anläggning med ett inre cirkelrunt rum och en yttre omgång med kapell eller birum (fig 14). Kapellen är närmast rektangulära vid de i exteriören marke-

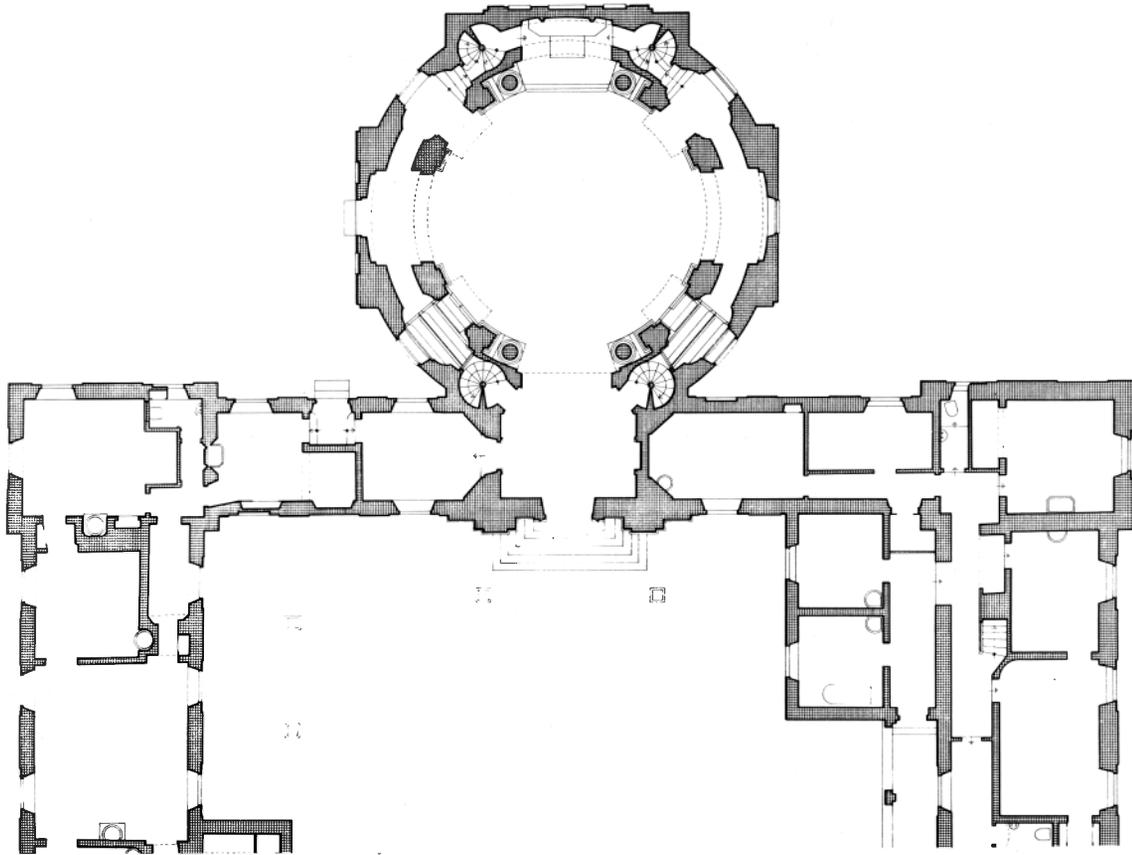

Fig 14 a–c. Slottets norra del med slottskyrkan. Plan av bottenvåningen (ovan) samt huvudvåningen och sektion mot öster (å motstående sida), 1: 300. Uppm 1946–48 av S Rosén under ledning av I Tengbom. Slottsarkivet, Stockholms slott. Ändrade av J Söderberg 1976.

North part of the palace with the palace chapel. Plan of the main storey, above. The ground floor and section looking east, on the opposite side.

rade fasadpartierna; mellan dem fyra diagonalt ställda elliptiska kapell. Kapellen, anordnade efter mönster av den romersk-katolska kyrkan, har i den lutherska kyrkan fått sin praktiska användning som kor, ingångshallar och bänkutrymmen. Slottets huvuddisposition har dikterat kyrkans orientering i nord-sydlig riktning, något förskjuten åt nordväst-sydost. Centralrummet har givits en viss axialitet genom altarets placering i norr och en rektangulär förhall i söder. De båda tomma rektangulära kapellen i öster och väster ger åt rummet en breddtendens och intryck av tväroval. En sakristia är inredd i längan väster om förhallen.

Kyrkobyggnaden är uppförd av tegel på gråstensgrund; sockel av sandstenskvadrar (fig 1, 8–9, 14). Portal- och fönsteromfattningar, lister och horisontala band av sandsten. Yttermurarna är slätputsade med rusticerade hörnkedjor och avfärgade med kalkfärg i

ljus gult. Kraftig, profilerad taklist. Altarfönstret markeras särskilt genom en omfattning med överstycke. Förhallens fasad mot inre borggården med kyrkans huvudingång är rikare utformad med joniska kolossalpilastrar, som bär en gavelfronton; vid varje sida en pilaster, ställd mot bakgrunden av ytterligare två pilastrar. Baser och kapitäl av sandsten. Fasaden flankeras av stora voluter på socklar av sandsten. Ett stickbågigt fönster ovanför portalen krönes av ett gavelformat överstycke av sandsten. Å ömse sidor om detta och portalen är infällda fält av röd sandstensimitation. (Ang portalens utformning se Ingångar.) Yttermurarna avfärgades 1700 i en rosa färgton med vita omfattningar och hörnkedjor (se nedan). På en oljemålning över Drottningholm omkring 1730 har slottet en rosa färgton med vita lister och omfattningar (fig 33). En oljemålning av Hedvig Eleonora omkring 1675 återger däremot

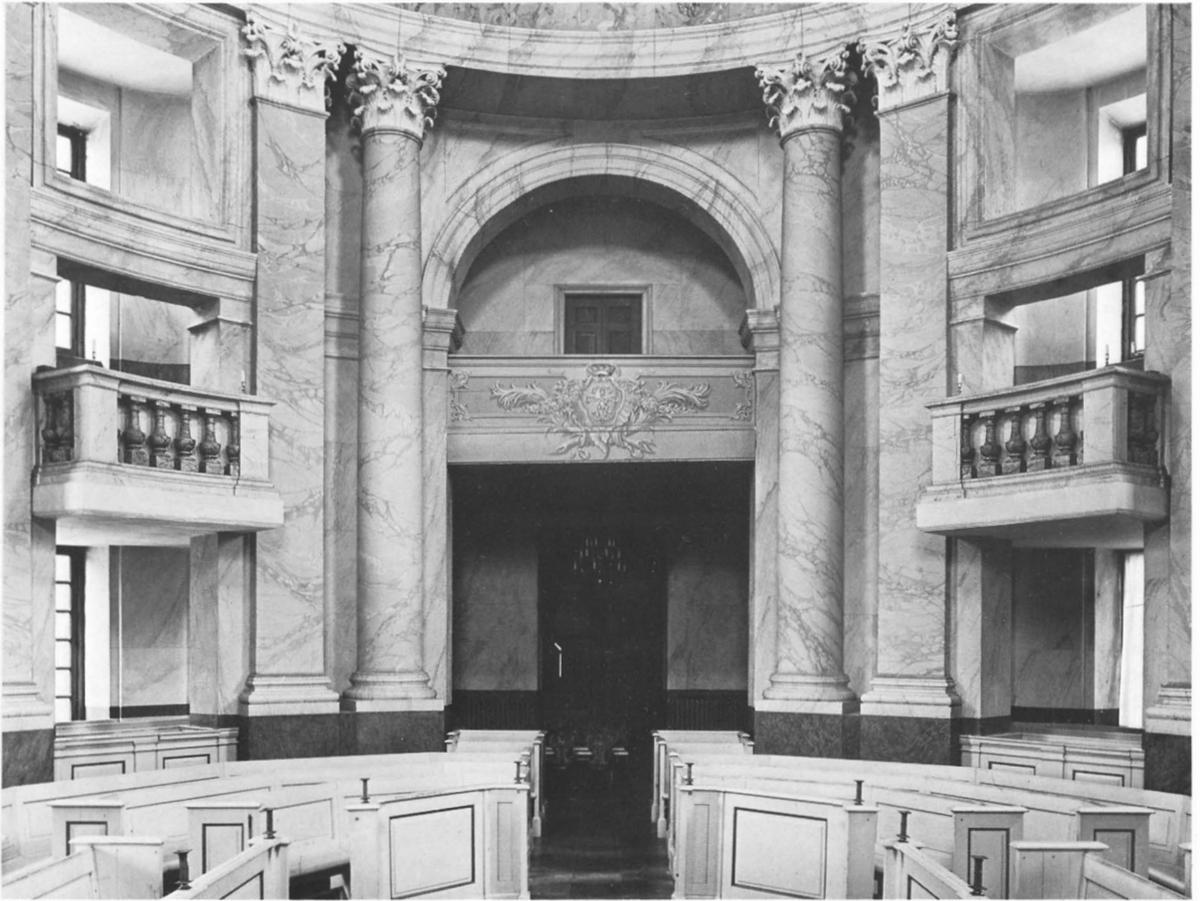

Fig 15. Interiör mot söder. Kungaläktaren med drottning Ulrika Eleonora d y:s monogram. Foto 1977.

Interior looking south. The king's gallery, with the monogram of Queen Ulrika Eleonora the younger.

slottet i en gul ton (av Ehrenstrahl, Drottningholms slott).

Kupol

Kyrkobyggnaden är täckt av en kopparklädd kupol av trä, vilande på en rund tambur och krönt av en lanternin. Den likaledes kopparklädda tamburen har åtta rektangulära fönster och mellan dem rektangulära fyllningar. Den kopparklädda lanterninen med svagt spetsig huv är även genombruten av åtta rektangulära fönster och artikuleras av åtta förkroppade pilastrar. Ny kopparplåt pålades senast 1975–76, varvid även partier av rötskadat trä i kupolens yttre skal utbyttes.

Fönster

Kyrkorummet får ett jämnt fördelat ljus från fönsteröppningar i två våningar samt från ovannämnda fönster i tambur och lanternin. De framskjutande fasaderna har vardera en fönstergrupp på tre fönster i båda vå-

ningarna: ett bredare rektangulärt fönster, flankerat av två smalare. Flankfönstren samt samtliga fönster i norra fasadens nedre våning är blinda. Vardera våningen har dessutom fyra rektangulära fönsteröppningar mellan de framskjutande fasaderna. Samtliga fönster har enkla glas, indelade i små rutor, samt karmar och spröjsar av trä målade i brungult. I interiören omfattas fönsteröppningarna i andra våningen av profilerat listverk. De östra, norra och västra kapellens fönsteröppningar har stickbågiga omfattningar. Tamburens fönsteröppningar, belägna i djupa nischer, omges även av ett profilerat listverk. Fönsterbågarna tillkom vid restaureringen 1910–12. Tamburens fönsterbågar förnyades 1975–76.

Ingångar

Kyrkan har två ingångar, dels en huvudingång från inre borggården genom förhallen i söder, dels en ingång från

Fig 16. Interiör mot norr med altaranordning, flankerad av läktare med orgel och predikstol. Foto 1976.

Interior looking north with the altar flanked by galleries with organ and pulpit.

yttre borggården i väster. Huvudportalen i den rikt utformade sydfasaden är raksluten med profilerat sandstensfoder och ett konsolburet överstycke med två urnor, som flankerar ett överliggande stickbågigt fönster med konsolburet gavelöverstycke. I båda ingångarna pardörrar i gustaviansk stil med profilerade fyllningar. De nuvarande dörrarna tillkom i samband med restaureringen 1910–12 (se nedan).

Huvudbyggnaden står i förbindelse med kyrkan via paviljongerna och flyglarna och deras sammanbindande längor i norr. Från förhallens bottenvåning leder en ingång till sakristian i väster. Kommunikationen mellan huvudbyggnaden och kyrkan underlättades efter påbyggnaden av de ursprungligen låga altanlängorna (fig 8) med en våning på 1740-talet (se nedan). I förhallens övre våning inrättades ett mineraliekabinett, från vilket

en ingång leder till kyrkan. Ingången smyckas av ett dörröverstycke med facklor bland moln. Detta tillhör de överstycken, som 1768 levererades av hovbildhuggaren Johan Ljung, sannolikt enligt ritningar av Jean Eric Rehn.⁵⁶ I ingångarna till mineraliekabinettet och sakristian rakslutna, spegelindelade dörrar av brungulmålat trä.

Interiör

Det kupoltäckta kyrkorummet karakteriseras av den arkitektoniska uppbyggnaden med den tvåskiktade muren (fig 14, 15–16). Kupolen är vitkalkad och öppen mot den genombrutna lanterninen. Den cirkelrunda kupoltamburen vilar på ett kraftigt markerat, profilerat bjälklag med tandsnittslist, som i sin tur bärs av korintiska kolossalpilastrar. Två par korintiska kolonner

Fig 17. Sakristians interiör med stolar av gustaviansk typ samt skåp för textilier m.m., omnämnt 1736. Foto 1977.

Interior of the vestry.

flankerar respektive altartutrymmet i norr och öppningen mot förhallen i söder. Utrymmet mellan den inre cirkeln, markerad av pilastrar och kolonner, och yttermuren upptages som nämnts av en rad kapell. Dessa står i förbindelse med varandra medelst rektangulära, sandstensomfattande öppningar i murverket. Två spiraltrappor av sandsten å ömse sidor om altaret i norr och öppningen mot förhallen i söder leder upp till läktare ovanför de diagonalställda elliptiska kapellen samt en särskild högre belägen kungaläktare i söder. De fyra rektangulära kapellen, som går genom två våningars höjd och har tunnvalvda tak, öppnar sig mot centralrummet i höga rundbågiga öppningar med profilerade foder, som vilar på murpilastrar. I de mellanliggande partierna är muren genombruten från golv till tak mot bakomliggande fönster; öppningarna delas på höjden dels av läktarna, dels av en profilerad bjälklagslist, som löper runt centralrummet och ut på de rektangulära kapellens sidoväggar som anfangslist för tunnvalven.

Målningen av interiören imiterar marmor i omväxlande vitt och grågrönt. Väggarna är målade i vitt med röd och brungul ådring. Längs rummets nedre del löper

ett 130 cm högt grågrönmarmerat parti. Väggarna bakom de diagonalställda läktarna har samma grågröna färgton. Pilastrar och kolonner är vidare grågrönmarmerade med vita kapital samt baser i grått. I bjälklaget under kupoltamburen är tandsnittet och det profilerade listverket vitmarmerat och det släta mellanpartiet marmerat i brungult. Restaureringen 1910–12 synes inte ha berört målningen av interiören, jfr ett foto, publicerat 1899.⁵⁷

Golvet är belagt med sandsten i grått och rött. I rummets mitt mönsterläggning i form av en stjärna, inskriven i en cirkel samt ytterst en åttasiding. Framför altaret samt i de rektangulära kapellen i öster och väster diagonalrutat golv, i övrigt sandstenskvadrate. Det nuvarande stengolvet inlades i samband med restaureringen 1911 (se nedan). Kapellen i sydost och sydväst, där bänkar är insatta, har golv av trä. Även trägolvet tillkom vid restaureringen 1911.⁵⁸

Läktare

De diagonalställda läktarna har barriärer av vitmarmerat trä med balustrar, marmerade i brungult. Läk-

tarna i nordväst och nordost, där respektive predikstol och orgel är anordnade, har trägolv. Bakom predikstolsläktaren är ett utrymme, förstängt av draperi av röd sammet, inrett som extra sakristia.

För den kungliga familjens placering på en framträdande plats är uppsatt en särskild kungaläktare i söder, högre belägen än de fyra övriga läktarna. Som ovan nämnts står denna via längornas övre våning i förbindelse med slottets huvudbyggnad. Läktarbarriären är målad i gråblått med drottning Ulrika Eleonora d:s krönta monogram målat i gult mot kartusch i grisaille. De diagonala läktarna i sydväst och sydost är även avsedda för de kungliga (fig 15).

Förhall

Den rektangulära förhallen i söder är uppbyggd i två våningar och täckes av ett sadeltak. Den nedre våning-

en öppnar sig mot kyrkan och står via sakristian i förbindelse med slottets bottenvåning. Förhallens övre våning inrättades som ovan nämnts på 1760-talet som mineraliekabinett. Förhallen har i likhet med kyrkorummets marmorerade väggar i vitt samt ett nedre parti i grågrönt. Plant vitmålat tak; golv av sandstensplattor.

Sakristia

Sakristian är inrymd i ett rum i längan väster om förhallen (fig 17). Rummet upplyses av en fönsteröppning i vardera södra och norra muren. Fönstren har gråmålade karmar och spröjsar av trä. Rummet kan nås från yttre borggården via en liten förstuga i väster. Ingångarna till förstugan och förhallen har gråmålade, helfranska dörrar. Såväl fönster som dörrar från 1700-talet. Rummet har vitkalkade väggar och tak samt obehandlat trägolv.

Tessin d ä:s förslag till slottskyrkan

av INGRID ROSELL

År 1661 sålde som nämnts Magnus Gabriel De la Gardie Drottningholms slott till änkedrottning Hedvig Eleonora. Drygt ett halvår efter försäljningen ödelades emellertid slottet av brand. Soldater började redan i januari 1662 uppröjningsarbetet och tog hand om användbart byggnadsmaterial. Till grund åt den nya byggnaden levererades samma månad fyra stora båtlasters sandsten. Då byggnadsarbetet i november avslutades inför den stundande vintern, hade man uppmurat 442 000 tegel.⁵⁹ Uppenbarligen hade man redan hunnit ganska långt med byggnadens uppförande.

Det har väckt forskningens förvåning, att den nya byggnaden kunde börja uppföras så kort tid efter det äldre slottets rasering. Den 17 maj 1662 kunde Tessin meddela, att han gjort en *dessein* till det nya Drottningholm.⁶⁰ Att Tessin så snabbt efter branden kunde framlägga projekt för den nya slottsanläggningen, får emellertid sin förklaring i att han sedan länge sysslat med ombyggnadsplaner för slottet. De la Gardie hade som nämnts 1654 överlämnat uppdrag rörande Drottningholm till Tessin. Tessin hade i juli detta år tillställt byggnadsingenjören Kirstenius en karta över Drottningholm med därtill hörande förborg och lusthus samt »ein Hause wie die neue Trephe darin kommen soll».⁶¹ Arkitekten var emellertid vid denna tid engagerad av andra uppgifter, ombyggnader av Borgholms slott och arbeten i Kalmar. Emedan han skyndsamt blev sänd till

Kalmar, »könte er nichts mehr an dem hause, wie es geändert werden möchte thun, bis es abgemesses». Tessin väntade på en uppmätning av Drottningholms slott från byggnadsingenjören Kirstenius. I augusti uppger Kirstenius beträffande Drottningholm, att han påbörjat »den grundriss von dem grossen Hause», så att Tessin, då han kommer tillbaka från Kalmar och Öland, »einen *dessein* desto eher machen kan» (fig 18).⁶² Vi har sålunda här en säkert beläggbar uppgift, att Tessin 1654 arbetar med byggnadsplaner för själva slottets förändring.

Efter branden nyåret 1661–1662 hade han fria händer att uppföra en ny byggnad från grunden. Som Stig Vänje visat, har Tessins ritningar till slottsanläggningen därefter successivt tillkommit under arbetets gång. Vänje har av bevarade ritningar i Nationalmuseum sammanfört planer, fasader och sektioner till grupper, som svarar mot tre på varandra följande projekterings-skeden.

Projekt I, efter vilket mittpartiet började uppföras våren 1662, beskrivs i brev från Tessin till Carl Gustaf Wrangel den 17 maj och 26 juni 1662.⁶³ På grundval av dessa brev har Vänje identifierat en plan och en fasad till detta projekt (Celsingska saml 47/75; CC 2140). Byggnaden omfattar tre våningar samt en halvåning. Den tredje våningen inrymmer en stor sal, ett galleri och en kyrka. Salen och kyrkan höjer sig upp i den övre

halvvåningen. Den tredje våningen samt den övre halvvåningen sammanfattas i exteriören av jonisk pilasterindelning. Trapphuset utgör planens kärna och upptar husets hela höjd. Kyrkan har sannolikt utgjort en pendang till den stora salen i slottets tredje våning. Den bör sålunda i likhet med denna haft rektangulär plan och omfattat tre fönsteraxlar i öster och fem i norr. I de följande förslagen återkommer den stora salen, under det att kyrkan har flyttats ut från slottets mittparti.

I brevet den 17 maj 1662 uppger Tessin, att han även uppgjort andra förslag till Drottningholm förutom det som Hedvig Eleonora hade utvalt. Två blyertsskisser till ett slottsprojekt i Eichhornska samlingen, Nationalmuseum, synes avse Drottningholm. Förslaget, 1034–1035/95, föreligger i fasad/sektion (fig 19). Slottet omfattar i likhet med det antagna förslaget tre våningar samt en övre halvvåning. Taket är utformat som ett säteritak. Belägenheten i en sluttning hänför ävenledes projektet till Drottningholm. Intressant är projektets kupoltäckta trapphus, som visar en variant till det utförda förslaget.

I *projekt II*, Celsingska saml 37–38, 44/75 har slottet utökats med fyra i dess längdaxel orienterade rektang-

ulära flyglar (fig 21). Den nordöstra flygeln inrymmer kyrkan. Vi kan här lägga märke till, att planen har samma mått och omfattar samma antal fönsteraxlar som i projekt I. Tessin har låtit måtten hos den tidigare kyrkans plan bli bestämmande för de fyra paviljongerna.

Kyrkan består av ett kvadratisk rum (fig 22a). Ett utrymme i sydväst är avdelat, sannolikt för sakristia. I sydost för en spiraltrappa upp till en läktare. Från borggården leder en ingång in till kyrkorummet i söder. Med huvudbyggnaden står kyrkan i förbindelse såväl via sakristian i bottenvåningen som via läktaren i söder. Kyrkorummets väggar indelas av kopplade kolonner, vilka i korpartiet fortsätter i altarupbyggnaden och i söder uppbär läktaren. Ingångar leder å ömse sidor om altaret sannolikt till predikstol och orgel. Längst i nordost för en trappa upp till predikstolen. Bänkinredningen omfattar två kvarter om nio bänkar vardera samt en tvärställd bänk på vardera sidan om koret.

En variant av planen visar ännu ett förslag, THC 1213 (fig 22b). Väggarna har här en stramare indelning med dubbla pilastrar. Korpartiet är annorlunda utformat och flankeras av två kolonnpar. Ett utrymme å

Fig 18. Skrivelse till M G De la Gardie 1654 från byggnadsingenjören J P Kirstenius. Av skrivelsen framgår, att Nikodemus Tessin d ä arbetade med ombyggnadsplaner för det nuvarande slottets föregångare. E 1456, De la Gardieska saml. RA.

Letter to M G De la Gardie from J P Kirstenius, building engineer. The letter shows that Nicodemus Tessin the elder was working on plans for the rebuilding of the forerunner of the present palace.

Diver Doct Bräff: Excell: gnädighe, desein sein auß Drottning
 salen der kathedrale kint kiese unben andern auß yabairnt erorden fall
 jaba in mit kuff: Hilffes darben geseid, das der salbe so baldt mög
 lich darneuf auß yabairnt erorden fall. In die künigliche künigliche
 trapppe in dem groffen saulsa alin am besten künigliche künigliche
 wörschende in jair inlingend nimen abwirf, daran so baldt mög
 lich yabairnt erorden. Dem gmeinlich so kon dem groffen saulsa
 jaba in anfangen jückerfortigen, darmit kan Nicodemus sein
 der kan Caluan kint Olavd auß dem künigliche in dem salben saulsa
 jaba mög, das er nach Diver Doct Bräff: Excell: gnädighe
 willig nime desein der so nfan künigliche künigliche künigliche
 in Christo Nüt zu allem nimenlich so auß anfangen, trauilich mög
 in künigliche künigliche Diver Doct Bräff: Excell:

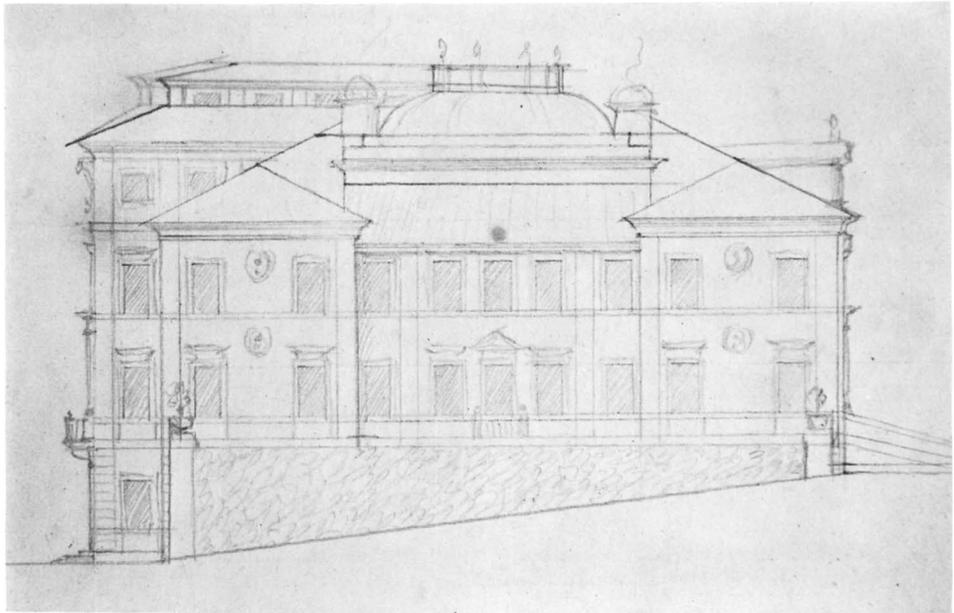
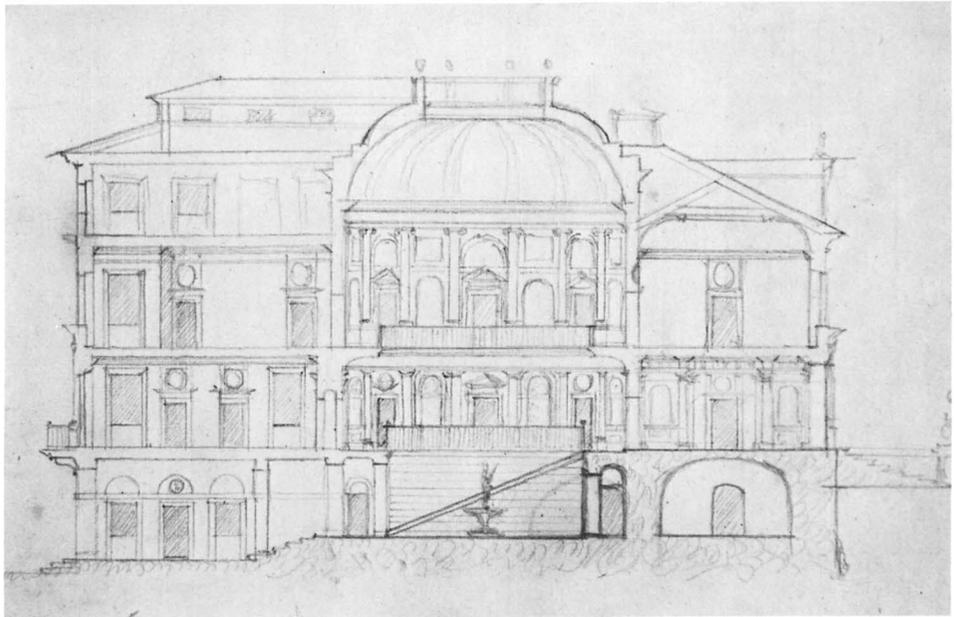

Fig 19. N Tessin dä, Förslag till Drottningholms slott, fasad/sektion. Eichhornska saml 1034–1035/95. Nationalmuseum.

N Tessin the elder. Proposal for Drottningholm Palace, front/section.

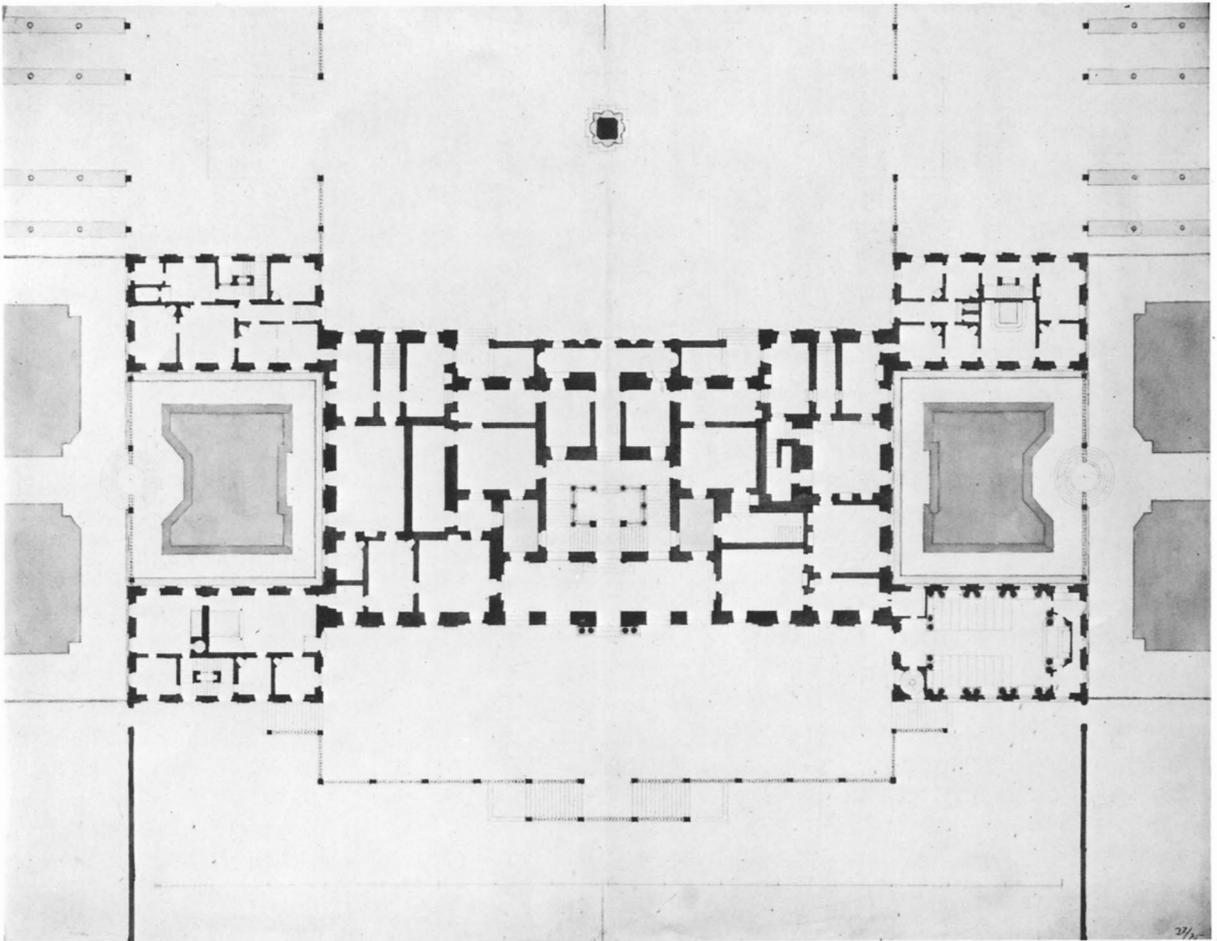

Fig 20 (t v). N Tessin d ä, Perspektivritning över Drottningholms slott, projekt II, visande flyglarnas exteriör. Celsing-ska saml 33/75. Nationalmuseum.

N Tessin the elder. Perspective drawing of Drottningholm Palace, project II, showing the exteriors of the wings. Left.

Fig 21 (t v). N Tessin d ä, Drottningholms slott, plan av bottenvåningen, projekt II. Kyrkan upptar den nordöstra flygeln. Celsing-ska saml 37/75. Nationalmuseum.

N Tessin the elder. Drottningholm Palace; plan of the ground floor, project II. The chapel occupies the northeast wing. Left.

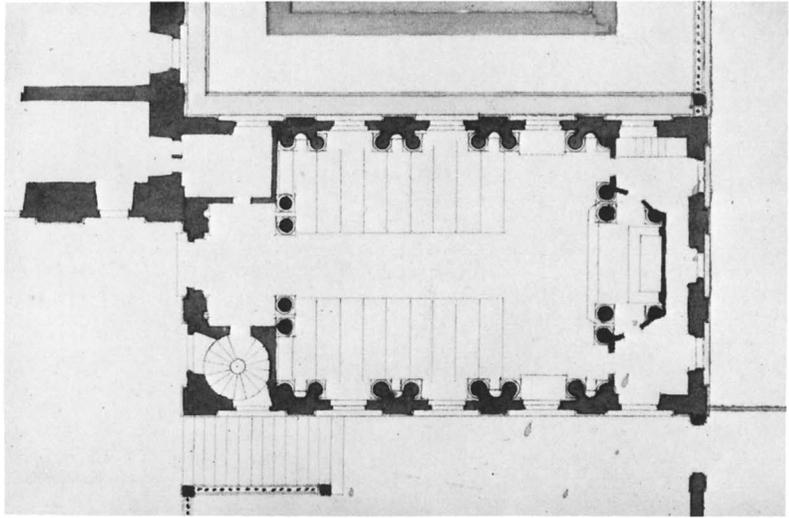
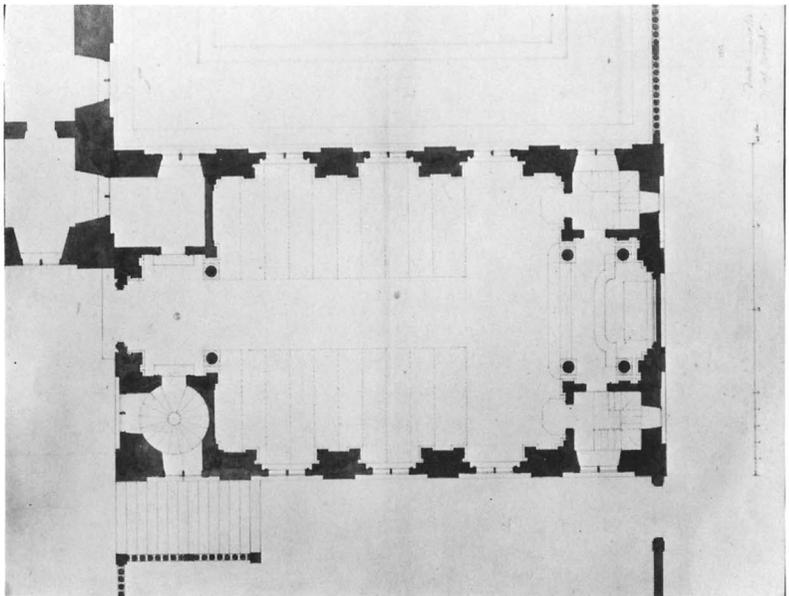

Fig 22 a. Slottskyrkan enligt projekt II. Detalj av fig 21.

The palace chapel according to project II. Detail from figure 21.

Fig 22 b. N Tessin d ä, Förslag till slottskyrka, projekt II. Variant av fig 22 a. THC 1213. Nationalmuseum.

N Tessin the elder. Proposal for the palace chapel, project II. Another version of figure 22 a.

vardera sidan om altaret är avdelat för predikstol och orgel, till vilka trappor är markerade. Läktaren i söder uppbäres av två kolonner. Planens södra parti är i övrigt likartat utformat på de båda planerna.

En perspektivritning över Drottningholm, Celsing-ska saml 33/75, visar flyglarnas exteriör (fig 20). Byggnaderna har tvåvåning uppbyggnad med rusticerad bottenvåning. Den övre våningens murar indelas av lisenner. Taken utgöres av altaner med skulpturer uppställda på altanräckena i byggnadens hörn.

I projekt III, Celsing-ska saml 43/75, 45/75, har slotts-anläggningen ytterligare utökats (fig 23–24). De fyra

flyglarna har tvärställt och från dessa utgår altanlängor till fyra mindre paviljonger, ävenledes förenade av längor, vilka omsluter två inbyggda gårdar. Slotts-anläggningen avslutas i längdriktningen av två rundlar. Kyrkan har nu flyttats ännu ett steg bort från byggnadens centrum till den norra rundeln. Den motsvarande södra rundeln är avsedd för kök. Kyrkan i projekt III kan studeras i två olika varianter, nedan benämnda projekt a och b.

Projekt a föreligger i plan och fasad/sektion, THC 4350, 4325 (fig 25, 28). Fasad/sektionen har av Oswald Sirén och Ragnar Josephson tillskrivits Tessin d y och

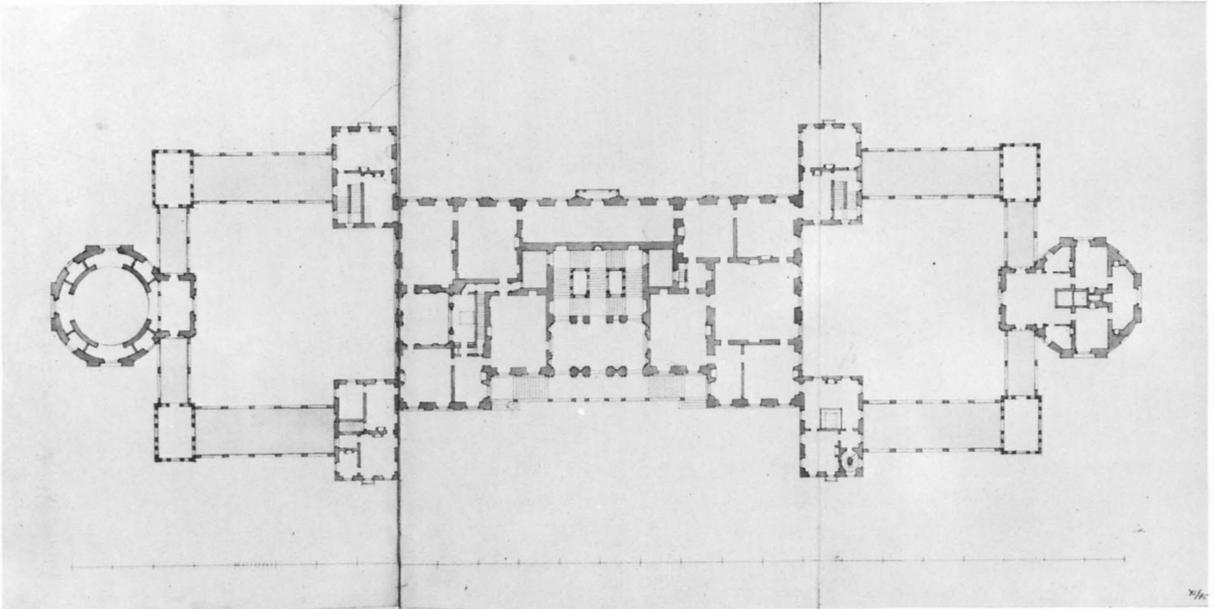
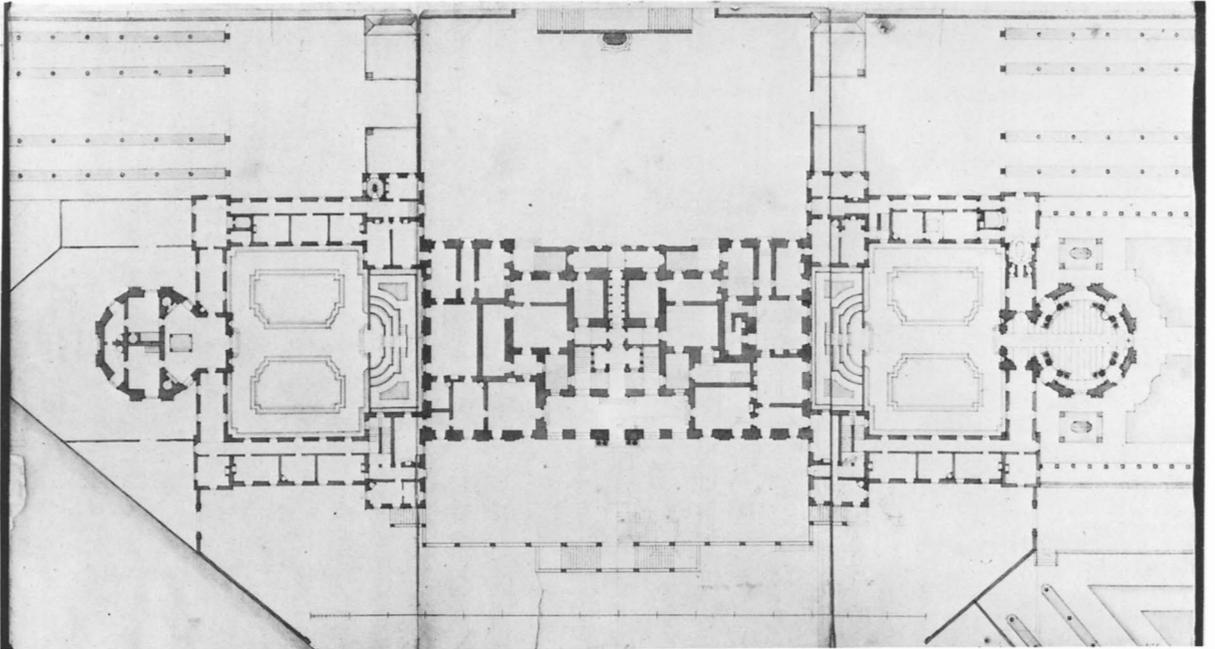

Fig 23–24. N Tessin d ä, Drottningholms slott, projekt III. Plan av bottenvåningen (ovan), huvudvåningen (nedan). Slottskyrkan upptar slottets norra rundel. Celsingka saml 43/75, 45/75. Nationalmuseum.

N Tessin the elder. Drottningholm Palace, project III. Plan of the ground floor, above. The main story, below. The palace chapel occupies the north round tower.

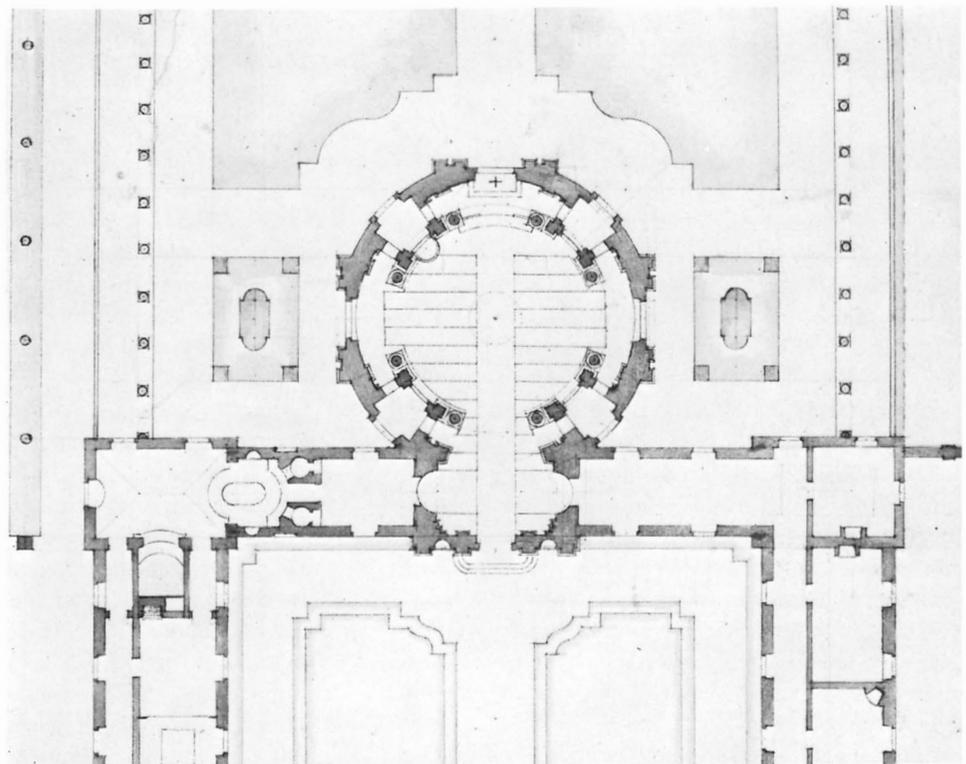
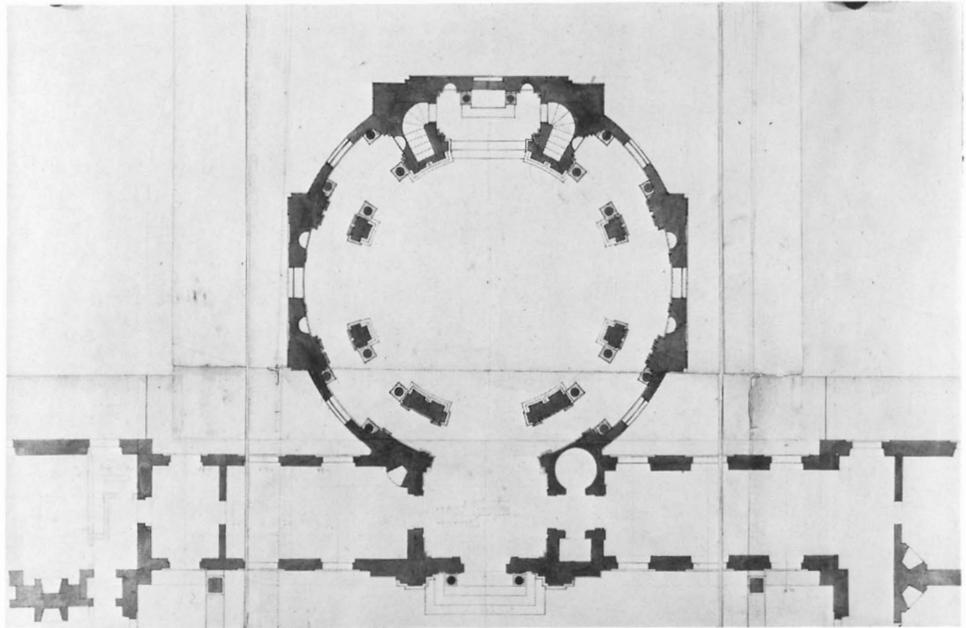

Fig 25 (ovan). N Tessin d ä, Förslag till slottskyrkan, projekt III a. THC 4350. Nationalmuseum.

N Tessin the elder. Proposal for the palace chapel, project III a. Above.

Fig 26. Förslag till slottskyrkan, projekt III b. Detalj av fig 23. .

Proposal for the palace chapel, project III b. Detail of figure 23.

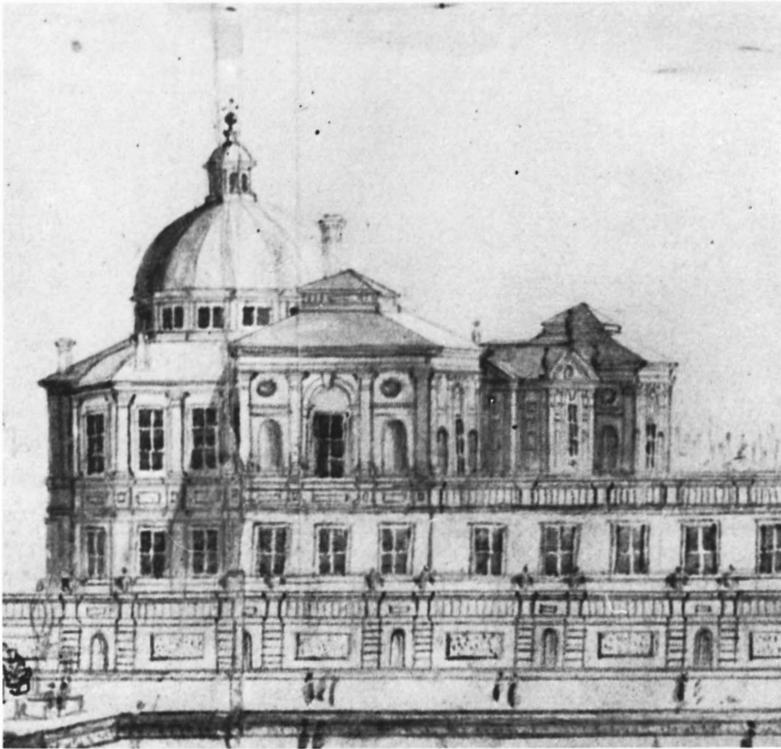

Fig 27. Kyrkrundeln enligt teckning till *Svecia antiqua*, fig 3.

The north round tower with the chapel according to a drawing for Svecia antiqua, figure 3.

skulle sålunda tillhöra ett senare skede av projekteringsstadiet.⁶⁴ Som Stig Vänje visat stämmer emellertid alla i planen avläsbara detaljer överens med fasad/sektionen. Planen skymtar i svaga konturer på nedan nämnda projekt b och tillhör sålunda Tessin d ä:s produktion. En annan överensstämmande detalj på de båda ritningarna har för förf påpekats av Stig Svensson: vattenmärket Fleur IHS. Planen, vad den yttre omskrivningslinjen beträffar, samt fasaden visar få avvikelser från den uppförda byggnaden. På sektionen finner vi däremot väsentliga skiljaktigheter i interiörens utformning. Kapellraden är utformad som en öppen omgång runt kyrkorummet med diagonalkapellen betonade av en kolonn i varje hörn. De tvärställda kapellens fönster flankeras av nischer, i vilka skulpturer är insatta. Skulpturnischerna upprepas i andra våningen. Kupolstöden framför de tvärställda kapellen har korintiska pilastrar, vilka dubblerats mot altarutrymmet och öppningen mot förhallen. Å ömse sidor om altaret leder trappor upp till predikstol och förmodligen orgel. Runt kyrkorummet med undantag av altarrummet löper en genomgående läktare, vilken nås av en spiraltrappa i sydost. Taket indelas av kassetter, varannan med inskriven rundel. Mellan kassetterna längsgående girlander i stuckarbete. Altarväggen upptages av en valvbåge

med figurer i relief i svicklarna. Dekor är vidare tecknad å väggarnas övre listverk samt läktarbarriären. Altaruppställningen har korintiska kolonner, uppbyggande en gavelfronton med vilande figurer. Predikstolens baldakintak krönes av en spiralliknande avslutning. Arkitektens avsikt synes ha varit att förlägga bänkinredningen till läktarplanet och lämna kyrkogolvet fritt.

Projekt b återfinnes på generalplaner för slottsaneläggningen, Celsingska samlingen 43/75 bottenvåningen, 45/75 huvudvåningen (fig 23, 24, 26). Vi kan här följa en utveckling mot en mera skulptural genomarbetning av muren. Fasaderna indelas här inte av framskjutande partier utan endast av dubbla pilastrar, som flankerar fönstren i norr, öster och väster. Det är sannolikt fasaden till denna plan, som återges på en teckning till *Sveciaverket* (fig 3, 27). Pilastrar i såväl bottenvåningen som de båda rundlarnas andra våning är markerade. Mellan de båda våningarna löper ett av listverk avgränsat parti, som har karaktär av bröstning med förkroppade pilasterbaser och rektangulära blindingar. Såväl förhallens sydfasad som sidofasader är utformade som gavlar med hörnpilastrar samt rik indelning av murarna. I det inre har enligt planen de diagonalställda kapellen omformats till mera isolerade rum, som i övre

Fig 28. N Tessin d ä, Förslag till slottskyrkan, omkring 1667. Projekt III a, plan å fig 25. Akvarellerad pennteckning. THC 4325. Nationalmuseum.

N Tessin the elder. Proposal for the palace chapel, project III a. Front/section (plan figure 25).

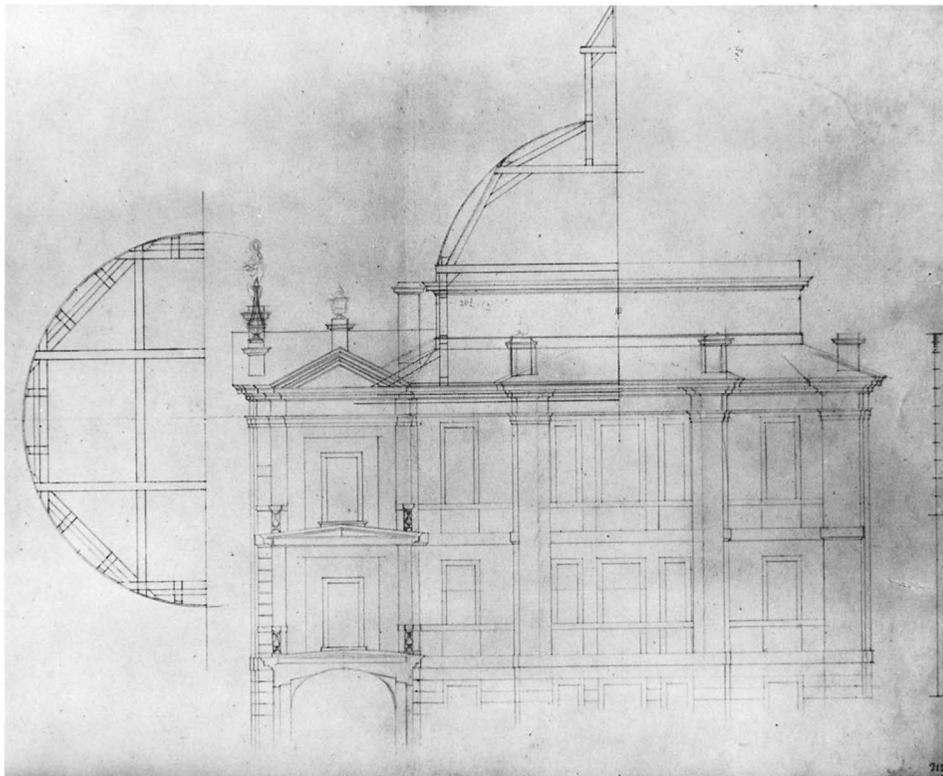

Fig 29. N Tessin d ä, Ritning till rundel, Drottningholms slott. Celsingska saml 312/75. Nationalmuseum.

N Tessin the elder. Drawing for a round tower, Drottningholm Palace.

planet är slutna eller endast har en mindre gluggöppning mot mittrummet. Kupolen upp bäres av kraftiga stöd, genomgående bestående av en kolonn sammanställd med en pilaster. Under det att projekt a hade sparsamt ljusintag i bottenvåningen, flödar i projekt b ljuset in genom förstörade fönsteröppningar. Inga läktare markeras. Kyrkogolvet upptages av bänkinredningen, fördelad på två kvarter.

Datering av slottskyrkoprojekten

För uppförandet av slottets olika delar har vi en stomme av säkra årtal: Slottets huvudparti grundlades våren 1662. Vid midsommar slöts kontrakt om koppartäckning av detta, vilket blev genomfört 1664–65. År 1667 fortsatte taktäckningen på södra flygeln. År 1678 pågick spånslagning av södra rundeln. År 1679 nämns samtliga flyglar och mellanliggande gångar.^{65a} Slottets norra rundel påbörjades, som nedan skall visas, 1696.

Projekt I. Kyrkan i projekt I bör ha varit skisserad redan 1662, då slottet började att uppföras. Den stora

mängd tegel, som hade uppmurats i november samma år, tyder på att man då hade hunnit till de övre våningarna. Slottskyrkan, som enligt planerna skulle inrymmas i tredje våningen och höja sig upp i mezzaninvåningen, uteslöts av utrymmesskäl.

Projekt II. En ny placering av slottskyrkan var aktuell senast 1664, då slottets huvudparti var fullbordat. Placeringen av kyrkan i en av flyglarna i slottets längdaxel kan ha inspirerats av den elegant utformade slottskyrkan vid Jakobsdal. Rikskansler Magnus Gabriel De la Gardie, som satt i förmyndarstyrelsen i likhet med Hedvig Eleonora, invigde i juli 1662 slottskapellet på Jakobsdal, beläget i slottets norra flygel.^{65b} Projekt II a representerar samma typ av närmast kvadratisk pelarsal som Jakobsdalskapellet. Ett närstående slottskyrkoprojekt realiserades i en flygel till Ericssbergs slott i Södermanland. Väggarna indelas här av ensamstående pilastrar. En ritning i Nationalmuseum, THC 1222, kan hänföras till denna slottskyrka (fig 30 a). Tessin d ä nämns i samband med arbeten vid slottet, men

även andra arkitekter kan tänkas ha medverkat vid slottets ombyggnad och den elegant utformade slottskyrkan. Även i en flygel till Hesselbyholms slott i Södermanland finner vi en likartat utformad slottskyrka, ehuru av enklare, mera robust karaktär.^{65c}

Projekt III. År 1667 koppartäckes södra flygeln, uppförd enligt projekt III, sålunda med tvärställda flyglar. Slottsanläggningen utökas i längdriktningen med två inbyggda gårdar. Kyrkan i norra rundeln sammankomponeras med norra gården. Denna typ av platsarkitektur var typisk för Tessin d ä:s produktion vid denna tid. Åren omkring 1660-talets mitt uppgjorde han förslag till Finska kyrkan på Helgeandsholmen i Stockholm – en på längden utdragen kupoltäckt oktogon, som visar flera gemensamma drag med projekt III till Drottningholms slottskyrka.^{65d} Centralrummet omges även här av en krans av kapell, dels tvärställda, dels diagonala. Huvudfasaden är vidare vänd mot en gård, kringbyggd av församlingssal, pastorsexpedition m m i enlighet med barockens samlingstanke (fig 30 c). I ett förslag till hospitalsanläggning för Malmö stad, THC 1235-36, upptages mittpartiet av en rektangulär kyrkobyggnad, omgiven av två inbyggda gårdar. Kyrkans interiör med raden av kapell, flankerade av pilastrar, för även tanken till ovannämnda projekt till Drottningholms slottskyrka.

Den slutgiltiga ritningen till kyrkan

En fasadritning i Nationalmuseum, Celsingska saml nr 312/75 visar den slutgiltiga utformningen av rundlarnas exteriör (fig 29). Köksrundeln, vilken som ovan nämnts spånslogs 1678, tillkom under Tessin d ä:s tid. Flera planer, Celsingska saml 69, 70, 93, kan hänföras till denna rundel. Utformningen av exteriören till köksrundeln blev bestämmande för pendangen kyrkrundeln. Efter Tessin d ä:s död 1681 återupptogs planerna på uppförandet av kyrkrundeln först omkring 1690 av sonen Nikodemus Tessin d y. I november detta år begärde Riksänkedrottningen Hedvig Eleonora, »att vår Cammarherre Thessin måtte förfärdiga een modell eller Champeloune af den kyrckia, som wij ärna wid Drottningholm att låta byggja».⁶⁶ En slutgiltig ritning måste sålunda ha förelegat till kyrkan vid denna tid. Hur var denna utformad vad interiören beträffar? En plan till kyrkan, återgiven på en oljemålning av Ehrenstrahl, en allegori över Karl XI:s förmyndarregering 1697 (Drottningholms slott), kunde ha gett en lösning på frågan. Det är dock huvudvåningen av projekt III b på generalplanen över anläggningen, som här avbildas, och inte den plan efter vilken kyrkan uppfördes, vad interiören beträffar.

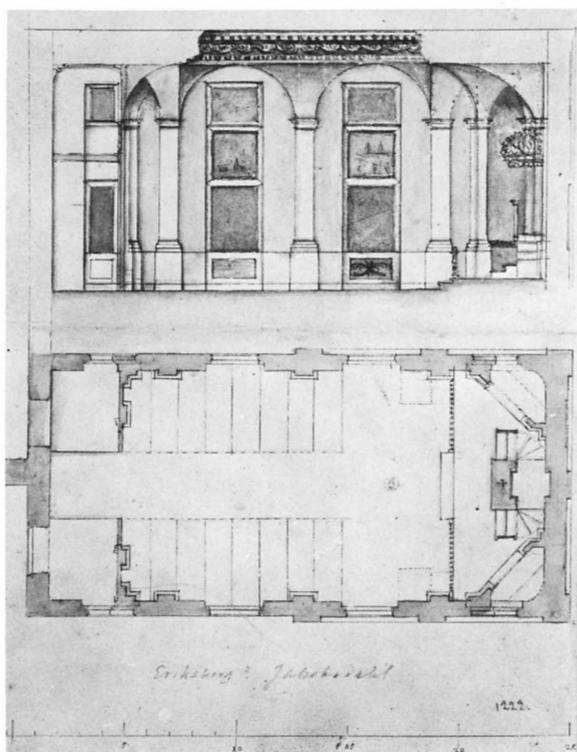

Fig 30 a. Ritning till Eric'sbergs slottskapell, Södermanland, inrymt i en flygel i likhet med projekt II till Drottningholms slottskyrka (fig 22 a). Plan och sektion. THC 1222. Nationalmuseum.

Drawing for Eric'sberg Palace Chapel, which occupies a wing to the palace. Compare projekt II, Drottningholm Palace Chapel (figure 22 a).

Utformningen av Drottningholms slottskyrka kan ses som ett försök att sammansmälta huvudtankarna av årtiondens projekteringsarbete: det i cirkeln eller oktogonen insmälta korset, kapellkransen med dess elliptiska kapell, tväraxeln öster-väster genom det syd-nord-orienterade kyrkorummet.

Den kupoltäckta centralkyrkotypen upptog Tessin d ä:s tankar alltsedan hemkomsten från Italien 1653. Som Gerhard Eimer har visat, planerade arkitekten redan i Rom två kupoltäckta oktogoner med framskjutande korsarmar för en stadsanläggning vid slottet Arensburg på Ösel på De la Gardies uppdrag.⁶⁷ Strax efter hemkomsten engagerades Tessin med ombyggnader av Borgholms slott. I hans planer ingick en slottskyrka i nordöstra hörntornet, vilket hade nedskjutits under »Kalmarkriget» 1611–13 mellan Sverige och Danmark och som han nu lät återuppföra.⁶⁸ Arbete med den runda, kupoltäckta byggnaden pågick 1656.

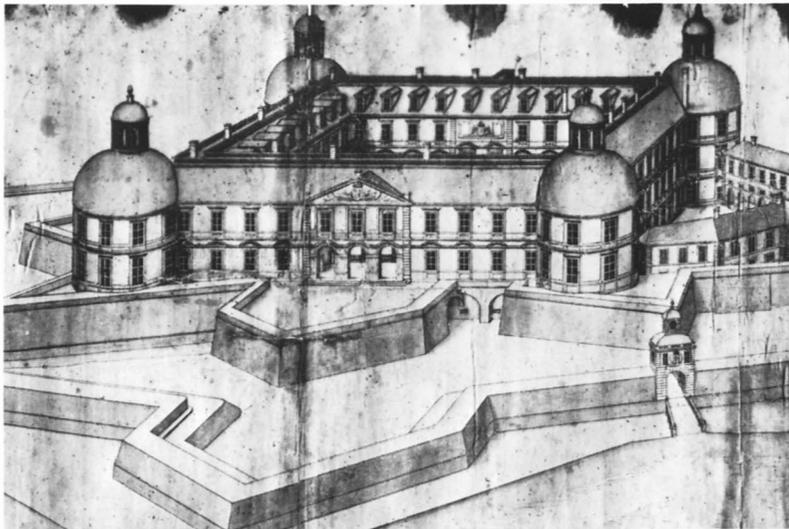
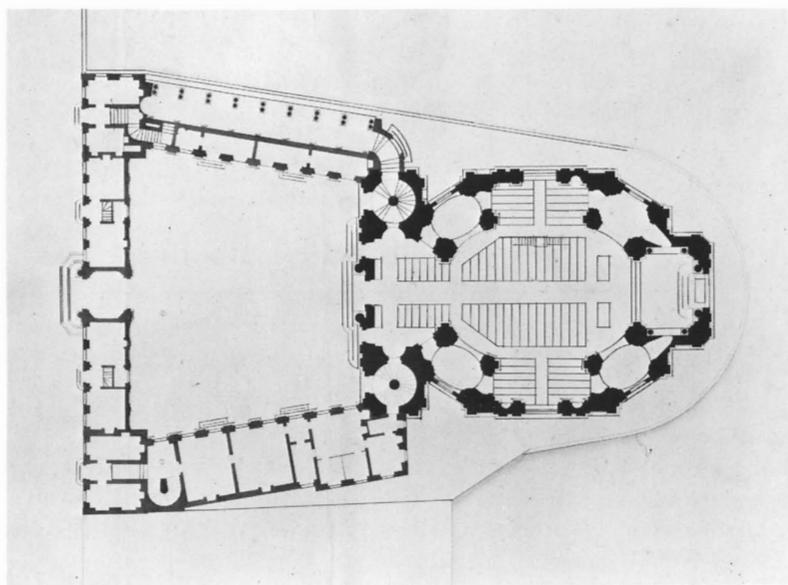

Fig 30 b. N Tessin d.ä., Ritning till restaurering av Borgholms slott. 1650-talet. I den nordöstra rundeln (th) planerades en kyrka. Arbetet med denna pågick 1656. Värnanäsarkivet. Foto Nationalmuseum 1937.

N Tessin the elder. Drawing of Borgholm Palace for a restoration 1650's. In the northeast round tower (right) a chapel was planned.

Fig 30 c. N Tessin d.ä., Förslag II till Finska kyrkan på Helgeandsholmen i Stockholm. Plan 1660-talet, kopia från 1700-talet. THC 8219. Nationalmuseum.

N Tessin the elder. Proposal for the Finnish Church, Helgeandsholmen, Stockholm. Plan 1660's.

Betalning utgick sålunda detta år för stenhuggarearbete »zum Kirchrundel». ⁶⁹ Hörntornet gav det ideala centralrummet i cirkelns form. Kyrkrundeln, av vilken nu murarna kvarstår, återges på en ritning av Tessin d.ä. i Värnanäs slottsarkiv (fig 30 b). Ett annat tidigt exempel på den kyrkotyp Drottningholms slottskyrka representerar, är ett projekt för Landskrona – en kupoltäckt rotunda med framskjutande korsarmar. ⁷⁰

På 1660-talet upptog Tessin d.ä. flera av de tankar, som senare kom att vidareutvecklas i den slutgiltiga utformningen av Drottningholms slottskyrka. I det andra projektet till Finska kyrkan på Helgeandsholmen

i Stockholm igenkänner vi sålunda såväl de diagonalställda elliptiska kapellen som de båda i hela sin höjd öppna tvärställda kapell, som bildar en tväraxel genom kyrkorummet. ⁷¹ De två axlarna genom kyrkorummet var vid Drottningholm även dikterade av givna förhållanden: huvudingången i söder mot inre borggården och ingången i väster från yttre borggården. Även i ett annat kyrkoprojekt, THC 1214, uppnår Tessin samma spänning i interiören: en på längden utdragen oktagon genomkorsas på tvären av tvåvåninga gavelpartier med ljuset infallande uppifrån. Gerhard Eimer föreslår, att detta projekt, som visar en vidareutveckling av Finska

kyrkans rumsstruktur, hänförs till ett regeringsuppdrag för Carlsburg 1674.⁷² En tvärorientering av kyrkorummet möter oss i Strömsholms slottskapell, en kupolkrönt tvåroval i andra våningens mittparti.⁷³ Detta brytande av den klassiska centraliteten är sålunda ett drag, som återkommer i Tessin d ä:s senare produktion. Att det även återfinns i Drottningholms slottskyrka kan antyda, att arkitekten arbetat vidare på sina projekt för denna kyrka.

Tessin d y:s insats vid kyrkans slutgiltiga utformning är svåråtkomlig. Möjligheten att han kan ha kombinerat olika drag från projekt av fadern – ovalkapellen och tvärlinjen från Finska kyrkan, kolonnställningen från projekt III b till Drottningholms slottskyrka – har tidigare framhållits i forskningen. Vi vet, att Tessin d y ofta brukade införa förändringar på de ritningar, han övertog av fadern. Under sina studier i Rom kom Tessin d y i kontakt med monument, tillkomna efter faderns vistelse därstädes och vilka kan ha påverkat honom i hans bearbetande av faderns projekt. De för kyrkan karakteristiska diagonalläktarna återfinns sålunda inte på faderns projekt men såväl i tvillingkyrkorna på Piazza del Popolo som i S Andrea al Quirina-

le. Tvillingkyrkorna projekterades 1662 av C Rainaldi men fullbordades av Bernini och Carlo Fontana.⁷⁴ Från Tessin d y:s läromästare Berninis senare år härrör S Andrea al Quirinale.⁷⁵ Man bör dock fara varsamt fram med dylika jämförelser. Motivet med läktare är så allmänt förekommande, att man inte kan hänvisa till vissa förebilder. På 1690-talet övertog emellertid Tessin d y flera projekt av fadern: Kungsörs kyrka påbörjades 1690 och Trefaldighetskyrkan i Karlskrona 1697, båda kupoltäckta oktogoner med framskjutande korsarmar. Som Gerhard Eimer visat, synes projekt av Tessin d ä ha förelegat till dessa båda kyrkor.⁷⁶ Förvånande med hänsyn till Tessin d ä:s tidigare produktion är i Trefaldighetskyrkan liksom i Drottningholms slottskyrka ljusföringen, vilken inte använts som formskapande element på det sätt som kan studeras i gravkorsprojekten.

Tessin d y följde sålunda vid uppförandet av slottskyrkan faderns projekt vad exteriörens utformning beträffar. Även vid interiörens gestaltning följde han en huvudlinje i faderns produktion, varför hans egna insatser ej är direkt påvisbara.

Byggnadshistoria

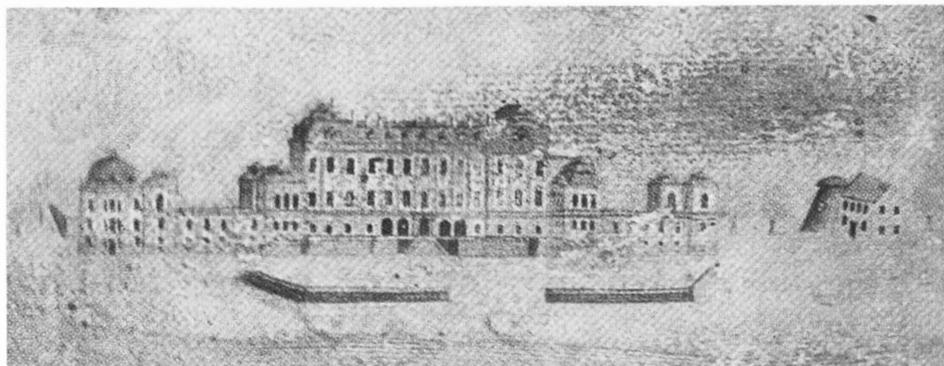
av INGRID ROSELL

Gripenhielms Mälarkarta visar slottsanläggningen 1688 två år innan frågan om slottskyrkobygget återupptogs (fig 31). Här saknas som nämnts norra rundeln, som skulle inrymma kyrkan. Norr om slottet synes en kvarn

samt en tvåvåning byggnad, sannolikt den röda träbyggnad, i vilken hovstaten bodde på Hedvig Eleonoras tid.⁷⁷ Nya träbyggnaden på norra sidan om stenhuset upptogs i 1661 års inventarium men nedrevs 1729, då

Fig 31. Vy över Drottningholms slott från öster. Detalj av Gripenhielms Mälarkarta 1688. Norra rundeln med kyrkan ännu ej uppförd. KB.

View of Drottningholm Palace from the east. Detail from Gripenhielm's map of Lake Mälare, 1688. The north round tower with the chapel was not yet built.

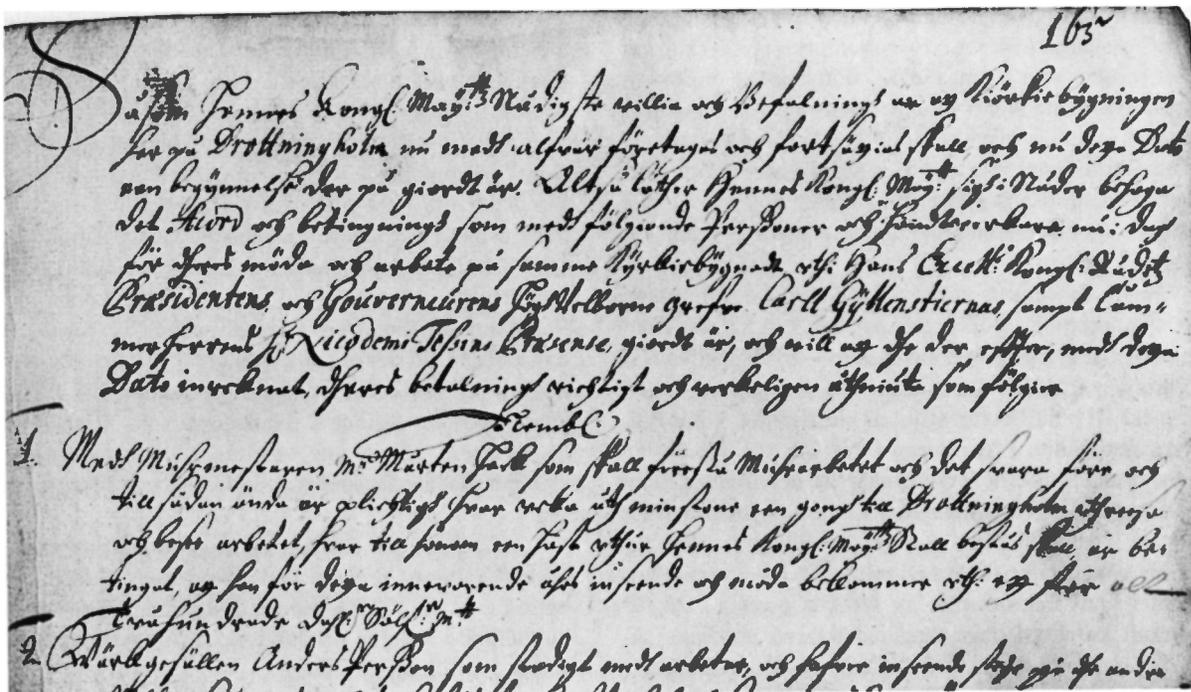

Fig 32. Memorial rörande kyrkans grundläggning den 14 maj 1696 samt avtal med den arbetsstyrka, som skulle genomföra kyrkobygget. Drottningholm, 1696 års stats- och byggningsräk. Slottsarkivet.

Memorandum concerned with the foundation of the chapel, 14 May 1696, and a contract with the master artisans who were to be responsible for the building activities.

den ansågs brandfarlig och stod för nära slottet.⁷⁸ Ett korsvirkeshus skulle 1696 byggas för pager, lakejer och annan personal.⁷⁹ I ett korsvirkeshus på Malmen bodde 1703 den franske målaren René Chauveau.⁸⁰ Där bodde vidare slottsprekanten och vattukonstmästaren⁸¹ (fig 10b). Byggnadsskrivaren Johan Lindell bebodde ett hemman i Rinkeby, Lovö socken.⁸²

Att påbörjandet av Drottningholms slottskyrka drog ut på tiden får ses mot bakgrunden av det intensiva arbetet på Stockholms slott och dess slottskyrka på 1690-talet.⁸³ Först då arbetet med denna kyrka led mot sitt slut, påbörjades Drottningholms slottskyrka. Här återfinns vi även flera hantverkare, som var verksamma vid slottskyrkan i Stockholms slott, såsom stenhuggaren Anders Brokamp och målaren Erik Bonde.⁸⁴ Även på Ulriksdals slott planerades omkring 1690 en ny och större slottskyrka. Behovet av ökat utrymme löstes emellertid vid 1690-talets mitt genom uppförandet av ett fristående träkapell, Helga Trefaldighets kapell.⁸⁵ På 1690-talet arbetade Tessin dessutom med ritningar till Amalienborgs slott i Danmark och förfärdigade en modell till detta. I projektet ingick en kyrka.⁸⁶

Adelns byggnadsverksamhet låg alltsedan 1680 till stor del nere genom reduktionen. En strävan att sätta fart på handel och industri gynnade städerna, som hade vuxit avsevärt under 1600-talet. Särskilt märktes detta i kuststäderna, såsom Kalmar, Karlskrona och Landskrona där den växande folkmängden krävde nya kyrkobyggnader. Karl XI var personligen engagerad i denna kyrkobyggnadsverksamhet och tog framför allt del i uppförandet av Kung Karls kyrka i Kungsör, grundlagd 1691 och invigd 1700.⁸⁷ Detta kyrkobygge pågick sålunda samtidigt med Drottningholms slottskyrka. År 1697 lades grunden till Trefaldighetskyrkan i Karlskrona, som invigdes 1709, ehuru den då icke var helt färdig.⁸⁸

Det skulle dröja några år in på 1690-talet, innan planerna på Drottningholms slottskyrka sattes i verket. Våren 1695 påminde generalguvernören Carl Gyllenstierna om änkedrottningens förordnande beträffande slottskyrkan och den breda stentrappan mot sjöhamnen på Drottningholm.⁸⁹ I januari 1696 erinrade han ånyo om att material måste framföras under vintern, medan isen låg. Slottskyrkan skulle påbörjas första vårdagen.⁹⁰

Byggnadsmaterial

Stora partier byggnadsmaterial var försommaren 1696 framförda till byggnadsplatsen. Bräder till ställningar, sandsten, ohuggen trappsten, liststen, murtegel och murkalk upptages sålunda i en leveransrapport juni 1696.⁹¹ Materialet fraktades dels vintertid på isen, dels med skutor och pråmar till byggnadsplatsen. Skutskemannen Per Olofsson från Stockholm förde sålunda murtegel och brädor till Drottningholm. Teglet levererades från Väntholmens tegelbruk och från Grips-holm.⁹² Sandsten inköptes av Adam Lang från Gotland⁹³ Sand hämtades från Fantholmen och Jungfrusund.⁹⁴ Materialet lagrades på byggnadsplatsen, där en kalklada uppfördes för ålandskalken. Teglet förvarades i en bod invid ena gaveln till den röda träbyggnaden norr om slottet. Golvsten och bräder lagrades i ännu en bod.⁹⁵

Även Karl XI intresserade sig för slottskyrkan och nämnde muntligen till Tessin sommaren 1696, att man kunde få låna material från hans egna byggnadsföretag, så att arbetet med slottskyrkan icke skulle avstanna. Han gav den 24 juli ett kungligt brev därpå.⁹⁶

Kyrkan uppföres

Den 14 maj 1696 fastslås beträffande kyrkobyggnaden att »nu detta Dato een begynnelse der på gjordt är» (fig 32). I närvaro av generalguvernören Carl Gyllenstierna och arkitekten Nikodemus Tessin dä slut man detta datum avtal med den arbetsstyrka, som skulle genomföra kyrkobygget.⁹⁷ Murmästaren Mårten Falk skulle förestå och svara för murarearbetet och erhöll en engångssumma av 200 dlr smt för detta arbete. Verkgesäl-len Anders Persson utsågs att ha överinseende över de andra muraregesällerna. Arbetskarlar behövdes även till att »välta sten», så länge man höll på med kyrkans grundläggning.

Själva grundläggningsarbetet utfördes av två murare från Floda socken i Södermanland: Per Larsson och Sven Johnsson. Dessa arbetade i juni månad med sitt folk i 18 dagar på kyrkans gråstensgrund.⁹⁸ Järnankare slogs i berget under kyrkans grund.⁹⁹

Arbetet med kyrkans uppförande fortskred därefter under sommaren 1696 fram till oktober månad. Man synes fram till denna tid ha hunnit uppföra kyrkans murar. Då arbetet i oktober avslutades inför den kommande vintern, täcktes sålunda kyrkan med ett provisoriskt tak av bräder mot regn och snö.¹⁰⁰ Fönsteröppningarna försattes med bräder.¹⁰¹

Av samtidiga arbeten vid slottet, som pågick hösten 1696, kan nämnas hamnanläggningen och portar av smidesjärn till lustträdgården.¹⁰²

Våren och sommaren 1697 fortsatte man byggnadsarbetet vid kyrkan. Stora materialtransporter ägde rum detta år, bl a 62 700 murtegel, 842 tunnor kalk, två trappstenar till portalen och 5 alnar trappsten av sandsten.¹⁰³ Till de fem läktarna i kyrkan inlades som botten 18 bjälkar. Snickarna arbetade även med läktarbarriärerna. Rapporterna om detta arbete är underskrivna av snickaren Jöns Carlsson Ditman och byggmästaren Hans Möller.¹⁰⁴

Av andra arbeten 1697 må nämnas tegelinläggning på slottsvinden som skydd mot brandfara.¹⁰⁵ Den stora branden på Stockholms slott, där Karl XI stod lik, hade just inträffat.

En stor del av byggnadsarbetena 1697–98 upptogs även av stenhuggarearbeten. Man hade nu hunnit så långt, att några av de hantverkare, som stod för inredning och utsmyckning, så smått kunde börja arbeta. Man påbörjade dessa år även arbetet med kupolen, vilket pågick ända till 1699.

Stenhuggarearbeten

Ledare för stenhuggarearbetena vid Drottningholms slottskyrka var Anders Brokamp, vilken i början av 1690-talet även utfört arbeten för slottskyrkan i Stockholms slott.¹⁰⁶ I ovannämnda memorial 14 maj 1696 uppges, att hauptmannen hade ackorderat med Anders Brokamp om stenhuggarearbetet vid Drottningholms slottskyrka, av vilket det mesta då redan var utfört. Här nämns även, att Hedvig Eleonora önskade, att man avtalade med några stenhuggaregesäller att tillhugga den gotlandssten, som 1695–96 hade inköpts på Gotland och förts till Stockholm.¹⁰⁷ I arkivalierna rörande kyrkans uppförande möter vi dessa båda stenhuggaregesäller 1697: Niels Ryttere och Isebrandt Johansson.¹⁰⁸ I april detta år uppger Anders Brokamp att han slutit kontrakt med de båda stenhuggaregesällerna om att förfärdiga de fyra vindeltrapporna upp till läktarna i kyrkan »efter den Dessein och andwijsningh der på gifven är».¹⁰⁹ I ett tillägg den 3.9 1697 till kontraktet skulle de vidare förfärdiga fyra baser till kolonnerna, fyra kolonner samt arbeten för kyrkans huvudingång i söder.

Stenhuggarearbeten pågick därefter till senhösten 1697 med trappor av sandsten, baser till kolonner och pilastrar, arkitraven runt kyrkan under tegellisten samt arbeten för kyrkans huvudfasad åt söder.¹¹⁰ De fyra kolonnerna till kyrkorummet höggs vardera i två delar och fördes från stenhuggareverkstaden i Stockholm med präm till Drottningholm.¹¹¹ De båda stenhuggarna arbetade även med stenens inpassning på platsen. Kyrkorummet fick 1696–98 sin arkitektoniska utform-

ning med trappsystem, pilastrar och kolonner.¹¹² Stenhuggarna arbetade på kolonnerna efter »schampelloner», som snickarna förfärdigade. Kolonnerna uppsattes först våren 1698.¹¹³ De båda stenhuggarna arbetade förutom vid slottskyrkan även med balustraden till slottstrappan i väster.¹¹⁴

Arbetsstyrkan

Byggmästaren vid Drottningholm Hans Möller hade överinseendet över kyrkobygget och undertecknar jämte Jöns Carlsson Ditman rapporter om läktar- och kupolbyggen. Möller var ännu 1715 verksam som byggmästare vid Strömsholm men klagar 1717 över sin tilltagande ålder.¹¹⁵

En fråga är också i vad mån arkitekten följde upp arbetet på platsen. I handlingarna rörande Strömsholm 1669, som just då hade påbörjats, berättas att murmästaren skulle möta arkitekten Tessin på Drottningholm för »att få information om Afrijtningen».¹¹⁶ Beträffande Drottningholms slottskyrka vet vi, att Tessin d y lät utföra en modell till slottskyrkan och att stenhuggarna arbetade efter modeller till kolonner m m och att traporna förfärdigades efter dessein. Som senare kommer att framgå, nämns även en »schamplun» till kupolen och takresningen.¹¹⁷ Ett kontor avdelades i det röda huset norr om slottet, dit verkmästaren skulle få sina ritningar levererade.¹¹⁸ Vi har ovan nämnt de båda murarna från Floda, som grundlade kyrkan, murmästaren Mårten Falk, som svarade för byggnadens uppförande och Anders Brokamp, som ledde stenhuggarearbetet. Från och med 1697 möter vi en annan murmästare i arbete i kyrkan – Anders Edman. Snickarearbetet i kyrkan leddes av Jöns Carlsson Ditman.

Åren 1697–98 när arbetet var som intensivast, utkalldes muraregesäller från kungshuset på Riddarholmen för att arbeta på slottskyrkan. Våren 1697 arbetade dessa jämte Drottningholms muraregesäller, hantlangare, kalkrörerska och arbetskarlar med kolonner och pilastrar, rapping m m.¹¹⁹ Arbetsstyrkan bestod i maj–juni 1697 av 7–8 gesäller, 14 hantlangare och 4 arbetskarlar.¹²⁰ Dessutom hjälpte vaktsoldaterna vid Drottningholm till med transporten av den huggna gotlandsstenen från Stockholm och med sand till slottskyrkobygget.¹²¹ Skutskeppare förde material till Drottningholm från bl a Väntholmens Tegelbruk och Gripsholm.¹²² Bönder från Lovö socken transporterade teglet vidare från stranden upp till slottskyrkan.¹²³

År 1700 möter vi förutom Brokamp ännu en hantverkare från slottskyrkan i Stockholms slott – Erik Bonde, som svarade för målningen av exteriören.¹²⁴

Kupolen

Våren 1697 påbörjades arbetet med kupolen. Timmermän täljde i mars–april bjälkar och hammarband till kyrkans »reseverk» och arbetade i maj–juni med kupolens »omgående runda lister».¹²⁵ Jöns Carlsson Ditman svarade för arbetet med kupolen, vilket som nämnts utfördes efter »schampluner».¹²⁶ Kupolen med dess lanternin måste ha krävt en särskild insats av timmermännen. I september hade man till större delen skurit och sammanhuggit materialet till kupolen och lade detta under tak för förvaring över vintern. Kyrkan täcktes med ett provisoriskt brädtak.¹²⁷

Timmermännen arbetade våren 1698 med klockstaplarna (se nedan), medan de fyra kolonnerna uppsattes i kyrkan. Det svåra arbetet med kupolens uppsättande ägde rum under hela sommaren 1698, då materialet till kupolen »upphissades» till timmermännen.¹²⁸ Hedvig Eleonora gav den 20 maj 1698 Tessin i uppdrag att anskaffa 30 skålpund koppar att täcka kupolen med. Sommaren och hösten 1699 täcktes kupolen med koppar.¹²⁹ För arbetet svarade kopparslagaren Johan Grimsson.¹³⁰

Exteriören

I juli 1700 påbörjades arbete med exteriörens slutliga utformning: taklisten, hörnkedjorna och fasaden åt inre borggården.¹³¹ I augusti putsades yttermurarna, varvid man använde gotlandskalk.¹³² För kyrkans yttre avfärgning svarade målaren Erik Bonde, vilken redan på 1680-talet var medhjälpare till Johan Sylvius vid hans målningsutsmyckning av slottsgemaken. Bonde utförde även såväl målningsutsmyckning som hantverksmässig målning i slottskyrkan i Stockholms slott. I augusti avfärgades yttermurarna »medh een röd Colleur». Sandstenen oljedränktes samt ströks med blyvitt, hörnkedjor och fönsteromfattningar målades med vit färg samt blindfönstren mörka.¹³³ Juli–augusti 1701 avslutades arbetet på portalen åt lilla borggården.¹³⁴

Avbrott i byggnadsverksamheten

Hösten 1701 stod sålunda slottskyrkan färdig vad exteriören beträffar. I det inre återstod dock åtskilligt att fullborda. Det stora nordiska kriget och olyckorna över landet vid 1700-talets början innebar emellertid här som vid flera andra byggnadsplatser ett avstannande eller en avmattning i byggnadsverksamheten. Åren i början av 1700-talet ägnades framför allt till att fullborda slottsgemaken och trädgårdsanläggningarna.¹³⁵ År 1704 uppsattes taket på slottets båda norra altaner på ömse sidor om kyrkan och täcktes med järnbleck.¹³⁶

I det inre arbetade man bl a med stuckaturer. Ännu i

mitten av 1720-talet hade man inte återupptagit arbetet med kyrkans inre. Ett värderingsinstrument 1724–27 upptar kyrkan »som medelst en prächtig och wacker inwändig arkitektur är påbegynt men ej förfärdigat». ¹³⁷ Ett rum med sex fönster, avsett för sakristia, var ej heller fullbordat.

Interimkapell

I väntan på kyrkans fullbordande använde man ett rum i en av portikerna som kyrksal eller predikosal. Den upptages i ovannämnda värderingsinstrument och beskrivs ha två fönsteröppningar. ¹³⁸ Ett litet rum innanför brukades som sakristia.

Denna predikosal nyttjades sannolikt redan 1702, då kaplanen i Lovö Erik Kijlmark fick tjänst som skolmästare samt att förrätta morgon- och aftonbön på Drottningholms slott. ¹³⁹ År 1718 flyttades Lovö kyrkas gamla predikstol till denna predikosal. ¹⁴⁰

Andra byggnadsetappen

När arkitekten Carl Hårleman vid nyårstiden 1728 återkom från sin sjuåriga utländska resa, hörde fullbordandet av Drottningholms slottskyrka till hans första arbetsuppgifter. Betecknande för den fromma drottningen, Ulrika Eleonora d y, är att såväl vid Drottningholm som Strömsholm slottskyrkan hörde till de första arbetsuppgifterna. ¹⁴¹ Kapellet vid Strömsholm, planerat av Tessin d ä, fullbordades 1741 under Hårlemans ledning. En lång tid brukade man även här en provisorisk predikosal. ¹⁴²

Kontrakt med byggmästaren Peter Gerdes om timermansarbetet i Drottningholms slottskyrka upprättades den 16 januari 1728. ¹⁴³ Byggmästaren skulle följa »den Dessen som deröfwer giord är» eller anvisningar av arkitekten Hårleman. Arbetet omfattade innerkuppen av trä, läktargolv samt taken under läktarna. Arbetet skulle vara avslutat i slutet av februari eller senast i mitten av mars 1728 (arbetslön 180 dlr kmt).

Enligt ett kontrakt den 26 februari 1728 med murmästaren Martin Schutze skulle denne enligt Hårlemans anvisningar fullborda det återstående murararbetet i kyrkan och sakristian. ¹⁴⁴ Kontraktet omtalar även gipsning av tak och läktare med därtill hörande lister och kapitäl samt inläggning av stengolv och trappor (arbetslön 650 dlr kmt). Utbetalningar på detta arbete kan följas i verifikationerna 1728. ¹⁴⁵

I mars slöts avtal med snickaren Daniel Burckhardt om förfärdigande av fyra läktare. ¹⁴⁶ Arbetet skulle utföras efter Hårlemans befallning och efter modellen till läktaren.

Efter detaljerade anvisningar, arbetsritningar och

modeller av Hårleman avslutades sålunda det återstående arbetet i kyrkans inre. Till fönsterbågarna tillverkade man en modell i trä. ¹⁴⁷ Bänkinredningen utfördes enligt ritning av arkitekten. ¹⁴⁸ Avtal rörande fönsterkarmar och bänkinredning slöts våren och sommaren 1728 med löjtnanten och snickaren Anders Friskman. ¹⁴⁹ Slottssnickarmästaren Johan Millman utförde 16 fönsterbågar. ¹⁵⁰ I augusti levererades 30 fönster med insatt glas till kyrkan, som hittills stått utan fönster. ¹⁵¹ Av bänkarna i predikosalen förfärdigade vidare Millman 27 bänkar till den nuvarande kyrkan. ¹⁵² Dörrarna till kyrkans båda ingångar samt till sakristian ingick i samme snickares arbete.

Färgsättning

Vad källorna berättar om färgsättningen är ej fullständigt men intressant för vår kännedom om interiörens ursprungliga utseende. Enligt en arbetsrapport november 1728 hade murmästaren i Stockholm Martin Schutze rappat och vitlimmat murarna i kyrkan. Följande år utfördes samma arbete i sakristian. ¹⁵³ Fönsterbågarna behandlades dels med bronsering, dels med målning i grått. Bänkinredningen målades i vitt med lister i gult. Till bänkarna, två portar och två dörrar, altarbordet samt barriären till kungaläktaren levererades i oktober 1729: 1/2 ankar linolja, 5 lispund blyvitt och 1 ankar ljusockra. Rapporterna berättar sålunda om en interiör med huvudfärgerna vitt, grått, gult och guld. ¹⁵⁴

Ett dominerande inslag i kyrkorummets färgsättning blev senare de textilier, som anskaffades till det färdigställda kyrkorummet: beklädnad av bänkar och läktare med röd sammet, draperier av samma tyg samt nedhängande kläden av blommönstrat guldtyg från samtliga läktarbarriärer förutom sedvanliga kyrkliga textilier såsom antependier m m (se nedan).

Sten- och bildhuggarearbete

Till kyrkans sista byggnadsskede hörde även arkitektoniska och skulpturala detaljer såsom »kråkstenar», gipsarbete på kyrkans kolonner samt korintiska kapitäl till dessa. Arbetena utfördes av bildhuggaren Johannes Vaupell och torde ha utförts i dennes verkstad i Stockholm och levererats till kyrkan. Kapitälens uppsattes i juni 1729. ¹⁵⁵ Kråkstenarna, som omtalas i Vaupells arbete, ingick i den stora listen, som kröner murarna i kyrkan. Johannes Vaupell, född i Tyskland och död i Stockholm 1737, utförde bl a fyra basunblåsande änglar för S Nikolai kyrka i Nyköping 1737 (Sv konstnärslexikon).

Till kyrkans golv levererade stenhuggaren Olof Fri-

Fig 33. Drottningholms slott från väster. Oljemålning av okänd mästare omkring 1730. Slottet är här målat i en rosa färgton med vita lister och omfattningar. Nyköpings länsresidens. Foto N Lagergren 1935.

Drottningholm Palace from the west. Oil-painting by an unknown artist, around 1730.

stedt 306 bruna och vita golvstenar av ölandssandsten samt sandstensunderlag till porten mot inre borggården.¹⁵⁶

I bildhuggarearbetet under kyrkans sista byggnadsskede ingick altarprydnadens ramverk. Bildhuggaren Johannes Vohs fick i april 1730 betalt för uppsättningen av bildhuggarearbetet omkring altartavlan. I juli samma år uppsatte Erik Upman två änglar över altaret. Johannes Vohs är sannolikt identisk med bildhuggaren Johan Forss, vilken 1739 utförde altardekorationen i Strömsholms slottskapell även här efter ritning av Carl Hårleman.¹⁵⁷ Slottssnickaren Erik Upman d y, 1719–1733, bör sålunda blott ha svarat för arbetets uppsättande (Andrén, s 150).

I det avslutande arbetet i kyrkans inre hösten 1730 ingick barriären till kungaläktaren, som utfördes av snickaren Daniel Burckhardt, Stockholm.¹⁵⁸

Under slottskyrkans sista byggnadsskede, lett av Carl Hårleman, fick sålunda interiören sin slutgiltiga utformning. I huvudsak avslutades arbeten, påbörjade under Tessin d y:s tid: innerkupol och läktartak, de fem läktarna, trapporna upp till desamma, utsmyckning med lister och kapitäl. Dessutom utfördes nya arbeten såsom golvläggning, altaranordning, bänkinredning och färgsättning av interiören. Det är framför allt beträffande de senare arbetena, såsom altartavlans ramverk, som vi kan spåra ett tillskott till kyrkan enligt Hårlemans ritning.

Senare förändringar

År 1744 erhöll den nyförmälda kronprinsessan Lovisa Ulrika Drottningholms slott i gåva av Fredrik I. Lovisa Ulrika igångsatte på 1740-talet förändringar och moderniseringar av slottet under ledning av arkitekten

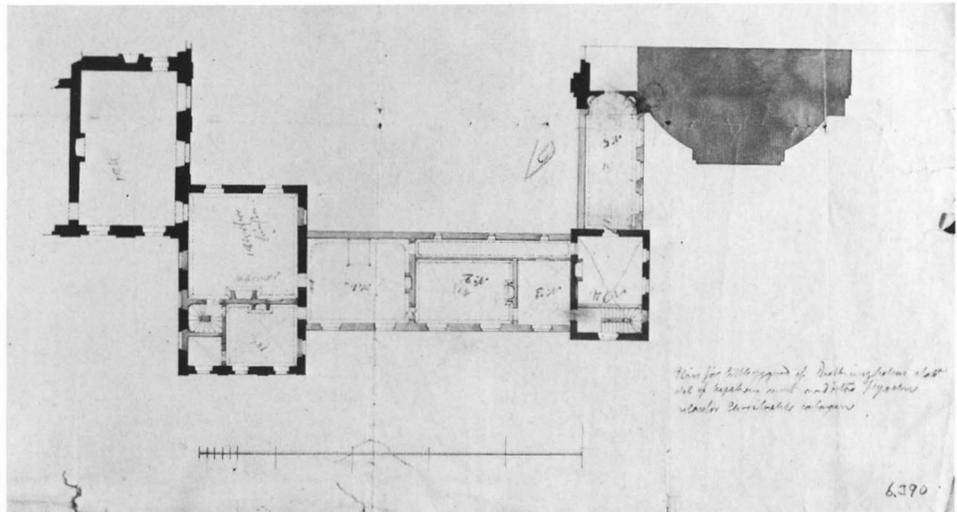

Fig 34. C Hårleman, Ritning till påbyggnad av norra altanlängorna med en våning, vilken står i förbindelse med kyrkan via kungaläktaren. THC 6390. Nationalmuseum.

C Hårleman. Drawings for the addition of a new storey to the balcony wings, which are connected with the chapel by way of the king's gallery.

Carl Hårleman. De längor, som förenar slottets flyglar, paviljonger och rundlar, påbyggdes med en våning. Längorna mellan paviljongerna och kyrkan avdelades för Lovisa Ulrikas naturaliesamlingar, samt för mynt- och medaljsamlingen. I övre våningen till slottskyrkans förhall inreddes på 1760-talet ett mineraliekabinett med direkt ingång till kungaläktaren i kyrkan. Via förhallens övre våning står kyrkan i förbindelse med slottet genom dörröppningar dels till naturaliekabinettet, dels myntkabinettet, utformade på 1750-talet (fig 34).¹⁵⁹

När Gustaf V 1907 övertog Drottningholm, lät han genomföra en omfattande restaurering av slottet.¹⁶⁰ Till de avslutande arbetena 1910–12 hörde en upprustning av slottskyrkan, under ledning av arkitekten Gustaf Améen. Hösten 1910 utfördes underarbete å ytterkupolen för ny beklädnad av kopparplåt.¹⁶¹ Rötskadade partier och lister utbyttes. Nya portar i söder och väster tillverkades sommaren 1911 av L O Löfmarks möbel & byggnadssnickeri firma, Stockholm.¹⁶² Fönster, indelade i små rutor, insattes.¹⁶³ I kyrkans inre lades nytt planstengolv av Bröderna Gustafssons stenhuggeri, Stockholm.¹⁶⁴ Den nuvarande bänkinredningen i mittpartiet, målad i vitt och guld, levererades 1911 av Finnis snickerifabrik, Lingbo.¹⁶⁵ Altartavlan renoverades.¹⁶⁶ Elektrisk belysning indrogs 1911.¹⁶⁷ Arbetet med installation av värmeledning på slottet igångsattes den

15 juli 1912.¹⁶⁸ Kyrkan återinvigdes efter restaureringen Kristi Himmelsfärdsdag 1912 av kyrkoherde Brun-crona i Lovö församling. Konung Gustaf V, dåvarande kronprins Gustaf Adolf och prins Wilhelm bevistade högtiden.¹⁶⁹

Kupolen belades med ny kopparplåt 1975–76, varvid rötskadade partier utbyttes. Tamburens fönsterbågar förnyades vid samma tillfälle. Ett restaureringsprogram för kyrkans inre uppgjordes den 30 september 1977 av professor Sven Ivar Lind. Enligt detta kommer kyrkan att behålla sin karaktär oförändrad. De planerade åtgärderna avser skador på kupolen av läckage, rengöring och förbättring av puts och målning. Fönster och ytterportar, kupol samt tak över kungliga läktaren får förbättrad värmeisolering. Värmeanläggningen revideras och olämpliga radiatorer, vilka ha vållat stark nedsmutsning, utbyttes. Bänkinredningen ommålas i enlighet med framtagningsprov. Korets utsmyckning rengöres och konserveras av konservator och dess textila inredningsdetaljer ersättes. En fällbar pulpet, användbar vid predikan, bör kunna placeras vid ena sidan i koret. Hörselslinga och ny belysning, som håller på att utprovas, installeras. Förslaget räknar med armaturer av sakligt bestämd, mycket enkel form, utan dekorativ eller historisk karaktär men med sikte på att framhålla rummets arkitektur.

Fig 35. Altarprydnad med oljemålning, Nattvarden, tillskriven hovmålaren G E Schröder. Ramverket av bildhuggaren Johannes Vohs, enligt skisser sannolikt ritat av C Hårleman. Uppsatt 1730. Foto 1977.

Reredos with oil-painting, The Last Supper, ascribed to G E Schröder, painter to the court. The frame by Johannes Vohs, sculptor, according to sketches probably designed by C Hårleman. Installed in 1730.

Inredning och inventarier

av BERIT WALLENBERG

Altaranordning

Altarbord av gråvitt marmorerat trä med framskjutande mittparti och skiva med avfasade hörn. Klätt med röd sammet. Altarbarriären, marmorerad i gråvitt, smyckas på mitten av en gyllene duva med fyra strålnippen, infattad i en rundel; rundeln flankeras av två gråmarmorerade fält. Bröstvärn och knäpall är klädda med röd sammet, fästade med guldband. Två knäfallspallar, klädda med röd sammet. Altargolvet är täckt av en mönstrad, röd heltäckande matta.

Altarprydnad

Altarprydnaden består av en oljemålning på duk, framställande Nattvarden inom förgylld ram samt ramverk av trä och gips med mörk bronsering (fig 35). Ramverket framställer moln med änglar och änglabarn. Två större änglar flankerar altartavlan; överst två änglabarn med respektive kors och bok.

Oljemålningen tillskrives hovmålaren Georg Engelhard Schröder¹⁷⁰ och synes vara en studie efter Rubens.¹⁷¹ Schröder har även målat altartavlan i Nyköpings Nicolaikyrka, där ramverkets änglar utfördes av Johannes Vaupell, även verksam i Drottningholms slottskyrka (se ovan).

Under kyrkans sista byggnadsskede utfördes ramverket kring altartavlan 1730 av bildhuggaren Johannes Vohs, sannolikt identisk med Johan Forss (se ovan). Som Åke Stavenow har framhållit, tyder blyertsskisser i Fulleröarkivet på att Carl Hårleman har ritat ramverket till altartavlan.¹⁷² Under sin Parisvistelse 1721–25 har Hårleman ivrigt studerat de knäböjande altaränglarna i Versailles slottskyrka, invigd 1710.¹⁷³ Deras upphovsman var Corneille van Cléve.

Krucifix

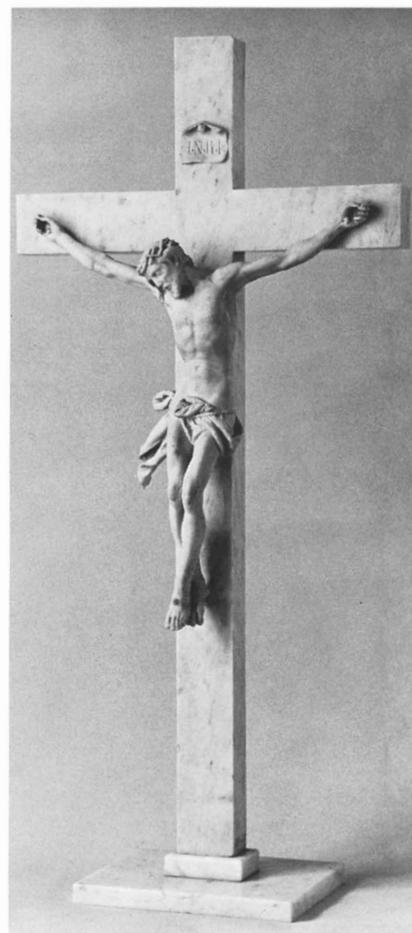
Krucifix av vit marmor (fig 36). Kristi ögon är slutna och huvudet nedfallet. Ett rep om höfterna att hålla upp ett löst tygstycke, som bildar en bandögla åt vänster. Höjd 83,5 cm. 1700-talet? På altaret.

Fig 36. Krucifix av marmor. På altaret. Foto 1977.

Marble crucifix. On the altar.

Bänkinredning

Kyrkan har öppen bänkinredning, fördelad på fyra kvarter, de båda södra svängda efter kyrkorummet (fig 16). I de sydöstra och sydvästra diagonalkapellen är inbyggda slutna bänkar med reglade dörrar. Bänkinredningen är målad i gråvitt med förgyllda lister. Den öppna bänkinredningen härrör från restaureringen 1910–12 (se ovan). Bänkarna i de båda diagonalkapellen synes ha tillhört en tidigare slutna bänkinredning. Kyrkans ursprungliga bänkinredning, målad i vitt med gula lister, utfördes enligt kontrakt 1728 efter ritning av

Carl Hårleman (se ovan). Delvis ombyggde man härvid bänkar från predikosalen. Ett foto, publicerat 1899, avbildar tidigare rygglösa efter rummet svängda bänkar med knäfallspallar.¹⁷⁴ Dessa bänkar var försedda med ett runt nedfallande blått linneöverdrag. Då värmelement insattes vid restaureringen 1910–12, avlägsnades två bänkar på ömse sidor om västra ingången. De var tillverkade av omålad furu med utskurna ben samt täckta av blått linneöverdrag. Den ena av dessa bänkar var ännu på 1950-talet placerad utanför Vaktflygeln.

På kungaläktaren fyra snidade och förgyllda stolar, klädda med röd sammet. Diagonalläktarna för den kungliga familjen har vardera fyra stolar, klädda med blå plysch. Ett 30-tal stolar med snidade ryggstycken är även insatta i kyrkan men saknar kyrklig prägel och bör räknas till slottets möbler.

Enligt inv 1736 var de främsta kungliga bänkarna nere i kyrkan klädda med »Carmoisiesammet» med gulgaloner. Bänkkuddar av tagel, klädda med röd

lärf. Sex bänkar i främsta kvarteren, tre på vardera sidan, var klädda med rött kläde. På den kungliga läktaren upptages vidare en lång fotpall, stoppad med tagel samt en länstol, klädd med blommönstrad sammet.

Inv 1736 upptar ett antal länstolar, bland vilka märkes en stol med förgylld fot, klädd med blommönstrad sammet samt försedd med silkesfransar på kungaläktaren. På orgelläktaren en stol, klädd med läder samt två stolar klädda med blått kläde; på predikstolsläktaren en stol, klädd med läder.

Orgel

av R Axel Unnerbäck

Orgeln är placerad på den läktare till vänster om koret, som utgör en pendang till predikstolsläktaren (fig 37). Det är ett orgelpositiv om sex stämmor, en manual och

Fig 37 (t v). Interiör med orgeln, uppställd på nordvästra läktaren. Foto 1977.

Interior with the organ in the northwest gallery. Left.

Fig 38 (t v). Orgeln under restaureringsarbete av A Magnussons orgelbyggeri 1974. Orgeln tillverkades 1730 av orgelbyggaren Johan Niclas Cahman. Foto H Troye 1974.

The organ during a restoration 1974. The organ was built in 1730 by Johan Niclas Cahman. Left.

Fig 39. Detalj av orgelfasaden. Foto 1977.

Detail of the organ front.

bihängd pedal, byggt 1730 av Johan Niclas Cahman.

Orgelhuset består av en underdel och en på baksidan något indragen överdel med en harpformigt svängd avslutning uppåt (fig 38). Underdel och överdel är skilda av ett bjälklagsliknande parti med profilerade lister, och längs överdelens krön löper en kraftig, profilerad list. Orgelhuset är försett med profilerade luckor och fyllningar och på framsidan i överdelen ett pipfält med kromatiskt uppställda tennpipor, vilkas labier beskriver en harpformigt svängd kontur. Pipfältet avslutas upptill och nedtill av akantusornament i form av galler skurna i trä (fig 39). Orgelhuset är oljemålat i pärlgrått. På fasadens övre ornamentband finns den pärlgrå originalfärgen kvar; i övrigt är orgelhuset omålat en gång i samma pärlgrå färg, troligen då orgeln

byggdes om 1852. De partier av orgelhuset som rekonstruerades 1974 (största delen av baksidan) är omålade. – Klaviaturen är placerad på baksidan och rekonstruerad 1974. Registerandragen består av sex ursprungliga vippor av smidesjärn, placerade på vardera sidan om klaviaturen.

Orgeln har sex stämmor, av vilka fem är ursprungliga, och en rekonstruerad 1974. Den är stämd i korton (ca 1/2 ton högre än normalt) och oliksvävig temperatur. Två av stämmorna är av trä, de övriga av metall. Principal 4' står till största delen i fasaden. Väderlådan är av ek. Bälgen är ny och placerad i orgelns underdel.

Orgeln beställdes av Ulrika Eleonora d y 1730 hos dåtidens främste orgelbyggare, Johan Niclas Cahman.¹⁷⁵ Den hade 6 stämmor (inv 1736), och var redan

Fig 40. Dopbord av skulpterat och förgyllt trä. Sannolikt utfört i Burchard Prechts verkstad. Foto 1977.

Baptismal table of carved and gilded wood. Probably made in the workshop of Burchard Precht.

från början placerad på sin nuvarande plats. I inv 1736 talas nämligen om att predikstolen har gardiner »af lika art, som brukas vid Orgelläckaren».¹⁷⁶ Hållarna för gardinstången finns ännu bevarade. Den undanskymda placeringen förklarar också orgelns anspråkslösa färgställning i pärlgrått, to m på ornamenten. Orgelns utformning gör det troligt att den ej är speciellt byggd för denna plats utan är ett positiv av ordinär typ, som kan ha funnits färdigt hos Cahman.¹⁷⁷

1852 gjordes en omfattande ombyggnad av orgeln genom orgelbyggaren A V Lindgren i Stockholm.¹⁷⁸ Ett självständigt pedalverk om två stämmor tillbyggdes bakom orgeln. Härvid blev det nödvändigt att flytta organisten till orgelhusets gavel, där en ny klaviatur insattes. Samtidigt härmed gjordes en helt ny spelmekanik. För att få plats för denna höjdes den gamla väderlådan; fasadpipornas fötter kortades av och det övre ornamentet togs bort. Orgeln försågs vidare med

Fig 41 (th). Dopfat av förgyllt silver.
Tillverkat av Johannes Meijding 1728.
Kungliga Silverkammaren. Foto HGK.

*Baptismal dish of silver-gilt. Made by
Johannes Meijding in 1728. Right.*

en ny bälg. En av de ursprungliga stämmorna, Qvinta 1 1/3', byttes mot en romantisk stämma, Fugara 8'.¹⁷⁹ Mindre renoveringar utfördes 1912 och 1942.

1974 restaurerades orgeln av A Magnussons orgelbyggeri AB i Mölnlycke.¹⁸⁰ Avsikten var ursprungligen att behålla 1852 års tillbyggnad och förändringar. Vid demonteringen av orgeln framkom emellertid en rad faktorer, som i stället talade för ett återställande av instrumentet i ursprungligt skick. Bl a gjorde pedalverket det gamla verket delvis oåtkomligt för vård och underhåll. Vidare visade det sig att förutsättningarna för ett återställande av orgeln var betydligt gynnsammare än vad man tidigare antagit. Restaureringen innebär, att pedalverk och bälg från 1852 avlägsnades och magasineras, likaså 1852 års Fugara 8'. Väderlådan sänktes till ursprungligt läge, fasadpipornas fötter skarvades till ursprunglig längd, den ursprungliga stämman Qvinta 1 1/3' rekonstruerades, likaså klaviaturen, som placerades på ursprunglig plats på orgelns baksida. Det övre försvunna fasadornamentet återfanns inne i orgeln och återuppsattes. Pedalklaven från 1852 behölls och kopplades med en enkel bhangsmekanik till manualen. Av ekonomiska skäl måste rekonstruktionen av den ursprungliga bälgen tills vidare anstå. I stället gjordes en ny, tyngdbelastad regulatorbälg. Orgeln stämdes i den temperatur som kunde fastställas vid restaureringen av de större metallpiporna, och i ursprunglig tonhöjd.

Orgeln återinvigdes den 22 december 1974 med högmässa och konsert av professor Alf Linder.

Nummertavlor

Nummertavlor, två st, rektangulära med förgyllda ramar och siffror av mässing (HGK nr 451–52). Höjd 72, bredd 61 cm. Sannolikt anskaffade i samband med restaureringen 1910–12. – Inv 1736 upptar »1 Siffer-Bräda med åtskilliga dertill hörande siffror».

Dopbord

Dopbord av snidat och förgyllt trä (fig 40, HGK inv Bord mm nr 261). På fyra rikt skulpterade ben med voluter och akantusblad. En putto uppbar en oval bordsskiva med snidad uddkant. Skivan vilar mot en kudde på puttens huvud. Höjd 93,5 cm. Av liknande utformning som ett dopbord i Strömsholms slottskapell. Stilistiska skäl talar för att dopbordet har utförts i Burchard Prechts verkstad (jfr putti på predikstolen i Uppsala domkyrka).

Dopfat

Dopfat av förgyllt silver (fig 41, HGK inv Silver, Kyrksilver nr 9 1/2). På brättet radierande åsar, som strålar ut från bottenovalens figurscen, framställande Jesu

dop. Under botten Ulrika Eleonora d y:s namnchiffer under kunglig krona samt inskriften: »Drottningholm Anno 1728» och »88 lod No 9». Enligt stämplrar tillverkat av Johannes Meijding i Stockholm 1728 (verksam 1725–1749). Största diameter 38,5, minsta 31,5, höjd 4,5 cm. Ett dopfat av samma utförande tillhör Strömsholms slottskapell (HGK nr 8). Samma framställning i drivet arbete av Jesu dop återfinns även på ett dopfat i Lovö kyrka.

Nattvardskärl

En uppsättning nattvardskärl, bestående av kalk, paten, oblatask och vinkanna skänktes till slottskyrkan 1730 av Ulrika Eleonora d y. Samtliga är tillverkade av Gustaf Stafhell d ä.¹⁸¹ De förvaras i Kungl Silverkammaren (HGK inv Silver, Kyrksilver nr 20 1/2, 49 1/2, 51 1/2 och 29 1/2).

Kalk av förgyllt silver (fig 44).¹⁸² Klockformig cuppa, sexpassformad fot, omvänt päronformad nod med sex refflor. Graverat på foten: Ulrika Eleonora d y:s namnchiffer under kunglig krona samt inskriften »Drättningholm Ao 1730» och »45 3/4 10». Stämplrar på foten: åldermansranka, S Erikshuvud, S (= 1730), GS (= Gustaf Stafhell). Höjd 22,7, cuppens diameter 11,3 cm. – Paten av förgyllt silver. Slät med kors å punsad, cirkelrund botten, smalt brätte. Namnchiffer, inskrift och stämplrar som kalken. Diameter 14,1 cm. Kalk med paten förvaras i originalfödräl. En kalk med paten av samma utförande tillhör Strömsholms slottskapell (nr 30, 47).

Oblatask av förgyllt silver (fig 43). Rektangulär med profilerat framspringande lock och bottenplatta på fyra tillplattade kulfötter. På locket vilar ett lamm med

Fig 42–44. Vinkanna, oblatask och kalk (å motstående sida) av förgyllt silver. Tillverkade av Gustaf Stafhell d ä 1730. Gåva av drottning Ulrika Eleonora d y. Kungliga Silverkammaren. Foto HGK.

Silver-gilt flagon, bread box and chalice (on the opposite side). Made by Gustaf Stafhell the elder in 1730. Donated by Queen Ulrika Eleonora the younger.

korsfana. Monogram, inskrift och stämplars som kalken. Askens höjd 6, längd 12,5, bredd 9,5 cm. Vikt 39 1/2 lod. Gustaf Stafhell d ä tillverkade en oblatask med i huvudsak samma utformning för Strömsholms slottskapell 1737 (HGK nr 51).¹⁸³

Vinkanna av förgyllt silver (fig 42).¹⁸⁴ Pärnformad med S-formigt handtag, snås och lock. Rund, profile-rad fot, som vidgar sig mot kannans liv. Locket har tumgrep i form av blad och krönes av liggande lamm med korsfana. Monogram, inskrift och stämplars som kalken. Höjd 28,3 cm. Vikt 80 lod enligt inskrift. Förvaras i originalfodral av trä, klätt med svartbrunt läder med guldpresning. En vinkanna av samma utförande tillhör Strömsholms slottskapell (HGK nr 30).

Sockenbudstyg, bestående av kalk, paten, oblatask och vinflaska, förvaras sedan 1935 i Lovö kyrkas sakristia. Vid sammanslagningen av Drottningholms och

Fig 45 (nedan). Ljusstake av förgyllt silver (nr 2). Av Johannes Starin, 1750-talet. På predikstolen. Foto 1977.

Silver-gilt candlestick, made by Johannes Starin in the 1730's. Below.

Fig 46. Ljusstake av silver (nr 3). Gustaviansk typ. På altaret. Foto 1977.

Silver candlestick, Gustavian type.

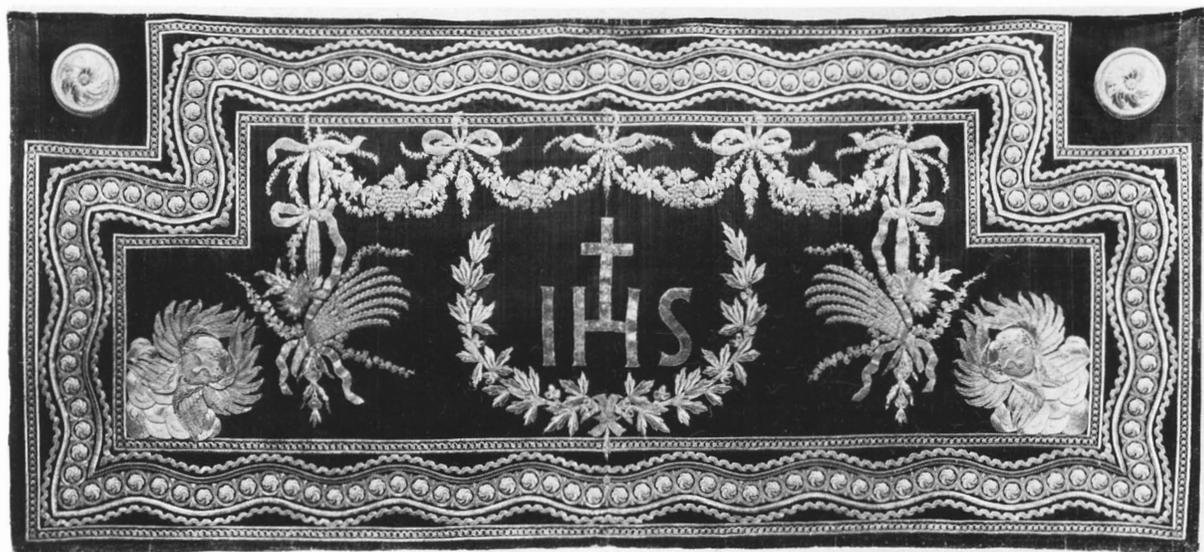

Fig 47. Antependium av röd silkesammet med broderier i guldtråd och paljetter. 1700-talet. Foto HGK.

Altar frontal of red silk velvet, with gold thread embroidery and spangles; 18th century.

Lövö församlingar 1859 placerades sockenbudygen från Drottningholms församling i Lovö prästgård.

Kalk av förgyllt silver. Sexpassformad fot, päronformad nod. Kalken bär Hedvig Eleonoras namnchiffer under kunglig krona. Stämplrar saknas. Höjd 15,3 cm. Kalken har samma form som en kalk av förgyllt silver i Klädkammaren med Ulrika Eleonora d y:s namnchiffer, utförd 1713 av Peter Henning. Cuppan är här något mindre och foten smyckas av en pärlrand. – Paten av förgyllt silver. På brättet kors, inskrivet i rundel. Patenen bär Hedvig Eleonoras monogram under kunglig krona. Stämplrar saknas. Diameter 13,2 cm. – Vinflaska av silver. Sexsidig, bär Ulrika Eleonora d y:s namnchiffer under kunglig krona. Stämplrar saknas. Innesluter en flaska av glas. Höjd 10,8 cm. Vinflaskan upptages i Lovö kyrkas räk 1763: »En silverflaska botad i Drottningholms Slåtts Capell.» – Schatull till sockenbudygen, klätt med brunt skinn; foder av röd sammet. Växtdekor på hakar och gångjärn, kring handtagets fästen och kring nyckelhålsbeslag, vilket dessutom smyckas av ett par pelikaner. Höjd 18,5, bredd 23,5, djup 21 cm. Sannolikt från Hedvig Eleonoras tid.

Brudkrona

Brudkrona av silver. Sex pipor med 48 bergkristaller. Tillverkad av Göran Östergren, Stockholm, 1967. Diameter 10,7, höjd 7,4 cm.

Ljusredskap

Ljuskröna av mässing med 18 ljuspipor i tre kransar. Profilerad mittstam, avslutad nedtill av stor kula. S-formade ljusarmar. Gustaviansk eller senare. Upphängd under det tak, som bildas av kungaläktaren i söder.

En krok i velvet vid västra ingången visar, att även där har hängt en ljuskröna. – En stor ljuskröna av kristall var fram till 1911 upphängd under kupolens lanternin.¹⁸⁵

Ljusstakar: – 1. Kandelabrar, ett par av mässing, sexpipiga. Päronformad ståndare på rund fot, vilken uppbäres av tre figurer i friskulptur, framställande pojkar med en boll. S-formade ljusarmar med veckade droppskålar; urnformade ljuspipor, nedtill refflade. Reflexblommor i form av liljor. Höjd 76 cm. Avsedda för altaret. Detaljer på kandelabrarna överensstämmer med ljusstakar från omkring 1660 eller 1660-talet. En ljusstake på lejonfötter i Ljungby kyrka (Ha), daterad 1660 har sålunda liknande fotform. Ståndare och liljor av liknande typ återfinnes hos en ljuskröna med Jupiterskulptur från 1667 i Bottna kyrka i (Bo). – 2. Av förgyllt silver, ett par för två ljus (fig 45). Rocailler på ståndare och fot. Ljuspipor i form av ranunkelblommor, ljusmanschetter i form av prästkragar. I mitten en bladknopp, som växer upp ur en prästkrageblomma. Stämplrar avseende Johan Starin (1723–56).¹⁸⁶ Numre-

Fig 48. Antependium av röd sidendamast med broderier i viggisöm av konung Gustaf V 1941. Foto 1977.

Altar frontal, red silk damask, with embroidery by King Gustaf V, 1941.

rade på fotens undersida: 189 respektive 190. Höjd 29,5 cm. Rokoko. Avsedda för predikstolen. – 3. Av silver, ett par för två ljus (fig 46). Rund profilerad fot, täckt med spetsiga blad. Refflat skaft. I mitten en urna med feston och däröver en bladknopp, som kan vändas upp och ned till en tredje ljushållare. Stämplor saknas. Höjd 45 cm. Avsedda för altaret. Gustaviansk stil. Jfr kandelabrar av Arvid Forsberg 1779 på Beatelund (Svenskt silversmide, bild 202) samt en applik av förgylld mäsing på Västanå, Hogstads socken, Ög, 1780-talet (Erixon, Mässing, bild 136). – 4. Av mäsing, åtta st. Pärnformad nod, rak ljuspipa. Märkta HGK under botten. Gustaviansk typ. Jfr ljusstake daterad till 1700-talets senare hälft (Erixon, Mässing, bild 253, s 206).

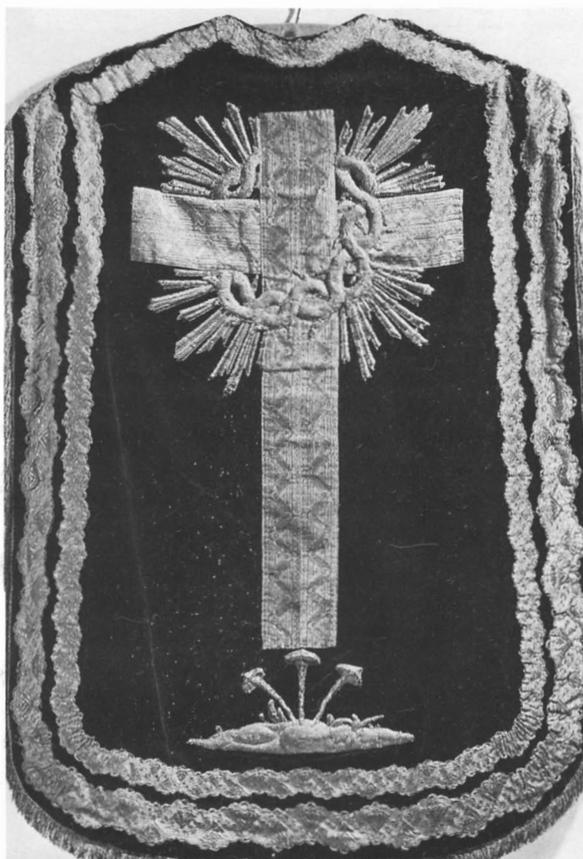
Bänkljushållare av brons, 12 st. Fyrsidig knippepe-lartyp med kvadratiska, rikt bladornerade plattor nedtill. Löstagbara kvadratiska ljusmanschetter. Höjd 15 cm. Fastsatta på de främsta bänkskärmarna. Av stilen

att döma från 1600-talets andra hälft. Inköpta 1974 samt invigda adventsöndagen 1974. Bottenplatta av samma typ har en ljusstake i Snöstorps kyrka (Ha), daterad till 1680-talet (Erixon, Mässing, bild 205).

1736 års inventarieförteckning upptar en ljusstake av förgyllt silver med tre ljuspipor samt en ljusstake av liknande typ. Bland ljusredskapen nämns även en ljussax av silver.

Textilier

Antependier: – 1. Av röd silkesammet med broderier i guldtråd och paljetter i silver och guld (fig 47, HGK Textilsaml nr 10). Inom bred ram med bandornament framställs å ett mittfält: Korskrönt IHS inom korslagda kvistar. Från den övre ramen nedhänger fyra girdlander, fästade vid fem rosetter. En kerub i vardera av mittfältets hörn. I det yttre ramverkets inskurna hörn runda plattor med en bladrosett i relief. Längd 257, bredd 113 cm. 1700-talet. Antependiet omnämns i A

Björklunds arbete om Drottningholm och China, tryckt 1796.¹⁸⁷ – 2. Av röd sammet med guldgalon och guldfrens (HGK Textilsaml nr 11). Uppges vara nyanskaffat 1912. – 3. Av gäsögonmönstrad röd sidendamast med broderier i flerfärgat silke, silver och guld (fig 48). På mitten kors med mönster i vitt, gult och rött i vigg-söm; i korsets mitt IHS på rundel i silverreliefsöm. På ömse sidor om korset tre kronor i guldtråd. Vid sidorna bred vertikal bård, broderad i vigg-söm i färgerna gult, vitt, grått och rött. Fodrat med grått linne. Inskrift på fodret: »Silkesbroderierna sydda av H M Konung Gustaf V Mars–Juni 1941. / Antependiet, som komponerats av Märtha Gahn¹⁸⁸ är i övrigt utfört av Libraria. / Drottningholms slottskapell.» Antependiet invigdes adventsöndagen 1941.

Mässhakar: – 1–2. Av röd sammet, två st, med broderier i guldreliiefsöm (fig 49, HGK Textilsaml nr 49–50). På ryggstycket kors med törnekrona. Nedanför korset tre spikar, uppväxande ur ett markparti. På framstycket Jehovahsol. Kantad med vågiga, spetsuddiga guldband. I kanten guldfrens. Ljusrött bomulls-foder. 1700-talets senare hälft. – 3–4. Av röd sammet. På

ryggstycket latinskt kors av guldgaloner. På framstycket malteserkors eller johanniterkors i guld, kantat med paljetter. Inskriften Jehovah i korsets mittrundel. Kantad med guldfrensar. Rött foder. De torde vara identiska med ett par mässhakar, beställda i Magdeburg av Lovisa Ulrika för Drottningholms slottskyrka (Lovö kyrkoarkiv).

Predikstolskläde med broderi i vigg-söm, point de Venise, i övervägande gult, rött och brunt. Bård och montering av rött, mönstrat siden med broderad inskrift nedtill: »Gud är kärleken.» Broderad inskrift på fodret: »Till Drottningholms slottskapell / april 1943 / egenhändigt arbete / af Gustaf (Gustaf V).» Mått: 45×45 cm. Komponerat av Märta Gahn.

Bokpallar: – 1. Klädd med smultronfärgad silkesammet (fig 51, HGK Textilsaml nr 457). På översidan ett bladornament i guldläggsöm och svart sammetsapplikation mot silvergrund. Utsnitt ur större broderi. 1600–1700-talet. Mått: 48×43 cm. – 2. Klädd med smultronfärgad silkesammet (fig 52, HGK Textilsaml nr 456). Översidan utfylles av reliefbroderade bladornament i silver och guld mot botten av silvertråd i läggsöm. På mittpartiet kartusch med botten av svart sammet. Mått: 50×60 cm. Sannolikt 1700-talets förra hälft.

Fig 49 (tv). Mässhake av röd sammet med broderier i guldreliefsöm. 1700-talets senare hälft. Foto 1977.

Chasuble, red velvet embroidered in gold relief. Latter half of the 18th century. Left.

Fig 50 (tv). Kollektihåv av röd sammet. Gäva av Berit Wallenberg 1938. Foto 1977.

Collection bag of red velvet. Donated by Berit Wallenberg 1938. Left.

Fig 51. Bokpall. Översidan med ornament i guldbroderi och svart sammetsapplikation mot silvergrund. 1600–1700-talet. Foto HGK.

Book-cushion cover. The upper side embroidered in gold, with black applique on a silver bottom. 17th–18th century.

Fig 52. Bokpall. Översidan med reliefbroderade bladornament i silver och guld på botten av silvertråd. Sannolikt 1700-talets förra hälft. Foto HGK.

Book-cushion cover. The upper side with leaves embroidered in relief in silver and gold on a ground of silver thread. Probably first half of the 18th century.

Fig 53. Klockorna i klockstapeln på Drottningholmsmalmen. Storklockan med Hedvig Eleonoras namnchiffer och vapen, gjuten 1699 av Gerhard Meyer. Lillklockan, gjuten 1662 sannolikt av Johan Meyer. Foto 1976.

The Drottningholm Palace Chapel bells. The Great Bell with the monogram and coat-of-arms of Hedvig Eleonora, cast in 1699 by Gerhard Meyer. The Small Bell, cast in 1662, probably by Johan Meyer.

Hävar: – 1. Röd sammet i fyra fält med gulddekor. Runt öppningen gult band samt följande inskrift i guldtråd: »Till Drottningholms slottskapell 16.6 1938 till minne av konung Gustaf V:s födelse på Drottningholms slott 16.6 1858.» Läderpung, mässingshylsa. Polerat, brunt svarvat skaft. Tillverkad av Libraria. Gåva av Berit Wallenberg (fig 50). – 2. Brun sammet, indelad i fyra fält av smala silveraloner. Runt öppningen bred guldgalon. Läderpung med 10 uddar. Ljusbrunt svarvat skaft.

Draperier av röd sammet med guldgaloner i dörröppningarna å ömse sidor om altaret och avskiljande ett utrymme bakom predikstolen. Barriären till den kungliga läktaren har på insidan nedhängande kläde av rött sammet med guldgaloner och guldfrans.

»Carmoisie-Sammets beklädnad» med besättning i

guldyg och guldgaloner och draperier av samma slags tyg prydde enligt inv 1736 insidan av samtliga läktarbarriärer. Röda sammetsgardiner på kungaläktaren, predikstolsläktaren och orgelläktaren upptages i samma inv. Samtliga läktarbarriärer hade på utsidan kläden av »guldblokkerat» sidentyg med röda silkesfransar nedtill. Ett altartäcke och ett predikstolskläde av samma tyg redovisas även i inv 1736.

Draperier av röd sammet med guldgaloner prydde kungaläktaren och de fyra övriga läktarna ännu på 1790-talet (Björklund, s 15). O Carlén nämner rött »schagg» på kungaläktaren och rött kläde på övriga läktare 1861 (s 110). År 1899 anges rött kläde på samtliga läktare (Hahr, lustslotten, s 95). Nuvarande draperier återuppsattes på 1940-talet.

Framför altarskranket orientalisk matta (HGK Tex-

tillsaml nr 54). Övervägande röda och blå toner. Längd 214, bredd 165 cm.

Diverse

Series pastorum i förgylld träram. Textad av Märta Tengstrand. Höjd 65,5, bredd 52 cm. Gåva av Berit Wallenberg. I sakristian. – Hedengranstavlor, två st, i profilerade träramar i svart och gulbrunt (HGK inv Bord m m nr 447–448): – 1. Karl XI:s religions- och gudstjänstförförordning 1693. Höjd 103, bredd 70 cm. – 2. Griftetal vid Karl XI:s jordfästning den 24 november 1697. Med konungens porträtt under kunglig krona samt 19 medaljonger. Höjd 87, bredd 66 cm. I sakristian.

Av sakristians möbler märkes ett skåp med två dörrar, placerade ovanför varandra. Höjd 245, bredd 101 cm. Vitmålades vid restaureringen 1910–12. Synes vara identiskt med ett skåp av furu med »2ne dörrar hwaruti kyrckans Silfwer med mera förwahras», upptaget i 1736 års inv. – Fyra vitmålade stolar av gustaviansk typ.

Timglas i ställning av svart trä, filigransilver och två topasstenar i litet skåp av valnöt med inläggningar (HGK inv Bord m m nr 455). Ett timglas på järnfot upptages i 1736 års inv.

Böcker

I ett skåp nära sakristian fann förf till detta avsnitt nr 1–11 av följande böcker, vilka fördes till slottsbiblioteket.¹⁸⁹

1. Bibel, tryckt i Lüneburg 1643 hos J och H Sternem. Pärmar med Ulrika Eleonora d y:s namnchiffer under kunglig krona. Ryggdekor med slingor och rombiska fält. Spännen med symmetrisk växtdekor. Enligt inskrift med Ulrika Eleonoras handstil: »gesänt zu Drottningholms Schlosskirche 1728». 4:o. – 2. 1693 års kyrkohandbok, tryckt i Stockholm 1693, bunden av Diedrich Volcker. Pärmar med Karl XI:s namnchiffer under kunglig krona inom två hopbundna lagerkvistar, kryss av romber, uddrader, kantbård av båtliknande figurer parvis med blåklocka emellan (jfr Hedberg pl 92). 8:o. – 3. 1695 års svenska psalmbok med melodier, tryckt i Stockholm 1697. Pärmar med Ulrika Eleonora d y:s namnchiffer under kunglig krona. 4:o. – 4. Karl XII:s bibel 1703. Rik pärmdekor och Ulrika Eleonora d y:s namnchiffer. Inskrift med drottningens handstil: » Denna heliga kiörckiobibeln hörer i Drottningjolms slätzkiörckio eller Capelle. 1727 in Julio Ulrica Eleono-

ra.» Folio. – 5. Bibel 1703 med Ulrika Eleonora d y:s namnchiffer samt inskrift av drottningen 1728. 4:o. – 6. 1695 års svenska psalmbok, tryckt i Stockholm 1724 med träsnitt, framställande kung David med harpa och furstlig krona. Pärmar med Ulrika Eleonora d y:s namnchiffer under kunglig krona; ryggdekor med slingverk och rombiska fält i likhet med nr 1 (jfr Hedberg pl 103). 16:o. – 7. Tysk psalmbok, tryckt i Stockholm 1724 med Ulrika Eleonora d y:s namnchiffer. Inskrift av Ulrika Eleonora 1728 samt gåva av henne. 16:o. – 8. Tysk psalmbok, tryckt i Stockholm 1724, med Ulrika Eleonora d y:s större spegelmonogram med UERS (=Ulrica Eleonora Regina Sueciae). 16:o. – 9. 1809 års kyrkohandbok, tryckt i Norrköping 1811. Pärmar med Karl XIII:s namnchiffer under kunglig krona, en kalk upprepad fem gånger på ryggen. 8:o. – 10. 1819 års svenska psalmbok, tryckt 1820. Frampärmen stämplad DH (=Drottningholm); bladranka som kantbård. – 11. Bibel 1703, tryckt i Lund 1843. På frampärmen: »Drottningholms kapell.» 4:o. – 12. Oskar II:s bibel 1897, tryckt i Stockholm 1897, utgiven vid konungens 25-åriga regeringsjubileum. Innehåller endast Nya testamentet. Guldsnitt, svart skinnband med kors samt liljedekor, bård, Oskar II:s monogram i hörnen. Mässingsknäppen. Folio. – 13. Gustaf V:s bibel, tryckt i Uppsala 1947, illustrerad. Rött band med inskrift av Gustaf VI Adolf: »Till Drottningholms Slots kapell Juldagen 1952 från Gustaf Adolf.» 4:o. På predikstolen.

Klockor

I klockstapeln på Flagget på Drottningholmsmalmen hänger två klockor (fig 53): – Storklockan har runt halsen växtornament samt följande inskrift: »Gloria gloria soli Deo» (=Ära ära vare Gud allena). På klockans liv följande inskrift inom ram av växtranka, krönt av änglahuvud: »Anno 1699 hafwer hennes kongl. / May^t Riks enkiédrottningen Drottningh Hedwig Eleonora / låthit giuta denne klocka till tiem / klocka wed Drottningholm.» På klockans liv på ömse sidor om inskriften Hedvig Eleonoras namnchiffer och vapen under kunglig krona. Runt slagringen växtornament samt följande inskrift: »Me fecit Holmiae Gerhard Meyer Gloria in excelsis Deo» (=Gerhard Meyer tillverkade mig i Stockholm. Ära vare Gud i höjden). Enligt kontrakt med Gerhard Meyer d ä¹⁹⁰ den 4 mars 1699 erhöill han 588 dlr kmt för klockans gjutning.¹⁹¹ Hedvig Eleonoras namnchiffer och vapen tillverkades efter modell av bildhuggaren Caspar Schröder.¹⁹²

Lillklockan har runt halsen växtornament samt föl-

jande inskrift: »Anno 1662 Gloria in excelsis Deo et in terra pax» (= År 1662 Åra vare Gud i höjden och frid på jorden). På klockans liv på ena sidan en curbitzrelief, på andra sidan en relief av S Mikael. Runt slagringen löper inskriften »Laetatus sum in his quae dicta sunt

mihi: in domum Domini ibimus» (Jag gladdes när man sade till mig: vi skola gå till Herrens hus. Psaltaren ps 122:1). Sannolikt gjuten av Johan Meyer,¹⁹³ vilken 1665 göt lillklockan till Lovö kyrka.¹⁹⁴ Här återfinner vi samma reliefmotiv av S Mikael.

Bilaga

Inventarium över Drottningholm, odat (1600-talets första hälft). RA, Topografica, vol 607, Kungsgårdar och kungsladugårdar i Sverige. Utdrag:

På norrsidan om kyrkian westan på huset

Stoor dör medh beslagin Järn Plåtar	1
klinka	1
Märlor	2

Östan på samma gången

dör beslagin medh Järn Plåtar	1
klinka	1
Märla	1

fenster söndrigh

Inventarium över Drottningholm den 13 februari 1661, RA, E 1675, De la Gardieska saml, M G De la Gardies godshandl, Drottningholm.

De uppgifter, som berör kyrkan, återges härnedan:

Nedre Trappe gången på Västre sidan

1 dörr till kyrkiogången med gångjern

Kyrkiogången på västre sidan

1 dubbel stor Port med stort dubbelt lås och nyckel
2 stora Skåttstänger med 2 ringar uthi
2 handgrepar och 4 gångjern
8 st: fönster
1 – glaslychta

Kyrkian

2 dörrar på Östra sidan med 4 handgrepar, 2 st hakar och gångjern
1 dubbel Port på Västra sidan till kyrkian med 2 handgrepar 6 gångjern och 2 skrufreglar
1 altartafla
På altaret 2 st Messing Liusstakar med waxlius
1 altarkläde af klosterlerft sydt med rödt silke, hwit och röda silkesfransar
beklädt altaret med blommerat rödt sammet, en borderat quinna mit oppå, sammaledes på hwardera änden, med 4 apostlar, ofwan kringh med sölfr och guldspetzar, uthi sömmarna och nedan kringh med små dito spetzar
1 skåp under altaret med 2 dörrar gångjern och reglar
1 gallerwerk kringh altaret med dörr och gångjern
1 grön Linnen duk derpå sydt med rött silke
1 Prästebänk med dör, gångjern

1 Predichstohl med dörr, gångjern och regel
2 messing Lius Cronor hwardera med 8 armar hänga på Jernkedior och förgylta knoppar.
1 Orge wärk alt ferdigt
2 st: Aparte herre bänkar medh dörrar gångjern och regelar
8 st: manfolksbänkar med dörrar gångjern och reglar
8 st: quinfolksbänkar med dörrar gångjern och reglar.

Öfre Wåningen

Förstugun op för Trappan

1 dör till västra altanen öfwer kyrkian medh gångjern
1 dito till Cammaren som orgelbälgera står uthi med gångjern
6 st: fönster
Wästra Altanen öf:r kyrkian
1 stort kyrkio fönster 4 uthi högden och 3 i bredden
1 spelwerk för orgerna med dörr gångjern förtänt lås och nyckel

Hörnkammaren på öst södre sidan

Förmaket till samma Cammar

1 dörr åt Altanen på Östra sidan med gångjern lås och nyckel

Altanen på Östra sijdan om kyrkian

12 st: fönster

Kyrio Cammaren

1 dörr till Altanen med gångjern och regel sampt een handgrepe
13 st fönster
1 – dörr till Cammaren som orgelbelgera stå uthi
En liten bredcammar för orgelbelgera medh dörr gångjern lås och nyckel
Uthi Winden en brädcammar med gångjern och haspar der uthi
46 st: bräder ähr lagt öf:r kyrkiowalfwet, item
17 st: halua breder

Stenhuset omfattade följande utrymmen i nedre våningen, där grevens rum synes vara förlagda till slottets norra del och grevinnans till dess södra del: förstugan på östra sidan med dubbel stor port, grevens förmak på norra sidan, grevens mat-sal, sängkammare och lilla kabinett, ännu ett litet kabinett

samt förmaket till grevens sängkammare, nedre trappgången på västra sidan, kyrkogången på västra sidan, förmaket till grevinnans matsal, smågrevarnas kammare, grevinnans matsal och lilla kabinett i sydöstra hörnet, en kammare mellan kabinettet och grevinnans sängkammare, förmaket till denna, »fruentimbret» samt kyrkan. I övre våningen redovisas följande utrymmen: förstugan uppför trappan, därinnanför på vänster hand ännu en liten förstuga, västra altanen över kyrkan, stora salen, hörnkammaren i sydost, förmaket till denna, altan på östra sidan om kyrkan, kyrkokammaren, en liten brädkammare för orgelbälgarna, kammaren innanför kyrkokammaren, norra hörnkammaren, västra hörnkammaren. Vinden inrymde en brädkammare med diverse material, bla bräder lagda över kyrkvalvet.

Kontrakt med orgelbyggaren Frantz Bohl den 27 februari 1654. LUB, De la Gardieska saml, Släktarkiven De la Gardie 88 d. Utdrag med orgelverkets disposition (Johan III:s slottskyrka).

Twenne Clavir och pedahl. Manuahl Clavir. Principahl 8 f. C.D.E. Gedacht, Stoor Bordun 16. f. Quinta Döön 8 f. Octaf. 4. f. Naszat 3 f. Sex Quealtra dubbelt Scharf dubbel stark, Dulsian 16. f. Uthi Brustwärket Gedacht=8 f: Octaf. 4. f. Bläckflöit 4 f. Zu fliet 1 1/2 f. Scharff dubbel, Regal 8 f., Pedal Principahl 8 f. C:D,E. Gedacht Bordun 16 f. Quinta Dön 8 f. Octaf. 4 f. Dulsian 16. f. Polszaun 8 f. Trimulant, 3 Fentil, fågelsångh, Simbellstierna, 3. Blååsbelger.

Frantz Bohl (Boll) var från mitten av 1600-talet under ca 25 år landets ledande orgelbyggare. Född i Södertälje på 1620-talet, sannolikt elev till orgelbyggaren *George Herman*, studier i utlandet i orgel- och klaverbyggeri omkring 1650, och 1651 kunglig hovorgelbyggare och -instrumentmakare. Byggede orglar bla i Riddarholmskyrkan och Jacobs kyrka i Stockholm, Kristine kyrka i Falun och Uppsala domkyrka, den sistnämnda dock aldrig fullbordad. Död 1676 (*Bengt Kyhlberg*, Vem var orgelbyggaren Frantz Boll? i Svensk tidskrift för musikkforskning 1961).

Noter

1. Jfr *G Berefelt*, Bilder från en Mälarfärd 1688, s 57.
2. Länsstyrelsen, Stockholms län, Lantmäterienhetens arkiv, Lovö sn, akt nr 4, Arealmätning jämte beskrivning 1745 av *G Boding*. – Huvuddragen i slottets historia återges i: *B von Malmborg*, De kungliga slotten. I. Drottningholm, s 135 ff.
3. Ägare till slottet blev 1603 Gustaf Vasas änkedrottning Katarina Stenbock. År 1633 donerades slottet till riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhielm. Efter att en kortare tid ha varit i drottning Kristinas ägo förvärvades slottet 1651 av Magnus Gabriel De la Gardie, vilken emellertid redan 1652 bortbytte egendomen till Karl Gustaf. Denne i sin tur skänkte 1653 slottet åt sin syster, Maria Euphrosyne, De la Gardies gemål (*von Malmborg*, a a, s 135).
4. RA, Topografica, vol 607, Kungsgårdar och kungsladugårdar i Sverige, Drottningholm, odat inv (1600-talets första hälft).
5. *S Lindroth*, Svensk lärdomshistoria. I: Medeltiden. Reformationstiden, s 224 ff, 249 f.
6. *I Rosell*, Magnus Gabriel De la Gardies kyrkobyggnadsverksamhet i Sverige (nedan citerad: *Rosell*, De la Gardie).
7. *Lindroth*, a a, II: Stormaktstiden, s 90.
8. RA, E 1675, De la Gardieska saml, M G De la Gardies godshandl, Drottningholm, inventarier.
9. RA, Topografica, vol 607, enligt not 4.
10. *A Hahr*, Drottning Katarina Jagellonica och vasarenässansen, s 137. – *Densamme*, Konst och konstnärer vid Magnus Gabriel De la Gardies hof, s 18 f. – *S Karling*, Trädgårdskonstens historia i Sverige intill Le Nôtre-stilens genombrott, s 412 (nedan citerad; *Karling*, Trädgårdskonsten). – *Rosell*, De la Gardie, s 46 ff. – Jfr även *B Wallenberg*, Drottningholms gamla slott nedbrunnet för 300 år sedan. Fyra målarsocknar, s 18 ff.
11. *B von Malmborg*, De kungliga slotten. I, s 135.
12. Slottsarkivet, Drottningholm, Stats- och byggningsräk 1662, Räkning m byggnadsskrivaren E Günthersson Hellsingh 1662 i Jan. – Jfr *S Vänje*, Nikodemus Tessin d ä och Drottningholm, not 3.
13. *O Sirén*, Gamla Stockholmshus, Band 1, s 93 ff.
14. RA, E 1317–18, De la Gardieska saml, M G De la Gardie, Egenhändiga ant och planritn till byggnadsföretag. – *Karling*, Trädgårdskonsten, bild 168, 169.
15. Bildhuggaren *Jost Schutze* erhöll 1654 betalning för den figur, som krönte stenhusets tak (RA, E 1733 De la Gardieska saml, M G De la Gardies godshandl, Samtliga godsens, Byggnadsräkn med Daniel Johansson 1654.)
16. RA, E 1317–18, De la Gardieska saml, M G De la Gardie, Egenhändiga ant och planritn till byggnadsföretag. – *Karling*, Trädgårdskonsten, bild 145, s 364.
- 17 a. Arbeten, som behandlar detta område; *A Hahr*, Willem Boy. Artikel i Svenskt Biografiskt lexikon. – *Densamme*, Willem Boy, Bildhuggaren och byggmästaren. – *Densamme*, Drottning Katarina Jagellonica och Vasarenässansen. – *E B Lundberg*, Stegeborgs slott. – *N Sundquist*, Willem Boy i Uppsala. – *Densamme*, Johan III och hans kyrkslott i Gävle.
- 17 b. *M Morelowski*, Le type français du chateau de plaisance, s 330 ff samt fig 92 s 642.
18. RA, E 1317–18, De la Gardieska saml, M G De la Gardie, Egenhändiga ant och planritn till byggnadsföretag, odat memorial (av innehållet kan slutas från 1653).
19. Ibidem.
20. Ibidem.
21. *I Rosell*, Ulriksdals slottskapell, fig 2.
22. RA, E 1213, De la Gardieska saml, M G De la Gardies koncept. – *Karling*, Trädgårdskonsten, s 406.
23. Ibidem. – *Karling*, Trädgårdskonsten, s 407.
24. RA, E 1217, De la Gardieska saml, M G De la Gardies koncept 12.7 1654. – *Daniel Anckerman* förekommer i byggnadsräk för Drottningholm 1653–55 (RA, E 1675, De la Gardies godshandl, Drottningholm, byggnadsräk).
25. *W Nisser*, Daniel Anckermans stuckaturer i de Gyllenhielmiska och Wrangelska gravkoren, s 129 ff.
26. RA, E 1317–18, De la Gardieska saml, M G De la Gardie, Egenhändiga ant o planritn till byggnadsföretag. – *I Rosell*, Veckholms kyrka, s 39.
27. RA, E 1675, De la Gardieska saml, M G De la Gardies godshandl, Drottningholm, byggnadsräk.
28. Ibidem.
29. *H Rabén*, Träskulptur och snickarkonst, s 150.
30. RA, E 1675 enl not 27.
31. *Rosell*, Ulriksdals slottskapell, s 20.
32. *Rosell*, De la Gardie, s 73. – Ännu en målare, *Christian Hoppe*, anlätades emellertid för kapellets målningsutsmäckning.
33. RA, E 1213, De la Gardieska saml, M G De la Gardies koncept 28.6 1653.
34. RA, E 1733, De la Gardieska saml, M G De la Gardies godshandl, Samtliga godsens, byggnadsräk m D Johansson 1654.
35. *I Rosell*, Veckholms kyrka, s 31, 75 ff. – *Markus Hebel* utförde i slutet av 1630 och i början av 1640-talet fasadskulpturer för Jakob De la Gardies Makalös (*H Rabén*, Träskulptur och snickarkonst, s 141 ff).
36. RA, E 1246, De la Gardieska saml, De la Gardies koncept 24.8 1660, memorial för Franz Stimer över vad som skulle vid Drottningholm förrättas 29.8 1660.

37. RA, E 1675, De la Gardieska saml, M G De la Gardies godshandl, Drottningholm, byggnadsräk. – Jfr *A Hahr*, Konst och konstnärer, s 18 f.
38. RA, E 1215, De la Gardieska saml, M G De la Gardies koncept, brev till kamreraren Peter Berentsson 25.3 1654.
39. *I Rosell*, Ulriksdals slottskapell, s 25 ff, fig 1, 15 a–d.
40. *R Bennett*, Botkyrka kyrka, s 32 ff.
41. RA, E 1675, De la Gardieska saml, M G De la Gardies godshandl, Drottningholm, byggnadsräk.
42. LUB, De la Gardieska saml, Släktarkiven, De la Gardie 88 d.
43. RA, E 1675 enl not 41.
44. *I Rosell*, Ulriksdals slottskapell, s 28.
45. RA, E 1675 enl not 41.
46. *Rosell*, De la Gardie, s 55 ff.
47. Drottningholms församlings sigillstamp förvaras i Lovö hembygdsmuseum. – Avsnittet nedan bygger på följande material: *J Böttiger*, Hedvig Eleonoras Drottningholm. – *O Carlén*, Drottningholms schola. – Lovö kyrkoarkiv: Instruktioner för Drottningholms schola; st prot; *E Fröberg*, skolforskningar, handskrift.
- 48 a. *S Vänje*, Nikodemus Tessin d ä och Drottningholm.
- 48 b. *B von Malmberg*, De kungliga slotten. I, s 177 f.
49. Walter Bauers arkitektkontor, Drottningholms slott, Norra gården, plan, parterrer efter odat ritning av N Tessin d ä 30.9 1968, nr 422 C3.
50. Nationalmuseum, Celsingska saml 31/75. – *NG Wollin*, Drottningholms lustträdgård och park, fig 8, 10.
51. Raä, K-byrån, PM ang klockstapelns 9.3 1921; beslut om ombyggnad 18.4 1921.
52. Slottsarkivet, 1698 års Drottningholms och Svartsjö stats- och byggnadsräk m hauptmannen Törnhielm, s 32, arbetsrapport av J Lindell 31.3; Ibidem, 1699, s 129, arbetsrapport 5.8.
53. Ibidem, 1699, s 102.
54. Slottsarkivet, Drottningholms och Ulriksdals räk 1732, arbetsrapport 30.12; Ibidem, räk 1733, s 552.
55. Länsstyrelsen, Stockholms län, Lantmäterienhetens arkiv, Lovö sn, akt nr 12, Projekt av *L R Kökeritz* 1763.
56. *B von Malmberg*, De kungliga slotten. I, s 192 f.
57. *A Hahr*, De svenska kungliga lustslotten, s 99.
58. Ibidem, Ver 14.12 F G Larsson, Stockholm.
59. Slottsarkivet, Drottningholm, Räkning m byggnadsskrivaren E Güntersson Hellsing 1662, s 1 f, s 58.
60. *O Sirén*, Gamla Stockholmshus I, s 93 ff.
61. RA, E 1456, De la Gardieska saml, Skr till M G De la Gardie, Från enskilda, J P Kirstenius 21.7 1654.
62. Ibidem, Kirstenius 23.8 1654.
63. Citerade i: *Sirén*, aa, s 93 ff.
64. *Sirén*, aa, s 133 ff. – *Josephson*, Tessin II, s 26 f.
- 65 a. *J Böttiger*, Hedvig Eleonoras Drottningholm, s 16 f.
- 65 b. *I Rosell*, Ulriksdals slottskapell, s 6.
- 65 c. *B G Söderberg*, Ericsson, s 132. – *Densamme*, Hesselbyholm, s 243.
- 65 d. *G Eimer*, Romerska centraliseringsidéer, s 156 ff.
66. Slottsarkivet, Hedvig Eleonoras hovstatsräk, vol 64, kassaräk 1690, s 12, ver 452. – Medel till modellen utkvitterades i dec 1690 och sept 1691 (ibidem, ver 453; kassaräk 1691, s 58 ver 445).
67. *Eimer*, aa, s 132 f.
68. *C Rydström*, Borgholms slott, s 86 f. – *G V Sylvander*, Borgholms slotts historia, s 182.
69. RA, Slott och gårdar, vol 8, Borgholm, räk 1655–1660, 1656, s 17.
70. *Eimer*, aa, s 133 f.
71. Ibidem, s 168 f.
72. Ibidem, s 176 f.
73. *B von Malmberg*, De kungliga slotten. II, Strömsholm, s 228 f. – Strömsholms slott påbörjades 1669 (Slottsarkivet, Strömsholm, räk 1669.)
74. *M L Casanova*, S. Maria di Montezanto e S. Maria dei Miracoli.
75. *M Salmi*, Die Kirchen von Rom, s 158 ff.
76. *Eimer*, aa, s 138 ff.
77. Slottsarkivet, 1696 års Drottningholms och Svartsjö stats- och byggnadsräk, s 221.
78. Slottsarkivet, Drottningholms och Ulriksdals räk 1729, s 96.
79. RA, K 836, Kungl arkiv, Hedvig Eleonoras arkiv, Carl Gyllenstierna, skr från K Törnhielm 4.8 1696.
80. Slottsarkivet, 1696 års Drottningholms och Svartsjö stats- och byggnadsräk, s 221.
81. Länsstyrelsen, Stockholms län, Lantmäterienhetens arkiv, Lovö sn, Akt nr 4, Arealmätn av *G Boding* 1745, beskrivn.
82. RA, K 800, Kungl arkiv, Hedvig Eleonoras arkiv, Carl Gyllenstierna, skr från Johan Lindells änka 7.4 1704.
83. *J Böttiger*, En krönika om den Tessinska slottskyrkan 1693–1697. – *B R Kommer*, Nicodemus Tessin der Jüngere, s 127 ff.
84. Ibidem, s 10, 13, 23, 27.
85. *I Rosell*, Ulriksdals slottskapell, s 32 ff, 37 ff.
86. RA, E 5720, Tessinska saml, Räk och andra handskrifter av N Tessin d y och C G Tessin. 10.6 1697 utbetalades medel till den danska slottsmodellen.
87. *S Boëthius*, Kung Karls kyrka, s 4.
88. *R Josephson*, Tessin I, s 106.
89. RA, K 836, Kungl arkiv, Hedvig Eleonoras arkiv, Carl Gyllenstierna, skr från Knut Törnhielm 16/4 1695. – Generalguvernören *Carl Gyllenstierna* hade kontakten med arkitekter, hantverkare och konstnärer. *Knut Persson Törnhielm* och hans son *Mårten Törnhielm* var hauptmän vid Drottningholm 1677–1700 och innehade högsta överinseendet på Drottningholm. Under hauptmannen fanns slottsövervaltare och äldfru.
90. Ibidem, 26.1 1696.
91. Slottsarkivet, 1696 års Drottningholms och Svartsjö stats- och byggnadsräk av lag- och hauptmannen. Knut Törnhielm, s 379 leveransrapport av murmästaren Anders Edman 18.6 1696.
92. I Slottsarkivet, 1697 års stats- och byggnadsräk, s 335,

- 338, rapport av byggnadsskrivaren Johan Lindell 6.7 och 18.8 1697.
93. *Ibidem*, s 139, räk 1697.
94. *Ibidem*, s 45, rapport av J Lindell 30.6 1697.
95. Slottsarkivet, 1696 års stats- och byggningsräk, s 379, leveransrapport 18.6 1696; s 397, leveransrapport 26.11 1696.
96. *R Josephson*, Tessin I, s 108.
97. *Ibidem*, s 105, memorial 14.5 1696.
98. *Ibidem*, s 221, rapport 20.6 1696.
99. *Ibidem*, s 405, 30.12 1696.
100. *Ibidem*, s 394, 3.10 1696.
101. *Ibidem*, s 397, 26.11 1696.
102. RA, K 836, Kungl arkiv, Hedvig Eleonoras arkiv, Carl Gyllenstierna, skr från Knut Törnhielm 4.8 1696.
103. Slottsarkivet, 1696 års Drottningholm och Svartsjö byggningsräk, s 434, leveransrapport 14.8 1697.
104. *Ibidem*, s 444, arbetsrapport 23.10 1697.
105. *Ibidem*, s 43, rapport av J Lindell 30.6 1697.
106. *J Böttiger*, En krönika om den Tessinska slottskyrkan 1693–1697, s 10.
107. Slottsarkivet, Drottningholm, 1696 års stats- och byggningsräk, s 105, memorial 14.5 1696.
108. *Ibidem*, s 203, rapport av J Lindell 5.6 1697.
109. Slottsarkivet, Drottningholm, 1697 års stats- och byggningsräk, s 202, kontrakt 26.4 1697.
110. *Ibidem*, s 204, rapport av J Lindell 5.11 1697.
111. *Ibidem*, s 205, rapport av A Brokamp 29.10 1697.
112. *Ibidem*, s 153; s 204, rapport av J Lindell 5.11 1697.
113. Slottsarkivet, Drottningholm, 1698 års stats- och byggningsräk, s 32, rapport av J Lindell 31.3 1698.
114. Rapport enl not 112.
115. RA, K 804, Kungl arkiv, Hedvig Eleonoras arkiv, Carl Gyllenstierna, skr från H Möller, skr 3.7 1700, 3.5 1715, 15.5 1717.
116. Slottsarkivet, Strömsholm, byggnadsräk 1669, s 41.
117. Slottsarkivet, Drottningholm, 1697 års stats- och byggningsräk, s 402; s 444, rapport av J Carlsson Ditman 23.10 1697.
118. *Ibidem*, 1696 års stats- och byggningsräk, s 379, leveransrapport 18.6 1696.
119. *Ibidem*, 1697 års stats- och byggningsräk, s 164, arbetsrapport 29.4–8.5 1697.
120. *Ibidem*, s 167f, arbetsrapport 27.5–5.6 och 7.6–9.6 1697.
121. *Ibidem*, s 43, rapport av byggnadsskrivaren J Lindell 30.6 1697.
122. *Ibidem*, s 336, 337, 340, rapporter av byggnadsskrivaren J Lindell 20.7, 28.7, 17.11 1697.
123. *Ibidem*, s 316, rapport 23.8 1697.
124. Slottsarkivet, Drottningholm, 1700 års stats- och byggningsräk, s 124.
125. *Ibidem*, 1797 års stats- och byggningsräk, s 174ff, arbetsrapporter 23.3–3.4, 9.4–30.4, 3.4–22.5, 27.5–19.6.
126. *Ibidem*, s 402, 444, arbetsrapport 23.10 1697 (underskriven Hans D Möller och Jöns Carlsson Ditman).
127. *Ibidem*, s 178, arbetsrapport 8.9–28.9.
128. Slottsarkivet, Drottningholm, 1698 års stats- och byggningsräk, s 34, rapport 1.7–30.9.
129. *Ibidem*, s 104, Hedvig Eleonora, memorial rörande Drottningholms och Svartsjö byggnadsverksamhet, § 1.
130. Slottsarkivet, Drottningholm, 1699 års stats- och byggningsräk, s 31, arbetsrapport 1.7–30.9; s 140, ver 28.11.
131. Slottsarkivet, Drottningholm, 1700 års stats- och byggningsräk, s 147f, arbetsrapport 28.7.
132. *Ibidem*, s 148, räk 15.8; s 166, 16.8; s 229, 18.8.
133. *Ibidem*, s 124, ver 153 24.8 – *J Böttiger*, Hedvig Eleonoras Drottningholm, 23, 27, s 59 not 1. – *Densamme*, En krönika om den Tessinska slottskyrkan 1693–1697, s 23. – *E Bonde* utförde 1698 även renoveringsarbeten på Karlberg, bla i rikssalen (*T O:son Nordberg*, Karlbergs slott, s 96).
134. Slottsarkivet, Drottningholm, 1701 års stats- och byggningsräk, s 268, 15.7, s 292, 28.8.
135. Slottsarkivet, 1702 års Drottningholms och Svartsjö byggningsräk, s 106.
136. *Ibidem*, 1704, s 122, 124.
137. RA, K 685, Kungl arkiv, Hedvig Eleonoras arkiv, Arvs-handl, arvsdelningskommissionens handl 1724–27, Drottningholms värdering, s 37.
138. *Ibidem*, s 32.
139. *Ibidem*, räk 1702, s 14.
140. *B Wallenberg*, Lovö kyrka, s 30f.
141. *Jfr Å Stavenow*, Carl Härleman, s 122f, 142.
142. *B von Malmborg*, De kungliga slotten. II, Strömsholm, s 229.
143. Slottsarkivet, Drottningholms och Ulriksdals räk 1728, ver 447.
144. *Ibidem*, ver 437; s 1511, arbetsrapport 28.11 1728.
145. *Ibidem*, ver 439, 489, 493; s 1505f, arbetsrapport av stenhuggaren Olof Fristedt.
146. *Ibidem*, ver 471. – *Daniel Burckhardt*, 1721–1751 (1753), arbetade 1709 som gesäll hos hovsnickaren *Simon Bauman*, 1699 vid Drottningholm, död 1710 (*E Andrén*, snickare, s 58, 69).
147. *Ibidem*, s 1480.
148. *Ibidem*, 27.7 1728, ver 461.
149. *Ibidem*, s 101 20.4, ver 455; 27.7, ver 461.
150. *Ibidem*, s 1501.
151. *Ibidem*, s 509.
152. *Ibidem*, räk 1729, s 527.
153. *Ibidem*, räk 1728, s 1511, arbetsrapport 28.11 1728; 1729 s 507.
154. *Ibidem*, räk 1728, s 102, ver 481; 1729, ver 1465.
155. *Ibidem*, räk 1729, s 496 ver 567; s 1469.
156. *Ibidem*, s 496, 555.
157. *Ibidem*, räk 1730, s 1369, 23.4 1730; s 522, 15.7 1730. – *von Malmborg* aa, Strömsholm, s 229.
158. *Ibidem*, s 522, 15.5 1730; s 625, 1.5 1730; s 623, 21.10 1730.
159. *S G Lindberg*, Biblioteket på Drottningholm, s 7. – *B von Malmborg*, De kungliga slotten. I, s 176f, s 192f.
160. A a, s 221 ff.

161. *Carl Gustaf Améen*, född 1864, död 1949. Arkitekt i ÖIÄ, avdelningschef vid Stockholms stads byggnads-kontor. A har bla uppfört kyrkobyggnader i Gustavsberg, Örnköldsvik, Ockelbo och S Görans församling i Stockholm samt restaurerat åtskilliga kyrkor. – Slottsarkivet, Drottningholms slottsbyggnadskommittéens räkenskaper 1911, L O Löfmarks möbel & snickeri firma, Stockholm, arbetsrapport 31.12 1910.
162. *Ibidem*, rapport 7.7 1911.
163. *Stockholms Dagbl*, artikel om restaureringen 26.5 1912.
164. Slottsarkivet enl not 161, ver 16.11 1911.
165. *Ibidem*, ver 21.10 1911.
166. *Stockholms Dagbl* enl not 163.
167. Slottsarkivet enl not 161, F G Larsson, Sthlm ver 14.12, 21.12 1911.
168. Raä, K-byrån, C Améen till ÖIÄ 5.8 1912.
169. *Svenska Dagbl*, artikel om restaureringen 17.5 1912.
170. *Georg Engelhard Schröder*, född 1684, död 1750. Målare, tecknare, miniatrymålare, hovintendent. S har även målat altartavlorna i Norrtälje stadskyrka, i Överenhörna och Vallby kyrkor (Sö) samt i Tyska kyrkan och Östermalmskyrkan i Stockholm. I Mariefreds kyrka finns förutom altartavlorna flera målningar av S:s hand (*Sv konstnärslexikon*).
171. Enl *Sv konstnärslexikon Carlo Dolci*, född 1616, död 1686. Florentinsk målare.
172. *Å Stavenow*, Carl Härleman, s 142.
173. *Ibidem*, s 142.
174. *A Hahr*, De svenska kungliga lustslotten, s 99.
175. *B Wallenberg*, Orglarna i Drottningholm. – *Johan Niclas Cahman*, född på 1670-talet, död 1737 i Stockholm, var son och elev till den invandrade nordtyske orgelbyggaren *Hans Henrich Cahman*. Han var sin tids mest betydande orgelbyggare, byggde ett trettiotal orglar, bl a de stora verken i Uppsala, Linköping och Åbo domkyrkor och skapade en ny orgelstil i Sverige. Förutom Drottningholms orgel finns endast orgeln i Ulrika kyrka i Östergötland samt den stora 28-stämmiga orgeln i Leufsta bruk kyrka i Uppland bevarade (*Erici*, Inventarium över bevarade äldre kyrkorglar i Sverige).
176. RA, Topographica vol 607, Kungsgårdar och kungsladugårdar, Drottningholm, inv 1736.
177. Orgelns ursprungliga och nuvarande disposition: Gedackt 8' (trä) Principal 4', Fleut 4' (trä, täckt), Octava 2', Qvinta 1 1/3' (repeterar på c²), Octava 1'. Qvinta 1 1/3', rekonstruerad 1974. Omfång C – c³. Bihangspedal (1852/1974) C – c⁰.
178. *A V Lindgren*, 1806–1859. Elev och medarbetare till orgelbyggaren *P Z Strand* i Stockholm, vars verkstad han övertog tillsammans med kompanjonen *J Blomquist* 1844 (*Erici*, Inventarium över bevarade äldre kyrkorglar i Sverige).
179. Enligt räkning från Lindgren (1852 års Hufvudbok för Drottningholms Kongl. Lust. Slott), och iakttagelser i samband med 1974 års restaurering. – Orgelns disposition efter 1852 års ombyggnad: Man: Gedackt 8', Fugara 8' (1852), Principal 4', Fleut 4', Octava 2', Octava 1'. Ped: Subbas 16' (1852, trä), Violoncell 8' (1852, trä).
180. A Magnussons Orgelbyggeri AB i Mölnlycke grundades 1888 av den nuvarande innehavarens farfar, orgelbyggaren *Johannes Magnusson* i Göteborg.
181. *Gustaf Stafhell dä*, född 1683, död 1761. Mästare i Stockholm 1714. Har bla utfört dopfat för Ulriksdals slottskapell och Lovö kyrka samt Serafimerordens och Svärdsordens häroldsstavar, Livrustkammaren.
182. Kalken står stilistiskt nära en kalk i Halla kyrka, Sö, utförd 1741 av *Gustaf Stafhell dä* samt en kalk i Stockholms slottskyrka, utförd 1701 av *Peter Henning* (*Svenskt silversmide* II, bild 230, 4).
183. Liknande utformning visar en oblatask i Stockholms slottskyrka, utförd 1701 av *Peter Henning* samt en oblatask utförd 1713 för prinsessan Ulrika Eleonora av *Peter Henning*, deponerad i SHMM (*Svenskt silversmide* II, bild 3, 7).
184. En vinkanna i Stockholms slottskyrka, utförd 1701 av *Peter Henning* är av liknande utformning.
185. *A Hahr*, De svenska kungliga lustslotten, s 99.
186. *Starin* stämplade mellan 1754–56, då han avled.
187. Antependiet omnämns även i: *O Carlén*, Drottningholm, 1 uppl 1861, s 110; 2 uppl 1868, s 120. – Detta var ensamt antependium på Gustaf V:s tid t o m Domsöndagen 1941. Sedan 1942 används det sällan. På Oskar II:s tid användes dock flera liturgiska färger, bl a blått i fastan och svart på sorgedagar, enligt uppgift av slottsvaktmästaren Johan Jansson.
188. *Märtha Fredrique Gahn*, född 1891, textilkonstnärinna. Chef för Ateljé Libraria, Stockholm, 1935–53. Har huvudsakligen utfört textilier för heminredningar och kyrkor.
189. *A Hedberg*, Stockholms bokbindare 1460–1880.
190. *Gerhard Meyer dä*, död i pesten 1710, verksam i Stockholm 1695–1710. Mästare 1695 (*L M Holmbäck*, Klockor och klockringning).
191. Slottsarkivet, Drottningholms och Svartsjö stats- och byggnadsräk 1699, s 98, s 134 f kontrakt 4.3 1699.
192. *Ibidem*, s 100, s 138 verifikation.
193. *Johan Meyer*, död 1679. Verksam i Stockholm 1660–79. Mästare 1655 (*L M Holmbäck*, Klockor och klockringning).
194. *A Tuulse*, Lovö kyrka, s 507.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Stockholm

Stockholms slott: *Slottsarkivet*, Drottningholm, Räkna m byggnadsskrivaren E Güntersson Hellsing 1662; Drottningholms och Svartsjö stats- och byggningsräkna m hauptmannen K Törnhielm 1696–1704; Drottningholms och Ulriksdals räkna 1728–32; Drottningholms slottsbyggnadskommittens räkna 1911; Strömsholm, byggningsräkna 1669; Hedvig Eleonoras hovstatsräkna, kassaräkna 1690–91. – *Kungl Husgerådskammaren* (HGK): Förteckning över svenska staten tillhörig å de kungliga slotten förvarad lös egendom; Förteckning över föremål i Kungl Silverkammaren; Fotografier av föremålen. – *Slottsarkitektkontoret*: Ritn, Drottningholm.

RA: Kungliga arkiv, Hedvig Eleonoras arkiv, C Gyllenstierna, Inkomna brev, från enskilda: *J Lindell* (K 800), *H Möller* (K 804), *K Törnhielm* (K 836); Arvshandl (K 685). – De la Gardieska saml, Magnus Gabriel De la Gardies saml, Allehanda koncept 1653 (E 1213), 1654 (E 1215, 1217), 1660 (E 1246); Egenhändiga ant och planritn till byggnadsföretag (E 1317–18); Inkomna brev, från enskilda: *J P Kirstenius* (E 1456); Godshandl, Uppland: Drottningholm (E 1675), Samtliga godsena (E 1733). – Topografica 607, Kungsgårdar och kungsladugårdar i Sverige, Drottningholm. – Slott och gårdar, 8: Borgholm. – Tessinska saml, Räk och andra handskrifter av *N Tessin dy* och *C G Tessin* (E 5720). – Hedvig Eleonoras sigill 1687, avgjuten efter stamp i Livrustkammaren inv nr 33/87.

KrA: Stads- och fästningsplaner, Sverige. Borgholm.

KB: Kart- och planschavd, Teckn till Svecia antiqua et hodierna, Drottningholm.

Raä: K-byråns arkiv, Uppm av klockstapel och förslag till ny klockstapel av *A I Roland*; skr ang ombyggnad av klockstapeln av *A I Roland* 18.4 1921; underhållsplan 1969/70: norra borggården, kyrkparteren planeras och dräneras.

VHAA: ATA, Raä till Ståthållareämbetet ang orgeln i Drottningholms slottskyrka 7.5 1971, 27.6 1972; förslag till restaurering av orgeln: av *M Kjersgaard* 3.1 1972, av *A Magnussons* orgelbyggeri 30.3 1973, 29.11 1974.

Nationalmuseum: Celsingska saml 31/75, 33/75, 37/75, 38/75, 43/75–45/75, 47/75, 312/75; Eichhornska saml 1034–1035/95; Tessin–Hårlemanska saml THC 1213–1214, 1222, 1235–36, 4325, 4350, 6390, 8219. Cronstedtska saml CC 2140.

Länsstyrelsen, Stockholms län; Lantmäterienhetens arkiv, Lovö sn, akt nr 4, Arealmätning av *G Boding* 1745; akt nr 12, Projekt till ny tomtindelning på Malmen av *L R Kökeritz* 1763.

W Bauers arkitektkontor: Plan över Drottningholms park; Plan över norra gården, Drottningholms slott.

Ekerö

PÄ Lovö: Lovö kyrkoarkiv, St prot, Instruktioner för Drottningholms schola; *E Fröberg*, skolforskningar.

Drottningholms slott: Oljemålningar av *D Klöcker Ehrenstrahl*: Hedvig Eleonora omkring 1675, Allegori över Karl XI:s förmyndarregering 1697.

Kalmar (Halltorp)

Värnanäsarkivet: Ritningar, Borgholms slott.

Lund

LUB: De la Gardieska saml, Släktarkiven, De la Gardie (88 d).

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

Andrén E, Snickare, schatullmakare och ebenister i Stockholm under skråtiden. Lund 1973.

Bennett R, Botkyrka kyrka, SvK Sö, bd IV: 1. Stockholm 1975.

Berefelt G, Bilder från en Mälarfärd år 1688. Gripenhielms Mälarkarta och dess vyer. Stockholm 1966.

Björklund A, Beskrifning öfver Kungl. lust-slotten Drottningholm och China. Stockholm 1796.

Boëthius S, Kung Karls kyrka. Sörmländska kyrkor 111. Eskilstuna 1948.

Böttiger J, Hedvig Eleonoras Drottningholm. Anteckningar till slottets äldre byggnadshistoria. Stockholm 1889.

Densamme, En krönika om den Tessinska slottskyrkan 1693–1697. Stockholm 1918.

Carlén O, Drottningholm. Dess historia. Samlingar och närmaste omgifningar. Stockholm 1861.

Densamma, Drottningholms schola. Stockholm 1868.

Casanova M L, S. Maria di Montesanto e S. Maria dei Miracoli. Roma u.å.

Dahlberg E, Svecia antiqua et hodierna. Sverige i forntid och nutid. Stockholm 1924.

Densamme, Teckningarna till Svecia antiqua et hodierna. II. Uppland. Stockholm 1966.

Eimer G, Romerska centraliseringsidéer i Sveriges barocka kyrkobyggnadskonst, i: Konsthistoriska studier tillägnade Sten Karling. Stockholm 1966.

Erici E, Inventarium över bevarade äldre kyrkoglar i Sverige. Stockholm 1965.

Hahr A, Drottning Katarina Jagellonica och vasarenässansen. Uppsala 1940.

Densamme, Konst och konstnärer vid Magnus Gabriel De la Gardies hof. Uppsala 1905.

Densamme, De svenska kungliga lustslotten. Stockholm 1899.

Densamme, Willem Boy. Bildhuggaren och byggmästaren, i: Studier i Johan III:s renässans. Uppsala 1910.

Hedberg A, Stockholms bokbindare 1460–1880. I. Stockholm 1949.

- Holmbäck L M*, Klockor och klockringning. Stockholm 1951.
- Josephson R*, Tessin. Nicodemus Tessin d y. Tiden- Mannen-Verket. Bd 1-2. Stockholm 1931.
- Karling S*, Trädgårdskonstens historia i Sverige intill Le Nôtre-stilens genombrott. Stockholm 1931.
- Kommer B R*, Nicodemus Tessin der Jüngere und das Stockholmer Schloss. Heidelberg 1974.
- Kyhlberg B*, Vem var orgelbyggaren Frantz Boll? i: Svensk tidskrift för musikkforskning 1961. Stockholm 1961.
- Lindberg S G*, Biblioteket på Drottningholm. Stockholm 1972.
- Lindroth S*, Svensk lärdomshistoria. Bd I. Medeltiden. Reformationstiden. Bd II. Stormaktstiden. Stockholm 1975.
- Lundberg E B*, Stegeborgs slott. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handl. Antikvariska serien 12. Lund 1964.
- Malmborg B von*, De kungliga slotten. Med bidrag av C-F Palmstierna. Bd I Drottningholm, bd II Strömsholm. Slott och herresäten i Sverige. Malmö 1971.
- Morelowski M*, Le type français du château de plaisance aux XVIe et XVIIe siècles et son adaptation polonaise la plus ancienne en Europe centrale de l'époque, i: Actes du XIXe congrès international d'Histoire de l'art Paris 8-13 Septembre 1958. Paris 1959.
- Nisser W*, Daniel Anckermans stuckaturer i de Gyllenstiernska och Wrangelska gravkoren, i: Fornvännen 1939. Stockholm 1939.
- Nordberg T O:son*, Karlbergs slott. En byggnadshistorisk skildring. Stockholm 1945.
- Rabén H*, Träskulptur och snickarkonst i Uppsverige under renässans och barock intill den Prechtska stilens genombrott. Stockholm 1934.
- Rosell I*, Magnus Gabriel De la Gardies kyrkobyggnadsverksamhet i Sverige. Stockholm 1972.
- Densamma*, Ulriksdals slottskapell, SvK Up bd XIII:1, vol 167. Stockholm 1976.
- Densamma*, Veckholms kyrka, SvK Up, bd VIII:1, vol 155. Stockholm 1974.
- Rydström C*, Borgholms slott. Historia och beskrivning i sammandrag. Stockholm 1882.
- Salmi M*, Die Kirchen von Rom. München 1963.
- Sirén O*, Gamla Stockholms hus af Nicodemus Tessin d ä och några samtida byggnader. Del 1-2. Stockholm 1913.
- Densamma*, Tessinska kyrkobyggnader, i: Nordisk tidskrift 1912. Stockholm 1912.
- Stavenow Å*, Carl Hårleman. Uppsala 1927.
- Sundquist N*, Willem Boy i Uppsala. Uppsala 1971.
- Densamma*, Johan III och hans kyrkslott i Gävle, i: Från Gästrikland 1969.
- Svenskt konstnärslexikon*. Malmö 1952-.
- Sylfvander G V*, Borgholms slotts historia. Kalmar 1877.
- Söderberg B G*, Ericsson, Hesselbyholm, i: Slott och herresäten i Sverige. Södermanland. I. Med Bidrag av I Schnell och B Särnstedt. Malmö 1968.
- Tuulse A*, Lovö kyrka. SvK Up bd VI:1. Stockholm 1954.
- Upsala ärkestifts herdaminne*, 1842-45, D 4. Uppsala 1893.
- Wallenberg B*, Drottningholms gamla slott nedbrunnet för 300 år sedan, i: Fyra målarsocknar I. Söderhamn 1962.
- Densamma*, Lovö kyrka, i: Fyra målarsocknar V. Stockholm 1966.
- Densamma*, Orglarna i Drottningholm, i: Fyra målarsocknar VI. Stockholm 1967.
- Densamma*, Våra kyrkors nattvardskärl i Lovö kyrka och Drottningholms slottskapell, i: Fyra målarsocknar IV. Stockholm 1968.
- Wollin N G*, Drottningholms lustträdgård och park. Stockholm 1927.
- Vänje S*, Nikodemus Tessin d ä och Drottningholm, i: Konsthistorisk tidskrift 1959. Stockholm 1959.

Tidningsartiklar:

Stockholms Dagblad 26.5 1912.

Svenska Dagbladet 17.5 1912.

Silverstämplar tydda enligt *Guld och silverstämplar*. Svenskt silversmide 1520-1850. Stockholm 1963 och *Upmark G*, Guld- och silverstämplar i Sverige 1520-1850. Stockholm 1925.

Summary

Most of the Royal Palace of Drottningholm—on the island of Lovön in Lake Mälaren—was built during the years 1662–80 under the supervision of Nicodemus Tessin the elder. The north round tower, which contains the chapel, was not, however, begun until 1696 (figs 1, 8, 9). Tessin's son, Nicodemus Tessin the younger, continued his father's work on the palace and chapel.

Johan III's palace chapel

Already during the reign of Gustaf Vasa there was a royal estate called Torvesund on Lovön. In 1579, King Johan III began the erection of a stone house here. It was built under the supervision of Willem Boy, known for, among other things, the rebuilding of Stockholm Castle. The house was called Drottningholm in honour of Johan's wife, Katarina Jagellonica. According to an inventory dating from the early 1650's, the house contained a chapel. The house and chapel were destroyed by fire, however, on 30 December 1661. Sources dealing with the house and chapel are rare, and give only an incomplete picture of the buildings. The documents preserved date from the period 1651–1661, when the estate was in the possession of Chancellor Magnus Gabriel De la Gardie. Four sketches by De la Gardie may be concerned with his plans for the rebuilding of Drottningholm (figs 4–7*a*). The inventory drawn up the day after the property was sold to Queen Dowager Hedvig Eleonora in 1661 augments the picture. According to the inventory, the chapel extended through both storeys of the palace. Two of De la Gardie's sketches show a chapel occupying the middle part of the palace, with a three-sided chancel projecting from the front of the building facing the lake (figs 6, 7). Galleries are mentioned in the upper storey, connected with the upper storey of the palace. On the same level as the galleries was a smaller chapel. This is a typical feature of Johan's palace chapels, and is to be found in Gävle, Borgholm and Uppsala palaces. Common to all these chapels are Gothic features, while the architecture of the palaces otherwise follows Renaissance patterns.

Magnus Gabriel De la Gardie's restoration

Magnus De la Gardie's building activities included repairs and the re-furnishing of the palace chapel at Drottningholm, begun in 1653. The architect was Jean de la Vallée. Already in 1654, however, several commissions concerned with the palace had been handed over to Nicodemus Tessin the elder. The chapel was decorated with stucco moulding and paintings, and was furnished in the Baroque style. Daniel Anckerman, known for his work in the Gyllenhielm funerary chapel in Strängnäs Cathedral, was employed for the stucco work in both the palace and the chapel. The paintings in the chapel were executed by Werner Röhlefinck and Måns Carlinus, of whom the former seems to have been responsible for pictures and the latter for

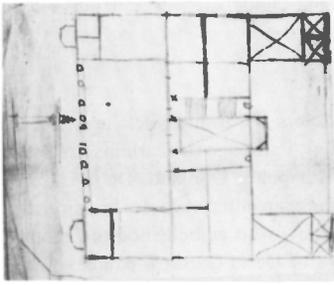
the ornamentation. Two tablets by Röhlefinck are in the German Church in Stockholm. Paintings by Carlinus are preserved in Venngarn Palace Chapel in Uppland. De la Gardie entrusted the task of painting an altarpiece to his French portrait painter, Nicolas Vallari, who embellished the rooms of Drottningholm and others of De la Gardie's palaces. The pulpit was carved by Marcus Hebel, who also worked in other buildings erected by Magnus De la Gardie, among them Veckholm Church. The organ was built by Frantz Bohl, who also built the organs in Ulriksdal and Veckholm churches for De la Gardie.

The present Drottningholm Palace Chapel

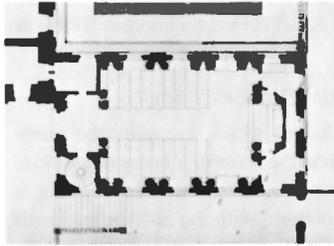
The plan of the present chapel, which occupies the north round tower of the palace, has the form of a cross in a circle, with three slightly projecting fronts (fig 14). The building is oriented in a north-south direction, with the altar in the north and a rectangular vestibule with entrance front in the south, facing an enclosed court. This is enclosed by the north gable of the palace, two large and two smaller pavillions, united by long buildings in two storeys. In the south there is a corresponding enclosed court, terminating in a round tower, which, up to the time of King Gustaf VI Adolf, contained the kitchen. The towers are covered by domes surmounted by lanterns. The interior is composed of four rectangular chapels, between which are four diagonally placed elliptic chapels (figs 15–16). Above these are galleries, in the northwest and northeast for the pulpit and organ respectively, in the southwest and southeast for the royal family. In addition there is, in the south, a special gallery for the king. The chapel is connected with the lower storey of the palace by way of the vestry west of the vestibule. The upper storey of the vestibule forms an anteroom to the king's gallery and connects it with the upper storey of the palace.

Slightly more than six months after the palace had been sold to Queen Dowager Hedvig Eleonora in 1661, it was, as already mentioned, destroyed by fire. But already in the spring of 1662, the erection of the present palace was begun.

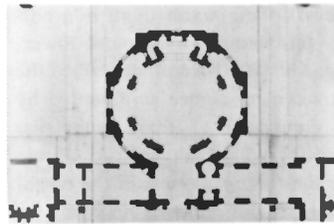
Nicodemus Tessin the elder had been engaged on plans for rebuilding the palace during the 1650's (fig 18). He was now given freedom to erect a completely new building. As Stig Vånje has shown, Tessin's drawings for the palace were made during the course of the work. The drawings in the Nationalmuseum, Stockholm, may be assigned to three successive periods. The chapel in *project I* probably corresponded to the large hall in the upper storey of the palace. In *project II*, the palace has been extended by four wings oriented in the longitudinal direction of the palace (fig 21). The northeast wing contains the chapel, which is almost square, with walls divided by coupled columns (figs 20, 22*a*). In *project III*, the palace has been further extended; the four wings have been placed transversely, and from them extend

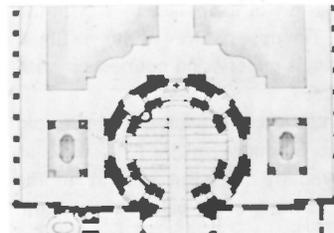
a

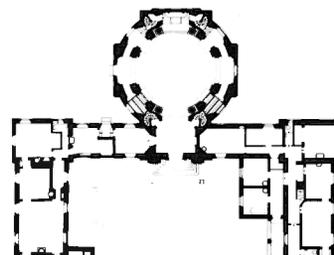
b

c

d

e

low buildings covered with roof balconies to four smaller pavilions, they too, connected by buildings (figs 23, 24). The palace terminates in the north and south with round towers, in the north one of which is the chapel. The chapel in *project III* may be studied in two versions, a and b (figs 25–28). Version b can be seen in the general plan of the palace (figs 23, 24). The earlier version, a, determined the external appearance of the chapel, however.

In the dating of the projects, the account books give good guidance. The chapel in project I was probably sketched in 1662, when the erection of the palace was begun. A new situation for the chapel, project II, can be dated to 1664 at the latest, when the main part of the palace was completed. In 1667 the south wing, built according to project III, was roofed with copper. The extension of the palace with enclosed courts according to this project may be dated to the mid-1660's. The combination of the chapel in the north round tower with the north court may be related to Tessin's proposal for the Finnish Church on Helgeandsholmen in Stockholm (fig 30c). There, too, the main front was to face an enclosed court.

The north round tower of the palace, which contains the chapel, was not begun when Nicodemus Tessin the elder died in 1681. On Gripenhielm's map of Lake Mälaren seen from the lake with the low wings and the south round tower (fig 31). The north tower is lacking, however. The plans for the erection of the chapel tower were taken up in 1690 by Nicodemus Tessin the younger, who constructed a model of the chapel. The exterior of the already erected south tower decided the design of the north tower. Thus it conforms to the drawings made by Tessin the elder and is found in project III (figs 25, 28). The interior, on the other hand, has a different form. The question whether Tessin the elder further developed his plans for the interior, or whether his son revised or changed the project cannot be answered definitively. The main features of the design of the interior, however, follow a line of development in Tessin the elder's production, in which the plans for the Finnish Church on Helgeandsholmen occupy a central position. The possibility that Tessin the younger combined various features of his father's church plans has been advanced earlier. During his studies in Rome, Tessin the younger saw buildings and monuments created after his father's stay there, and these may have influenced him while he was revising his father's plans.

Fig 54 a. Johan III:s slottskyrka (i huvudbyggnadens mitt), skiss av M G De la Gardie 1650-talet. b–d. N Tessin d ä, Förslag till den nuvarande slottskyrkan projekt II, III a och III b. e. Uppmätning av den nuvarande slottskyrkan, plan av bottenvåningen.

a. Johan III's palace chapel (in the middle of the building), Sketch of M De la Gardie. 1650's. b–d. N Tessin the elder: Proposals for the present palace chapel, projects II, III a and III b. e. Plan of the present chapel, the ground floor.

The erection of the chapel

Drottningholm Palace Chapel was begun on 14 May 1696. In the presence of the architect, Nicodemus Tessin the younger, a contract was signed on this day with the masters who were to build the chapel (fig 32). The supervisor of the building activities was Master Builder Hans Möller, who was also in charge when the palace was built, and later active at Strömsholm Palace. Master Mason Mårten Falk was to be responsible for the masonry, but was replaced in 1697 by Anders Edman. The leader of the stone carving was Anders Brokamp, who, during the 1690's, was also engaged in the Stockholm Palace Chapel. In 1696–98 the interior of the chapel was given its shape, with systems of steps, pilasters and columns. The stone carvers cut the columns and so on after models and the step systems after drawings. The difficult task of erecting the dome was performed in the summer of 1698. In 1699 the dome was covered with copper, and in the following year the outer walls were painted in rose with white quoins and surrounds.

In 1701 the palace chapel was finished as far as the exterior was concerned. Inside, however, there was still much to be done. The Great Nordic War and national catastrophes in the early years of the century caused here, as elsewhere, a cessation or slowing down of building activities. A room in the palace was used as a chapel until work could be completed.

When Carl Hårleman, architect, returned in 1728 from his first foreign tour, the completion of the palace chapel was one of his first tasks. The remaining work in the interior was completed from detailed instructions, drawings and models by Hårleman. Generally speaking, work begun by Tessin the younger was finished: the wooden inner dome and gallery roofs, the five galleries, and the stairs leading up to them, decorative mouldings and capitals. In addition, new work was performed: the floor was laid, altar installed, pews made and the interior was painted. It is mainly in this work that Hårleman's influence can be traced.

Later alterations

In 1744, Princess Lovisa Ulrika received Drottningholm Palace as a gift from her father, King Fredrik I. Among alterations made at this time under the supervision of Carl Hårleman were the addition of new storeys to the low buildings uniting wings, pavilions and round towers (fig 34). This meant, for the chapel, direct communication from the new second floor of the palace.

When King Gustaf V took over Drottningholm in 1907, a restoration of the palace chapel (1910–12) was part of his plans

for the palace. Work on the chapel, led by Gustaf Améen, architect, included a new copper covering on the dome, new portals, windows, stone floor and pews. Electric lighting and heating were installed at the same time.

Furnishings

The reredos, designed according to preserved drawings by Carl Hårleman, comprises an altarpiece, *The Last Supper*, ascribed to Georg Engelhard Schröder, painter to the court, in a frame of wood and plaster-of-Paris. The frame, with clouds, angels and amorini, was carved by Johannes Vohs and was installed in 1730. This sculptor seems to be identical with the Johan Forss who, in 1739, created the reredos in Strömsholm Palace Chapel. The northeast gallery was, as already mentioned, used as a pulpit.

The present pews date from the restoration carried out in 1910–12. The original pews were made in 1728 and were designed by Carl Hårleman. The organ, in the northwest gallery, is a choir organ with six stops, one manual and pedals, and was built in 1730 by Johan Niclas Cahman, the most prominent organ builder of his time (fig 37–39). According to an inventory, the organ had the same place from the beginning.

The baptismal table, with a leaf supported by amorini, may, on stylistic grounds, be attributed to the workshop of Burchard Precht (fig 40). The silver-gilt baptismal dish was made in 1728 by Johannes Meijding of Stockholm (fig 41). Communion vessels were donated to the chapel by Queen Ulrika Eleonora the younger (figs 42–44); they were made in 1730 by Gustaf Staffhell the elder. A silver-gilt candlestick on the pulpit was made by Johannes Starin in the 1750's (fig 45). Among the textiles are a red silk velvet altar frontal with gold thread embroidery and spangles, dating from the 18th century (fig 47), and two embroidered book-cushion covers dating from the 17th and 18th centuries (figs 51, 52). The textiles belonging to the chapel also include an altar frontal and pulpit hangings embroidered by King Gustaf V (fig 48).

The bell trestle

On a hill facing Lake Mälaren, northeast of the chapel, is a bell trestle, rebuilt most recently in 1974 (figs 11, 13). Until the 1760's the bell trestle stood in the open space in front of the theatre, north of the chapel (fig 12). There are two bells hanging from the trestle, the Great Bell with the monogram of Queen Hedvig Eleonora, cast by Gerhard Meyer in 1699, and the Small Bell dating, according to an inscription, from 1662 and, as far as can be ascertained, cast by Johan Meyer (fig 53).

Förkortningar

ATA Antikvariskt-topografiska arkivet i VHAA, Stockholm.
BSt Byggnadsstyrelsen, Stockholm.
CC Cronstedt Collection, Nationalmuseum.
HGK Kungliga Husgerådskammaren i Stockholms slott.
inv inventarieförteckning.
KB Kungliga biblioteket i Stockholm.
K-byrån Kulturhistoriska byrån i Raä, Stockholm.
KrA Krigsarkivet, Stockholm.
LMV Lantmäteriverket och dess arkiv, Gävle.
LUB Lunds universitetsbibliotek.
PÅ Pastorsämbetet.
RA Riksarkivet, Stockholm.
Raä Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
räk räkenskaper
SHMM Statens Historiska Museer, Stockholm.
St prot sockenstämmoprotokoll.
SvK Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium, Stockholm och Uppsala 1912–.
THC Tessin Härleman Collection, Nationalmuseum.
UUB Uppsala Universitetsbibliotek, Uppsala.

VHAA K Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.
ÖIÄ Överintendent Ämbetet (efter 1918 K Byggnadsstyrelsen), Stockholm.

LANDSKAPSNAMNENS FÖRKORTNINGAR

Bl	Blekinge	Nä	Närke
Bo	Bohuslän	Sk	Skåne
Dr	Dalarna	Sm	Småland
Ds	Dalsland	Sö	Södermanland
Go	Gotland	Up	Uppland
Gä	Gästrikland	Vb	Västerbotten
Ha	Halland	Vg	Västergötland
Hr	Härjedalen	Vr	Värmland
Hs	Hälsingland	Vs	Västmanland
Jä	Jämtland	Ån	Ångermanland
La	Lappland	Ög	Östergötland
Me	Medelpad	Öl	Öland
Nb	Norrbottnen		

RÄTTELSE OCH TILLÄGG RÖRANDE FÖRSAMLINGSHISTORIA
INREDNING OCH INVENTARIER AV BERIT WALLENBERG

sid	står	skall vara
18, rad 6 nedifrån	1908 (<i>Carlén</i>)	(E Fröberg)
20, rad 1	slottspredikant (e o hovpredikant)	slottspredikant och senare e o hovpredikant
20, rad 7	År 1924 utverkades	1724
20, rad 11	Högmässorna under den återstående delen av året förlades till Lovö kyrka	hölls endast i Lovö kyrka
tillägg		Högmässorna firades i Drottningholms slotts- kyrka från 1724, trots byggnadsarbeten.
23, fig 13	Uppm av klockstapel, uppförd 1850	uppförd 1858
48, fig 35	tillskriven hovmålaren G E Schröder	målad av hovmålaren G E Schröder
49, rad 4	altarbord ... med framskjutande mittparti och skiva med avfasade hörn	altarbord ... med framskjutande mittparti och avfasade hörn
49, rad 9	Bänkarna i de båda diagonalkapellen synes ha tillhört en tidigare sluten bänkinredning	har tillhört
49, rad 19	Oljemålningen tillskrives hovmålaren Georg Engelhard Schröder och synes vara en studie efter Rubens	Oljemålningen är utförd av hovmålaren Georg Engelhard Schröder och återgår på Rubens i Milano
49, rad 3 nedifrån	Krucifix av vit marmor ... 1700-talet?	1600-talets mitt, från Rom, replik av det i arkitekturen i Santa Maria in Vallicella ingående krucifixet och sannolikt hemfört av Tessin då
50, rad 8	av omålad furu med utskurna ben	utskurna på sargen och sidostöden
53, rad 4	Nummertavlor. Sannolikt anskaffade i samband med restaureringen 1910-12	Från 1700-talets slut
54, rad 7	Samma framställning i drivet arbete av Jesu dop återfinns även på ett dopfat i Lovö kyrka	även på ett dopfat i Lovö kyrka och på dopfatet för Riddarholmskyrkan
58		tillägg: Bokpallar. -3. Röd sidenbrokad, mönster i guld, silver och vitt med indiska växter, komp o 1700 i Venedig (Agnes Geijer). Smal silverspets runtom.
61	Böcker. På fem ställen står inskrift	inskrift
61, rad 35	Klockor. Hedvig Eleonoras namnchiffer och vapen	Riksvapnet
61, rad 3 nedifrån	Sannolikt gjuten av Johan Meyer ... Här återfinns vi samma reliefmotiv av S Mikael	Gjuten av Johan Meyer. Här återfinns vi samma reliefmotiv av S Mikael, hans gjutarmärke
66, not 47	O Carlén, Drottningholms schola, 1868	utgår; en sådan bok existerar ej
67, not 140	B Wallenberg, Lovö kyrka	Predikstolen i Lovö kyrka
68, not 170		Schröder har gjort många repliker av Nattvarden, bl a i Tyska kyrkan i Stockholm. Korsfästelsen har han målat i Lovö kyrka, Ludvika kyrka och Hedvig Eleonora kyrka i Stockholm
68, not 181		G Staffell d ä har utfört dopfat för Ulriksdals slottskapell och Lovö kyrka och Riddarholmskyrkan
69	Densamma, Drottningholms schola. Stockholm 1868.	skall bort; boken existerar inte
70	Wallenberg B, Lovö kyrka	Wallenberg B, Kyrkklockorna i det nya pastoratet, i; Fyra Mälarsocknar I. Söderhamn 1962
		Wallenberg B, Predikstolen i Lovö kyrka, i; Fyra Mälarsocknar V. Stockholm 1966

FÖLJANDE KYRKOR I UPPLAND HAR UTKOMMIT I SERIEN SVERIGES KYRKOR,
KONSTHISTORISKT INVENTARIUM:

- Adelsö, band VI: 1, volym 73, 82
Almunge, band III: 3, volym 69, 70
Alsike, band IV: 1, volym 1
Angarn, band V: 1, volym 71, 113
Ansgarskapellet, band VI: 1, volym 73
Arholma kapell, band II: 2, volym 50
Björkö-Arholma, band II: 2, volym 50
Bladåker, band III: 4, volym 70
Blidö, band II: 3, volym 58
Bo kyrka och kapell, band I: 3, volym 62
Bred, band XI: 3, volym 130
Bro, band VII: 1, volym 76
Bromma se Stockholm
Börstil, band II: 4, volym 74
Danderyd, band I: 1, volym 7, 64
Djurö, band I: 3, volym 2
Drottningholms slottskyrka, band XIII: 2, volym 174
Ed, band VI: 5, volym 82
Edebo, band II: 5, volym 75
Edsbro, band III: 4, volym 70
Ekerö, band VI: 1, volym 73, 82
Enköpings-Näs, band XI: 1, volym 111
Esterna, band V: 4, volym 80
Estuna, band V: 6, volym 110, 113
Faringe, band III: 3, volym 69
Fasta, band V: 4, volym 80
Fasterna, band V: 4, volym 80, 113
Fittja, band XII: 2, volym 140.
Forsmark, band II: 4, volym 74
Fresta, band V: 2, volym 72, 113
Frösunda, band IV: 2, volym 11
Frötuna, band II: 3, volym 58, 75
Färentuna, band VI: 1, volym 73
Gillöga kapell, band II: 3, volym 58
Gottröra, band III: 2, volym 67, 70
Gräsö, band II: 4, volym 74
Gustavsberg, band I: 3, volym 62
Haga, band IV: 1, volym 1
Hallstaviks bruks kapell, band II: 5, volym 75
Hammarby, band V: 2, volym 72, 113
Harg, band II: 5, volym 75
Hilleshög, band VI: 2, volym 77
Hjälsta band XII: 1, volym 134
Husby-Erlinghundra, band IV: 1, volym 1
Husby-Långhundra band III: 1, volym 12, 70
Husby-Sjuhundra, band V: 5, volym 88, 113
Håbo-Tibble, band VII: 2, volym 94
Härstens kapell, band I: 3, volym 62
Hätuna, band VII: 1, volym 94
Härkeberga, band IX: 1, volym 123
Häverö, band II: 1, volym 8, 75
Hökhuvud, band II: 5, volym 75
Ingarö, band I: 3, volym 62
Järfälla, band VI: 4, volym 81
Kalmar, band VII: 2, volym 94
Kapellen på Fiskeskären se Gillöga kapell och Sv
Högarnas kapell
Karls kyrkoruin, band V: 7, volym 113
Knivsta, band IV: 1, volym 1
Knutby, band III: 3, volym 69
Kulla, band XII: 1, volym 134
Kummelby, band VI: 4, volym 81
Kårsta, band III: 2, volym 67
Lagga band III: 1, volym 12, 70
Lidingö, S Annæ kapell, band I: 1, volym 7, 64
Litslena, band IX: 2, volym 127
Ljusterö, band I: 4, volym 64
Lohärad, band V: 5, volym 88, 113
Lovö, band VI: 3, volym 79
Lunda, band IV: 2, volym 11
Låssa, band VIII: 1, volym 76
Länna, band II: 3, volym 58, 75
Malsta, band V: 5, volym 88
Markim, band IV: 2, volym 11
Munsö, band VI: 1, volym 73
Måsestens kapell, band II: 2, volym 50
Möja, band I: 3, volym 62, 64
Norrunda, band IV: 1, volym 1
Närtuna, band III: 2, volym 67
Odensala, band IV: 1, volym 1
Orkesta, band IV: 2, volym 11
Riala, band I: 4, volym 64
Rimbo, band V: 3, volym 78, 113
Roslags-Bro, band II: 2, volym 50, 75
Roslagskulla, band I: 4, volym 64
Rådmansö, band II: 3, volym 58
Rånäs kapell, band V: 4, volym 80, 113
Rö, band V: 3, volym 78, 113
Sandhamns kapell, band I: 3, volym 62
S Eriks kyrka i Tureberg se Tureberg
S Holmgers kapell, Valö sn, band II: 4, volym 74
Singö band II: 1, volym 8, 75
Skederid, band V: 4, volym 80, 113
Skepptuna, band IV: 2, volym 11
Skå, band VI: 3, volym 79
Skånela, band IV: 2, volym 11
Sollentuna, band VI: 4, volym 81
Solna, band I: 2, volym 29, 64
Sparsåtra, band XI: 3, volym 130
Stockholms-Näs, band VII: 1, volym 76
Sv Högarnas kapell, band II: 3, volym 58
Svinnegarn, band XI: 1, volym 111
Sånga, band VI: 2, volym 77
Söderby-Karl, band V: 6, volym 110, 113
Teda, band XI: 1, volym 111
Tillinge, band XI: 2, volym 121
Tureberg, band VI: 4, volym 81
Täby, band I: 1, volym 7, 64
Ulriksdals slottskapell, band XIII: 1, volym 167
Ununge, band III: 4, volym 70
Vada, band V: 1, volym 71, 113
Vallentuna, band V: 2, volym 72, 113
Valö, band II: 4, volym 74, 75
Vassunda, band IV: 1, volym 1, 11
Veckholm, band VIII: 1, volym 155
Vidbo, band IV: 2, volym 11
Väddö, band II: 1, volym 8, 75
Värmdö, band I: 3, volym 62
Västra Ryd, band VII: 1, volym 76
Vätö, band II: 2, volym 50, 75
Yttergran, band VII: 3, volym 98
Össeby kyrkoruin, band V: 1, volym 71
Össebygarn, band V: 1, volym 71, 113
Övergran, band VII: 3, volym 98

Sveriges Kyrkor

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

VOLYM 174

UPPLAND

Band XIII, häfte 2

Slottskyrkor

